

BOHEMISTYKA

1/2001

Rocznik I – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
Mieczysław Balowski

Komitety Redakcyjne:

Mieczysław Basaj (Warszawa), Marie Čechová (Praga), Jiří Damborský (Ostrawa), Fryderyk Drejer (Wałbrzych), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krémová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Eduard Lotko (Ołomuniec), Alena Macurová (Praga), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Teresa Zofia Orłoś (Kraków), Janusz Siatkowski (Warszawa), Jiří Svoboda (Ostrawa), Józef Zarek (Katowice)

Sekretarz Redakcji
Anna Zura

Spis treści

Od redakcji	1
Artykuły i studia	
Jiří Svoboda, <i>Masarykova »Česká otázka« a diskuse kolem ní</i>	3
Naděžda Kvítová, <i>Agitační spis »Krátké sebrání z kronik českých...« z hlediska jeho záměru a stylu</i>	18
Mieczysław Balowski, <i>Kodyfikacja języka czeskiego po roku 1990</i>	27
Joanna Mielła, <i>Zjawisko hybrydyzacji w czeskiej literaturze językoznawczej</i>	52
Ladislav Binar, <i>Typy metaforických výrazů v textu Lidových novin</i>	61
Recenzje, omówienia, noty	
<i>Ponowoczesność czy postmodernizm w literaturze</i> , red. Teresa Czapik, Bożena Tokarz, Katowice 1998, 250 s. (przez Magdalenę Dyras)	76
Jiří Svoboda, <i>O literatuře</i> , Ostrava 1999, 170 s. (przez Annę Zurę)	78
<i>Literární věda osudem i volbou. K 70. narozeninám Jiřího Svobody</i> , red. Svatava Urbanová, Ostrava 2000, 168 s. (przez Annę Zurę)	81
Alena Debická, <i>O výstavbě a stylu textu. Stylistické analýzy a interpretace</i> , Ústí nad Labem 1999, 180 s. (przez Mieczysława Balowskiego)	84
Eva Mrhačová, <i>Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tematický frazeologický slovník I</i> , Ostrava 1999, 162 s. (przez Janę Raclavską)	88
Teresa Zofia Orłoś, <i>Czeskie odrodzenie narodowe i językowe</i> , Kraków 2000, 87 s. (przez Grażynę Balowską)	90
Kronika	
Teresa Zofia Orłoś, <i>W pierwszą rocznicę śmierci Profesora Alojzego Jedlički</i>	95
Irena Bogoczová, <i>Vzpomínka na docentku Danu Davidovou</i>	98
<i>Mezinárodní vědecká konference o interetnické a interpersonální jazykové komunikaci</i> , Ostrava 16.–17.10.2000 (przez Evę Jandovą)	100
<i>Międzynarodowa konferencja naukowa, Wyraz i zdanie w językach słowiańskich V (opis, konfrontacja, przekład)</i> , Wrocław 23–25.11.2000 r. (przez Marzenę Zabierzewską-Kucharską)	103

Informacje dla Autorów „Bohemistyki”

Ze względu na konieczność ujednolicenia strony graficznej tekstów drukowanych w „Bohemistyce” podajemy poniżej zasady opracowania tekstu maszynopisu:

1. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 15 stron normalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po 60 znaków w wierszu), objętość recenzji i pozostałych tekstów (np. informacji, artykułów jubileuszowych itp.) – do 8 stron.
2. Przypisy należy podawać po artykule.
3. Tablice, wykresy i inne obiekty graficzne powinny być dołączone na końcu tekstu na oddzielnych kartach. Natomiast w tekście Autor powinien zaznaczyć miejsce, do którego się one odnoszą.
4. W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism, konferencji, cytaty (o ile nie są inaczej wyodrębnione w tekście, np. inną wielkością czcionki).
5. Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty, zdania, ponadto tytuły prac zwartych i ich części (np. rozdziały), tytuły artykułów, zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst. Na wydruku należy te fragmenty oznaczyć linią falistą.
6. Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją, na wydruku – podkreśleniem linią przerywaną.
7. Znaczenia wyrazów, idiomów czy innych zwrotów podajemy w łapkach ‘ ’.
8. Prace należy przesłać wpisane do komputera w programie WORD v. 6.0 (i wyższa) z dwoma wydrukami.
9. Autorów prosimy o dokładne podanie imion, nazwisk, stopni i tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejscowości, adresów prywatnych i numeru telefonu lub e-mailu.
10. Tekstów nie zamówionych Redakcja nie odsyła.

Adres Redakcji:

ul. Westerplatte 39, 58–309 Wałbrzych, tel. 0 74/ 666 00 71.

e-mail: bohemistyka@pwsz.walbrzych.pl

Od redakcji

„Ma polityka liczne pisma, ma literatura, zwłaszcza nadobna, szereg tygodników i miesięczników, mają różne zawody swoje zawodowe czasopisma – jeden język, narzędzie wszystkich, wszystkim potrzebne, a nie przez wszystkich zarówno cenione, nieraz krzywdzony i poniewierany, nie dopuszczany do głosu, nie ma się nawet gdzie pożalić” – takie słowa napisano w 1901 r. w pierwszym numerze „Poradnika Językowego”. I tak się stało, jak postanowili redaktorzy „Poradnika”: ten „skromny miesięcznik” wypełnił i wypełnia ów brak już przez sto lat.

Podobnie jak redaktorzy „Poradnika”, tak i my dziś mamy przekonanie, że w Polsce brakuje pisma, które stawiałoby sobie za cel dyskusję nad problemami bohemistycznymi, nad którymi pracuje się nie tylko w Czechach, ale także poza granicami tego państwa. Przystępując jednak, pomimo tak trudnych warunków doby obecnej, do wydawania nowego pisma slawistycznego, jesteśmy przekonani, że działamy zgodnie z życzeniami zainteresowanych.

Czym więc ma być „Bohemistyka”? Przede wszystkim pełną i rzetelną informacją oraz skuteczną pomocą dla wszystkich bohemistów w pierwszym rzędzie w Polsce. W tym celu chcemy stworzyć organ wymiany myśli, wątpliwości, a także zdobytych doświadczeń, organ, który będzie zapoznawał odbiorcę z przeglądem dotychczasowego dorobku, z organizowanymi konferencjami etc., możliwie najlepszą formą przekazu informacji i myśli bohemistycznej. Z tego względu wzorem dla „Bohemistyki” stały się takie pisma, jak „Naše řeč”, „Česká literatura” i „Český jazyk a literatura”, od których przejęliśmy także format.

Stawiając sobie jako jeden z punktów programu zbliżenie pracowników naukowych oraz sympatyków, zajmujących się lub interesujących się zagadnieniami bohemistycznymi, pragniemy prowadzić – obok działu naukowego – dział recenzji i dział sprawozdawczy. Dlatego postanowiliśmy skupić się na trzech podstawowych zadaniach, uwzględnionych w strukturze pisma w formie działów. Są to:

1. **Dział naukowy**, gdzie będziemy informować o aktualnym stanie i dorobku bohemistyki oraz gdzie będziemy zamieszczać artykuły z dziedziny literaturoznawstwa i językoznawstwa czeskiego.
2. **Dział recenzji, omówień i not**, w którym będziemy informować o książkach bohemistycznych, ukazujących się głównie na czeskim i polskim rynku wydawniczym. Ułatwi to odbiorcy szybszą orientację w nowościach, dlatego treść naszego czasopisma będą uzupełniać przegląd krytyczny ruchu wydawniczego, przegląd nowości oraz omówienia prac naukowych.
3. **Dział kronikarski**, w którym chcemy informować równie pożytecznie i możliwie najpełniej. Będą tu zamieszczane sprawozdania z konferencji naukowych, artykuły rocznicowe i jubileuszowe polskich i zagranicznych bohemistów, a także sprawozdania z działalności instytucji i organizacji bohemistycznych.

Czy cele te zostaną zrealizowane, będzie zależeć nie tylko od osób wchodzących w skład redakcji pisma. Winniśmy wszyscy włączyć się w redagowanie „Bohemistyki”, aby problematyka ta mogła być właściwie propagowana. Od harmonijnej i planowej współpracy będzie zależeć także wartość naszego czasopisma. Dlatego też zwracamy się do wszystkich Czytelników z gorącą prośbą, by nie byli tylko odbiorcami, lecz zechcieli być także współtwórcami. Nie chcemy krępować nikogo formą współpracy. Każdy głos czy to artykuł, czy recenzja, sprawozdanie z konferencji naukowej, informacja, wszystko może mieć cenne znaczenie i wartość praktyczną, wszystko może mieć wpływ na oblicze pisma. Dzięki współpracy nie będzie ono martwym drukiem, lecz żywym słowem, stanowiącym pomost pomiędzy bohemistami i ośrodkami bohemistycznymi. Łamy „Bohemistyki” stoją otworem dla wszystkich, którzy podejmą z nami współpracę.

Redakcja

Masarykova *Česká otázka* a diskuse kolem ní

Zabývat se Masarykovou *Českou otázkou* znamená vrátit se o sto let zpátky, jak víme, vyšla poprvé roku 1895. Tento návrat nás však nemusí zcela vzdálit naší současnosti, problém české národní existence představuje i dnes aktuální téma. Přitom samozřejmě nejde o aktuálnost účelově zdůrazňovanou, přímočaře spojovanou třeba se současnou národnostní politikou, vliv tohoto díla má širší dosah; pomineme-li jeho kontexty ideové, zůstává tu mezi jinými i kontext literárněhistorický, ostatně celistvost této problematiky ani nedovoluje jedno oddělovat od druhého. *Česká otázka* byla Masarykem formulována tak, aby byla výzvou k dialogu nad tématem, který provází českou národní existenci po celá desetiletí. Vyslovíme-li „otázku“, znamená to, že předpokládáme „odpověď“, ptáme se přece, abychom se dočkali odpovědi nebo uslyšeli názor svého protihráče. Je v povaze Masarykova myšlení právě takový postup: motivace jeho děl je především noetická, v poznání pravé podstaty věcí nacházel vždy smysl své vědecké činnosti. Masarykovi bylo vlastní sokratovské myšlení: položit otázku pro něho znamenalo, že chtěl slyšet názor toho, s kým vedl dialog. A zeptejme se tedy: s kým Masaryk v polovině 90. let vedl nebo chtěl vést dialog?

Slovo *otázka* samo o sobě mělo v té době zneklidňující náboj, oslovovalo tehdejší českou společnost, vyciťovalo napětí mezi názory na postavení českého národa. Masaryk si uvědomoval nutnost vést dialog o problémech, které byly stále otevřené, chtěl proto iniciovat jejich řešení nebo je aspoň pojmenovat. Není bez významu, že v témže roce, kdy vychází *Česká otázka*, publikuje úvahu nazvanou *Naše nynější krize*. A v závěru *České otázky* je

skutečně řeč o krizi české společnosti, hovoří o úpadku politických stran, o tom, že se vytrácí vědomí ideálů, které vyvolaly k životu české národní obrození a „sklízají se plody práce a úsilí dob dřívějších“, přitom „nepokračuje se s dostatek“ podle toho, jak si to vyžaduje současný život (Masaryk 1969, s. 239). Stejně není bez významu, že po *České otázce* píše Masaryk studii *Jan Hus* (1896), že vydává takřka současně studii *Karel Havlíček* (1896) a zanedlouho, že vznikají i jeho *Ideály humanitní* (1901) a řada prací dalších. Masaryk se řešením „české otázky“ zabýval vlastně neustále, zdaleka nešlo jen o problém vzniku národního obrození (z jakých tradic a zdrojů čerpalo), ale přímo o téma osudové, které se ptalo po smyslu české národní existence. Masaryk tak osvědčil mimořádný smysl pro souvislost tématu a ideje, její platnost a oprávněnost se mu potvrzovala v historickém vývoji; to, co ho fascinovalo na idejích, byla schopnost uchovat navzdory proměnám světa mravní a duchovní hodnoty nezbytné pro existenci národní tradice. *Česká otázka* vycházela ze zcela konkrétních podnětů, vyvolaných stavem tehdejší společnosti, žila tedy z aktuálních problémů, ale současně se vracela i k minulosti. Masaryk vědomě kladl otázky, o nichž věděl, že vyvolají rozporné reakce, kladl je ostatně nejen lidem své doby, ale i sobě, aby si tak ujasnil vlastní názor na českou minulost, zdůvodnil své postoje a politické aktivity. Pokus o výklad české otázky nebyl jednorázovým činem, ale provázel Masaryka po řadu let a nejen jeho, ale i ty, kteří s ním vedli na toto téma diskusi.

Ve svém přístupu k problému české národní existence projevil Masaryk zvláštní odhodlanost a vůli dobrat se podstaty věci. Jeho střizlivost a také i skepse při posuzování stavu české společnosti měla svůj protipól, který se opíral o pevné vědomí národního ideálu, zakořeněné nejen v jeho duchovní orientaci a podepřené vlastní zkušeností, ale podporované i přesvědčením o platnosti rodové tradice. Tzv. národní fenomén byl u něho od počátku spojován s lidstvem, s jeho duchovním posláním ve světě. Hned v úvodu k *České otázce* to formuloval velmi přesvědčivě:

Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti... (povinností filozofa) je [...] ten plán postihovat, místo v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické (Masaryk 1969, s. 7–8).

Zde máme jako na dlani nejen celé Masarykovo myšlenkové rozpětí, ale je tu vyjádřen konkrétně jeho hlavní ideový koncept. Idea jako určující hodnota je vždy nadčasová, tu Masaryk nezapře své původní filozofické východisko, svůj vztah k Platonovi, smysl lidské existence spočívá v tom, že člověk objevuje a poznává své předurčení, svou úlohu, kterou mu určila Prozřetelnost. Krizový stav ve společnosti nastane ve chvíli, kdy podlehne vnějšímu tlaku, tuto dráhu opustí a vzdálí se svému poslání. „Jako při člověku i při národu hledím hlavně na duši a ducha...” (Masaryk 1969, s. 73), říká na jiném místě *České otázky*.

Jako trvalou konfrontaci mezi tím, co právě žijeme, a ideálem, k němuž směřujeme, vnímá tedy Masaryk svou „českou otázku”. Odtud můžeme odvozovat jeho další myšlenkový postup, v němž se národní a lidský faktor vzájemně podmiňují: v okamžiku, kdy ztrácíme vědomí své příslušnosti k národu nebo k určité filozofické orientaci, ztrácíme také smysl své existence. Masarykovo úsilí vědecké a nakonec i politické nemělo nikdy jiný cíl než hledat konkrétní naplnění lidského života. Zaujat tímto problémem neustále se pohyboval mezi etickou a filozofickou rovinou lidské činnosti. Toto úsilí ho zcela ovládlo a ovlivnilo jeho dílo. Nebylo možné, aby se věnoval jen filozofii, otázky, které kladl, pronikaly do ostatních oblastí společenských věd (historie, sociologie, literárních dějin); způsob, jak je formuloval, ztěžoval jejich určení, proto mnozí jeho kritikové tvrdí, že jeho díla nejsou vědecká, ale spíše politická, a proto politikům se naopak zdá vždy příliš „filozofický” a vzdálený skutečnému dění. *Česká otázka* představuje dílo, v němž se naplňuje Masarykovo nejvlastnější poslání a z hlediska ideového kontextu, který vytvořila, má přímo klíčový význam v jeho pozdějším vývoji (to si uvědomovali i Masarykovi odpůrci,

např. Konstantin Miklík; srov. Miklík 1995, s. 673–729). Na jedné straně v něm reaguje na stav české společnosti, odráží se v něm zkušenost, kterou získal v rukopisných bojích, kdy nejen on, ale i jeho druhové museli čelit nejrozumnějším obviněním, je tu i jeho zkušenost jiná, hlubší: možno říci, že sklízel to, co sám zasel. V *České otázce* reaguje na úvahu H. G. Schauera *Naše dvě otázky*, kde jeho žák, nadaný publicista a kritik, zpochybnil smysl české národní existence. Právě v konfrontaci s těmito skutečnostmi se vytříbila Masarykova filozofická koncepce. Právem o *České otázce* poznamenal Šalda, že znamená „celý obrat směrův a stylový [...] a jest jedním z důsledných, velikých a typických řešení českého problému” (Šalda 1953, s. 251).

Podrobíme-li analýze vlastní obsah *České otázky*, zjistíme, že jde vlastně o bilanci našeho dějinného vývoje: Masaryk v ní vysvětluje vznik a vývoj národního obrození od jeho počátku na sklonku 18. století až po dobu, kterou žil na konci minulého století. Fenomén českého obrození chápe jako navázání na dobu reformace, vytvářející organickou souvislost s úsilím, které vyvíjel Hus a Jednota bratrská. Tato linie však nutně souvisí s novodobým myšlenkovým děním evropským, s ideály osvícenství a s hodnotami, které vytvořila německá filozofie. Masaryk jde ještě dále a tvrdí, že „německá filozofie musila dát filozofický základ pro národní snažení protiněmecké... pro svou kulturu českou museli naši buditelé použít filozofie německé” (Šalda 1953, s. 149). V duchovním prostoru střední Evropy podle něho neexistují hranice, proto i náš duchovní vývoj se nemohl vyhnout vlivům a podnětům, které přicházely z nejbližší naší blízkosti, tedy od Němců a také okolních evropských národů. Fenomén češství trvá díky kontinuitě s národní minulostí, s tradicí reformačního úsilí, a díky schopnosti vstřebat do sebe výsledky filozofického myšlení z přelomu 18. a 19. století. Současné německé (a západní) myšlení zúročilo výsledky české reformace a nyní opět vrací českému prostředí to, co kdysi od něho získalo. Tyto souvislosti a vztahy mezi národními kulturami jsou možné, jsou-li založeny na hodnotách lidskosti:

[...] není přirozeného práva národa nad národem, není přirozeného práva nedat národu vyvíjet se svým způsobem k ideálům humanity” (Šalda 1953, s. 19).

Masaryk takto jedinečně postihl polarizaci mezi národním a světovým: neexistuje podle něho síla, která by oddělovala od sebe duchovní život jednotlivých národů. Celý proces národního obrození se proto jeví jako dění evropské, přitom však jeho hlavní aktéři jsou Češi. Masaryk tak vymezuje úlohu osobností, jako je Dobrovský, Kollár, Šafařík, Palacký a Havlíček. Základem je kontinuita: Dobrovský vytvořil předpoklady pro rozvoj české vědy, na něho navazovali další, jestliže Kollár hlásal svou slovanskou ideu, tak Palacký již dosavadní program slovanský „učinil programem českým”. Přičemž celý proces formování české společnosti zřetelně směřuje „od humanity Dobrovského, od humanity slovanství Kollárova a Šafaříkova” k Palackému a k Havlíčkovi, ve kterém jako bychom teprve našli sebe (Šalda 1953, s. 101). Dříve než jsme měli filozofii českých dějin, měli jsme již filozofii dějin světových, kterou jsme převzali od Herdra; dříve než vznikl český národní program, byl vytvořen program slovanský. Vývoj se jeví jako programové směřování k češství, přitom Masaryk tu nic neidealizuje. Našimi učiteli byli podle něho především němečtí filozofové. V pozadí Kollárovy slovanské koncepce je postava německého myslitele Herdra, v pozadí Palackého ideje národa a státu je Kant, Havlíček byl inspirován Bolzanem atd. Smysl českých dějin spočívá v tom, nakolik a jak pochopili vedoucí osobnosti národa základní jejich humanitní cíl: člověckost nesmí být pouze obrozenským heslem; ideály, které prosazoval Dobrovský, Kollár, Šafařík, Havlíček aj., musí proniknout do českého každodenního života. Idea humanity v Masarykově koncepci se tak stala určující silou dalšího vývoje: Havlíček je lidovější a tedy demokratičtější než Palacký, česká otázka směřuje k pochopení našeho národního vývoje, v druhé polovině 19. stol. se však vlivem nových poměrů stává otázkou sociální, tzv. socializace české politiky podle Masaryka je důsledným pokračováním obrozeneckých idejí, humanitní ideál má pro Čechy hluboký smysl národní a historický. Nevadí, že využíváme

cizích hodnot, přejímat podněty od jiných národů je za situace, kdy nemáme ještě plně rozvinuty vlastní tradice vědy a literatury, vlastně náš úkol. To nás ovšem neopravňuje k eklektickému přejímání a k nesamostatnosti.

Masaryka fascinovala úloha osobností, byl zaujat jejich poselstvím v dějinách. Naše národní obrození bylo především jejich dílem. Tak v pozadí činů našich buditelů byli evropští myslitelé, hlavně němečtí. Dominantní úlohu podle něho zde sehrál J. G. Herder, který značně ovlivnil české národní obrození, jeho vliv lze přesvědčivě dokumentovat na Kollárovi. Není těžké zjistit, že hned několik okolností umožnilo Herdrovo důvěrně „propojení” s českým životem. Herder ve dvou svých dílech v *Idejích k filozofii dějin lidstva* a v *Dopisech k podpoře lidskosti* představuje Slované jako tvůrce nové evropské kultury, hovoří s obdivem o Komenském a o Jednotě bratrské. To, co podle Herdra učinilo člověka lidským, je jazyk a smysl pro uchování tradice. Jazyk spojil lidi v národ, projevem naší přirozenosti je lidskost, která se jeví v proměnlivém světě jako jediná platná idea. Herder odmítá nadvládu jednoho národa nad druhým, člověk podle něho musí být především člověkem a národ národem. Herdrova filozofie byla velmi blízká tomu, k čemu již dříve došli představitelé české reformace. Nelze se divit, že postoje prvních představitelů národního obrození vyznívají jako rezonance Herdrova ideového konceptu. Jeho vliv se nejdříve projevil u Dobrovského, nejvíce však zasáhl Kollára. *Slávy dcera* je založena na Herdrově filozofické koncepci, je na mnoha místech doslova proniknuta Herdrem. Bez Herdrova vlivu se neobešlo ani myšlení Palackého. Život národů podle Herdra nespočívá v jejich zevních uspořádáních, ale v tvorbě duchovních hodnot, které jediné jsou zdrojem skutečné svobody a dávají smysl jejich bytí. V této souvislosti vyzvedl Herder Komenského jako hrdinu, který se zasahuje za dobro mezi lidmi, je „ryzím apoštolem lidskosti a míru”. Herdrův ideál se tak „spojuje” nejen s ideálem Komenského, ale s celým proudem reformačního myšlení, které se u nás utvářelo od dob Husových. Zde je třeba hledat tajemství

Herdrovy přímo magické přitažlivosti pro český duchovní svět. A Masaryk sám byl pod Herdrovým vlivem, což dokládá i jeho *Česká otázka*.

Důvodů k diskusi kolem *České otázky* bylo tedy dost. Nejvíce provokoval názor, že naše národní obrození pokračuje v díle reformačního úsilí a že se takto dokazuje naše spojení s husitskou tradicí. Takové tvrzení bylo příčinou názorové konfrontace, která se často pohybovala na hranici mezi problematikou našich dějin, jejich kulturních tradic, politiky a ideologie. *Česká otázka* se stala předmětem vleklých sporů a polemik po několik desetiletí. Po prvním bezprostředním ohlasu na sklonku 90. let pokračoval dialog nad ní až do let po druhé světové válce. Dominantní postavení v tomto široce založeném dialogu měli především historici, ale nemalou úlohu sehráli i historici literatury a nakonec i filozofové. V diskusi, a to bylo její zvláštností, se vedle problémů metodologických uplatňovaly také aspekty filozofické, v pozadí však byly i zřetely ideologické. Do popředí se především dostala otázka, zda naše obrození je pokračováním reformačních ideálů či nikoliv. Masaryk v této souvislosti hovořil o tzv. druhém pokusu o reformaci, protože první byl přerušen protireformací. Takto položena otázka evokovala reakce dvojího druhu: proti se vyslovili ti, kteří přistupovali k tématu z odlišného ideového hlediska, bylo pro ně obtížné připustit, že na procesu národního obrození se podílí i husitská tradice; s výhradami však vystoupili také ti, kteří důsledně vycházeli z vlastní badatelské zkušenosti a jejich poznatky neodpovídaly Masarykovým soudům, protože v interpretaci faktů vycházeli z jiných pohledů a metod.

Tak Josef Kaizl ve studii *České myšlenky* (1906) odmítl Masarykovu teorii o navazování na českou reformační tradici a zdůraznil, že naše obrození bylo vyvoláno především ohlasem osvícenecké a liberalistické filozofie, jeho nejvlastnější hybnou silou byl novodobý nacionalismus, Masaryk se jeví Kaizlovi jako málo objektivní a zaujatý vůči osvíceneckému liberalismu. Svou kritiku zakládá nejen na *České otázce*, ale i na studiích vzniklých přibližně

ve stejném čase (*Naše doba*, *Naše nynější krize* aj). Souvislost národního obrození s českou reformací zčásti zpochybnil i Jaroslav Vlček. Neztotožnil se zcela s odmítavým stanoviskem Kaizlovým, nenacházel však dostatek důkazů v literatuře národního obrození pro vazbu na českou reformaci (Vlček 1898), zato ve svých *Dějích české literatury* vysledoval pečlivě každý cizí vliv, podobně postupoval i Jan Jakubec. Pozitivistické orientaci obou literárních historiků byl cizí názor o jedinečném vzkříšení národa, i když ve svých literárněhistorických analýzách dokazovali životnost naší literární tradice, Jakubec dokonce v dílčích výkladech byl Masarykovi bližší, např. tam, kde hovořil o lidové slovesnosti a o jejích předbělohorských kořenech. Výrazně do této diskuse zasáhl Josef Pekař ve studii *Masarykova česká filozofie* (1912). Odmítl energicky návaznost na reformační tradici, obrození vzniklo podle něho jako výsledek všech národních iniciativ a snah. Dalimil měl v tom smyslu stejný podíl na této obrozenecké tradici jako Hus, zásadní význam pro vznik obrození měla tradice založena Bohuslavem Balbínem, proti Masarykově tezi o humanitě vycházející z učení Jednoty bratrské postavil tezi o významu českého katolického selství reprezentovaném Vavákem. Pekařovo vystoupení vneslo do diskuse nad *Českou otázkou* nový prvek: ukázalo na propojení metodologických otázek a jejich filozofických aspektů. Bylo prvním krokem k rozdělení českých historiků na dva tábory, na ty, kteří stáli za Masarykem, a na ty, kteří sdíleli názor Pekařův. Dlužno ovšem podotknout, že mu předcházela studie Jindřicha Vančury (1911, s. 125–149), poněkud jednostranně nakloněna Masarykovi, a proti ní o objektivitu usilující stať Kroftova (1910, s. 149–156), především však vystoupení Jana Herbena ve stati *Masarykova sekta a Gollova škola* (Herben 1912, s. 164–234), který se postavil opět na stranu Masarykovu a hájil jeho názor o spojení obrozenecké tradice s tradicí reformační. Názory pro a proti se rychle střídaly a intezita diskuse se proměňovala v ostrou polemiku. Jaroslav Goll ve studii o Palackém (Goll 1898, s. 9–14) označil totiž české obrození jako přirozený důsledek systematického půso-

bení novodobých ideálů. Stejně tak Arne Novák ve svých *Přehledných dějinách české literatury* (už ve vydání 1913) položil důraz na souvislosti českého života s duchovními podněty evropskými. O něco později Novák podrobil revizi Masarykův názor o vztahu českého obrození k husitství, podle něho českou reformaci oživil až Kollár a Palacký (Novák 1915). Do diskuse o Masarykově a Pekařově koncepci se vložil i Zdeněk Nejedlý, který zaujal pozici mezi oběma stanovisky: v obrození došlo k tomu, že humanita bratrská (reformační) byla nahrazena humanitou Herdrovou, pokud docházelo v obrození k navazování na předbělohorský život, tak nešlo o navazování náboženské, ale světské (Nejedlý 1913, s. 321–360). Herben v obhajobě *České otázky* pokračoval dále a v poválečné studii *Bílá hora* (1920) problém vyhrotil jako konflikt dvou protikladných postojů, v českém národě podle něho jsou dvojí lidé, ti, co stojí za Husem, Chelčickým, Blahoslavem, Komenským aj. z této řady, a ti, co se vyslovují pro sv. Václava, Karla IV, Slavatu, Martinice a Jana Nepomuckého a další. Otázka kontinuity se dostávala stále více do popředí a současně s ní do diskuse kolem *České otázky* pronikala ideologická hlediska. Na jedné straně bylo přirozené, že se kontinuita chápala jako nepřerušovaný vývoj a že se neodsouvala zcela stranou i doba pobělohorská (jak doložil Josef Hanuš; srov. 1920, s. 141 a s. 277), problém vznikala tam, kde jednotlivým postojům byla podřizována také věcná argumentace. Emanuel Rádl založil svou obhajobu Masaryka na kritice metodologických postupů jeho odpůrců, nejdříve pojednal o metodě historiků, o jejich přístupu k faktům a důraz položil na otázku, zda má pravdu Pekař, tvrdí-li, že fakta předcházejí teorii, nebo naopak, zda je na počátku cesty za poznáním teorie a po ní následuje konfrontace s fakty. Rádl tuto problematiku potom specifikoval na postupu Hanušově a rozvinul svou argumentaci na dílčích tematech, ale ani tak se nezabýval nádechu apriorního přístupu k řešení této otázky (Hanus 1925, s. 433–469).

Diskuse, která už dávno pokračovala i v poválečných letech, dala podnět k úvaze Ferdinanda Peroutky *Jací jsme* (1924). Perout-

ka odmítl spojení obrozeneckých tendencí s reformačními a poukázal na subjektivní prvek v Masarykových názorech, jeho přístup k dějinám se podle něho podobá člověku, který nahlíží do dějin jako do zrcadla, aby v nich spatřil svou tvář. Ideály české reformace jsou dnes lidem příliš vzdálené, protože většina ví o nich příliš málo a jsou představovány lidem většinou účelově. Intenzita diskuse přiměla patrně Masaryka k tomu, že ve *Světové revoluci* (1925) se vrátil k problému české otázky znovu a vysvětloval, že kontinuita znamená pro něho nikoliv opakovat to, co bylo řečeno dávno před ním; nevěřit jako Hus, ale být mravně silný jako Hus, humanita znamená pro něho zásadovost, rozumnost, smysl pro realitu, vzdělanost a lásku k vlasti, tedy především pozitivní hodnoty. Tento výklad znamená podstatné rozšíření původní koncepce. Kollár chápal svůj slovanský program tak, že ztotožňoval Slovana s člověkem, což byl první předpoklad k ztotožnění politického ideálu s demokracií, kollárovska všeslovanská vzájemnost se ve 20. letech začala Masarykovi proměňovat v národní kulturní program, který chápal jako přirozenou syntézu dovršující předchozí vývoj. Nikoliv Kollár, ale Palacký se v této fázi Masarykovi stává vůdčím zjevem národního obrození. V r. 1928 v proslovu při návštěvě Hodslavic (Pražák 1948, s. 73) prohlásil, že Palacký ho naučil rozumět národnímu vývoji a díky němu objevil vlastní smysl národní existence určený Prozřetelností. A v předmluvě k novému vydání *České otázky* prohlásil, že přemýšlení o české otázce ho vedlo k úvahám o postavení lidstva ve světě vůbec, že problém národní existence se mu tak stával stále více problémem etickým.

Tento Masarykův vývoj umožňoval otevřenější interpretaci české otázky, vedl k tomu, že jeho názory již nepůsobily tak vyhroceně, akcentovaly rovnost všech členů společnosti a nutnost sbližování států i národů, zdůrazňovaly respekt před každou individualitou. To, co ještě na sklonku století pociťoval jako přirozené právo národa na vlastní existenci, mělo nyní již konkrétní podobu demokratického systému, na němž budoval svůj stát. To ovšem

neznamenalo, že zcela utichly polemické hlasy a diskuse kolem *České otázky*¹. Těžiště diskusí a polemik se nyní především přesunulo hlavně k literárněhistorickým problémům. Jan Strakoš ve studii *Počátky obrozeneckého historismu v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt* (Strakoš 1929), analýzou dobových historických faktů dokazoval význam balbínovské tradice, zdůraznil, že obrozenecká otázka, její orientace se musí řešit kritickou interpretací obrozeneckých textů.

Své výhrady vůči Masarykovým názorům vyslovil i Jaroslav Ludvíkovský, souhlasil s Pekařem, protože ho studium obrozenec-ké literatury nepřesvědčovalo o návaznosti na reformační tradici. Je rozdíl mezi ideálem českých bratří a ideálem Herdovým, jejich ideové koncepce vznikaly v rozdílné době a nelze je uměle spojovat. Ludvíkovský podobně jako Pekař dokazuje, že v pobělohorském období nebyl narušen vývoj české kulturní tradice, že mnohem větší význam než reformační ideály měla pro národní obrození evropská humanitní tradice (srov. Pražák 1928, 1935 a 1937). Albert Pražák se k problému české otázky vyslovil několikrát (Pražák 1928 a 1935), usiloval ve svých vystoupeních o objektivní výklad, snažil se najít pozitivní prvky v Masarykových názorech a podepřít je analýzou literárních pramenů, tedy další faktografií. Přitom nezapřel pozitivistické literárněvědné školení, když podrobil Masaryka kritice tam, kde se domníval, že jeho závěry nejsou dostatečně doloženy. Tak úlohu Herdrovu je třeba částečně omezit a nelze přitom vynechat jeho vliv na Jungmanna. Vůbec Jungmannova úloha podle Pražáka v Masarykově výkladu není dostatečně rozvinuta. Myšlenky o humanitě a o slovanstvu se objevují ve slovenských literárních pramenech a dokazují, že tyto ideály již existovaly před Herdrem, šlo tedy o tradici, která nebyla v Masarykově výkladu zcela doceněna.

Na sklonku 30. let a takřka na samotném prahu druhé světové války se k tématu české otázky vrátili Albert Vyskočil a znovu Jan

¹ Do diskuse k české otázce zasáhli F. X. Šalda, J. Slavík, K. Miklík, J. B. Čapek, J. L. Fischer a další.

Strakoš. Vyskočil už názvem svého článku *Ani vzkříšení, ani obrození* (1939) dal najevo, že výraz obrození je pro pojmenování české národní situace na přelomu 18. a 19. stol. nevhodný, označení obrození se podle Vyskočila hodí více pro dobu barokní, protireformační tendence neochromila národ, naopak obrodila ho návratem k tomu, co tvoří základ češství. Tak se do diskuse kolem *České otázky* vracejí ideové prvky, podložené často konkrétními fakty a usilující o jejich novou interpretaci. Této iniciativy se chopil Jan Strakoš článkem *Ještě národní obrození* (1940). Vlastní původ obrození nachází v Balbínovi, datum vzniku obrození by se mělo posunout k datu Balbínova vystoupení. To, co dosud vytvořila pozitivistická literární věda, připadá Strakošovi jako umělá konstrukce, je třeba podrobit revizi i názory literárních historiků, jako jsou Vlček a Jakubec. Je však především nutné odmítnout Masarykovo pojetí národní tradice založené na vztazích katolictví – protireformace a protenstanství – reformace. Strakoš oceňuje Pekařův postup, podle něhož obrození bylo důsledkem plynulého vývoje od Bílé hory. Do diskuse se zařadil i Josef Vašica, který právem upozornil na fakt, že barokní literatura nebyla dosud plně doceněna, upozorňuje na celou řadu děl barokní literatury, na její národní orientaci, na zřetel k jazyku bible, na oslavu českých knížecích světců, která byla vlastně podporou české státnosti (Vašica 1940). Ukazuje se, že konkrétní fakt doložený literárněhistorickým výkladem je přesvědčivější než brilantní konstrukce. Masarykova *Česká otázka* tedy otevřela celou řadu dalších problémů. Podnítila diskusi, která nakonec přesáhla její rámec.

Tento trend se poněkud změnil po druhé světové válce. K problému národního obrození se vrátil Felix Vodička ve studii *České obrození jako problém literární* (1947). Svůj výklad založil na analýze názorů Masarykových, Vlčkových a Novákových a dospěl k poznání, že fenomén národního obrození jako projev typický českého kulturního života existuje a že se v něm zrcadlí tendence širší, vycházející z evropského kontextu, stejně jako tendence ryze národní. Polarizace česká a světová pak ukazuje, v čem spočívá

omezení české literární tradice, jaké jsou její historické kořeny. Vodička pak dospívá k teorii lidovosti jako zvláštního jevu, který v pobělohorské době nemohl nahradit umělou literaturu. Proto se zde od počátku projevuje úsilí překonat opoždění českého literárního kontextu za světovým. Vodička tu položil základy své pozdější koncepce národně obrozeneckého procesu, kterou rozvedl a podrobněji propracoval jednak v díle *Cesty a cíle obrozenecké literatury* (1958) jednak v 2. svazku akademických dějin. Tato koncepce však je silně poznamenána dobou, ideologickými hledisky už jiné povahy a původní problematice „české otázky“ značně vzdálené. Diskuse o české otázce ztratila v novém historickém kontextu, který vznikl koncem 40. let, původní smysl, protože se začal zužovat prostor pro svobodný duchovní život.

O čem tedy nakonec vypovídá diskuse kolem Masarykovy *České otázky*? Především můžeme konstatovat obdivuhodnou životnost tohoto díla. Diskuse trvala více než padesát let a vlastně, i když v jiných rovinách, se k ní někteří badatelé vrací dosud. Pro českou literární historii znamenala *Česká otázka* dílo, které nebylo možné pominout, výklad národního obrození byl pro ni klíčovým tématem. Masarykova teorie jeho vzniku se dotýkala tradice novější české literatury, navíc hlavními aktéry při jejím vzniku jsou spisovatelé, proto jim a jejich tvorbě je v *České otázce* přisuzována úloha spolutvůrce národní existence. Byla tak vytvořena koncepce, která nemohla být literárním historikům lhostejná. A navíc přišla ve chvíli, kdy se zformulovala česká pozitivistická literárněvědná škola a kdy se brzy zformovala generace dalších literárněvědných škol (A. Nováka, F. X. Šaldy, O. Fischera aj.). Jako produktivní se ukázalo Masarykovo metodologické pojetí, jeho pozitivistický základ (respekt k faktu je v jeho výkladu vždy patrný) byl pouze východiskem k filozoficky pojaté úvaze, přitom však se Masaryk držel vlastní periodizace, rozčlenil si vývoj národního obrození do čtyř etap, každá z nich měla své dominantní postavy (první Dobrovského, druhá Kollára a Jungmanna, třetí Palackého a Havlíčka, čtvrtá byla věnována problému rukopisů a realistům). Masa-

ryk dával přednost ideové interpretaci před důsledně historickým výkladem, to mu umožnilo rozvinout filozofické aspekty tématu, na druhé straně však dal určitou metodologickou nevyhraněností podnět k námitkám, které zpochybňovaly vědeckost jeho díla.

Masaryk se zde vytrvale ptá, v čem je smysl české národní existence, avšak záběr této otázky je širší. Ptá se vždy znovu, z čeho vzniká krize moderního člověka, projevující se rozporností jeho postojů a myšlení. Jde nejen o smysl českých národních dějin, ale obecněji pojato o smysl lidské existence, filozofie jedince se mu tak spojuje s filozofií dějin. Být národem pro Masaryka znamená přijmout humanitní ideály, osvojit si je a demokraticky dále rozvíjet. Krizi české politiky 90. let vnímal nejen jako čas, který právě žil, ale současně si vždy uvědomoval jeho dějinné souvislosti, cítil nezbytnost zdůraznit přednost reforem před revolucí (to bylo téma jeho *Otázky sociální*). A ještě jeden aspekt je třeba zmínit: pozorný čtenář *České otázky* musí postřehnout, že toto dílo prostupuje vůle čelit legendám a mýtům, které se v našich dějinách vytvořily. Racionální prvek jako součást každého úsilí o poznání se zde střetává se sklonem k mytologizaci v našem životě. Všude tam, kde podává výklad národních tradic, je Masaryk protimytologický: tvrzení o mírném, pasivním charakteru Slovanů vzniklo podle něho ve slavistice apriorní konstrukcí, nikoliv kritickým studiem pramenů. Německá filozofie nám pomohla uvědomit si podstatu češství, ideál humanity a lidství musí naplňovat náš každodenní život, tyto teze vyslovoval kategoricky, protože byl přesvědčen o jejich správnosti i o jejich úloze, kterou ve společnosti mají. Díky tomu pojal filozofii českých dějin ne jako omezený a do sebe zahleděný nacionalismus, neschopný jakékoliv kritické sebereflexe, ale jako otázku, která musí překročit národní hranice a obstát v širší konfrontaci světové.

Česká otázka osvědčila Masarykovu schopnost ptát se a hledat odpovědi nebo je provokovat. Její ideová koncepce vedla k živé názorové polarizaci, rozdělovala nebo naopak spojovala lidi různé orientace. Její životnost je dána zvláštním patosem, v němž se

racionalnost autorovy úvahy spojuje s jeho tvůrčí představivostí; dovedla nejen pojmenovat českou přítomnost, ale také zaujmout svou vizí české budoucnosti.

Literatura

- G o l l J . , 1898: *František Palacký*, „Český časopis historický”.
- H a n u š J . , 1920: *Národní muzeum a české obrození*, „Český časopis historický” XIV a XV.
- H a n u š J . , 1925: *Čin*, [in:] *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha.
- H e r b e n J . , 1912: *Masarykova sekta a Gollova škola*, [in:] *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha .
- K r o f t a K . , 1910: *Vliv Masarykův na české dějepisce*, „Přehled” VIII, 24. 6., 8. a 15.7. (též in: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1913, s. 149–156).
- M a s a r y k T. G. , 1969: *Česká otázka*, Praha.
- N e j e d l ý Z . , 1913: *Spor o smysl českých dějin*, *Pokroková revue*, [in:] *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha.
- N o v á k A . , 1915: *Myšlenky a spisovatelé*, Praha.
- P r a ž á k A . , 1928: *Obrozené tradice*, Praha.
- P r a ž á k A . , 1935: *Masaryk a československá literatura*, Praha.
- P r a ž á k A . , 1937: *T. G. Masaryk a Slovensko*, Praha.
- P r a ž á k A . , 1948: *České obrození*, Praha.
- S t r a k o š J . , 1929: *Počátky obrozeného historismu v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt*, [in:] *Kunčič*, Praha.
- Š a l d a F. X. , 1953: *Prof. T. G. Masaryka Česká otázka, Novina I (1908)*, „Kritické projevy” 7.
- V a n ě u r a J . , 1911: *T. G. Masarykovi k 60. narozeninám*, [in:] *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha.
- V a š i c a J . , 1940: *České literární baroko*, „Akord”, 1.V.
- V l ě c e k J . , 1898: *Naše obrození*, [in:] *Rozpravy filologické*, Praha.

Naděžda KVÍTKOVÁ

Agitační spis *Krátké sebrání z kronik českých...* z hlediska jeho záměru a stylu

I když se publicistický styl začíná v českých stylistických pracích vyčleňovat až v 1. polovině padesátých let, jeho projevy jsou známy již od antiky. Ze staročeských památek se výraznými rysy tohoto stylu vyznačuje zajímavý a ve své době nepochybně významný politický agitační spis *Krátké sebrání z kronik českých k výstrazě věrných Čechův*.

Uvedenému anonymnímu spisu, jehož vznik patří nepochybně do 15. století, věnoval pozornost František Palacký ve svém díle *Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber* (Palacký 1830, s. 302–303) a dospěl k závěru, že *Krátké sebrání* (dále KS) muselo být napsáno v r. 1437 nebo 1438 jako součást agitace proti volbě Albrechta II. a ve prospěch kandidatury Kazimíra Polského. O spise samotném pojednal blíže v *Dějínách národu českého v Čechách i v Moravě*, a to v souvislosti s popisem celé velmi dramatické situace, kdy po vymření Lucemburků šlo nejen o nového panovníka, ale o celou novou dynastii, jež obsadí opuštěný český trůn. Palacký při tom uvedl ve známost obsah spisu a ocitoval jeho nejdůležitější pasáže (Palacký [b.u.r.], s. 594–596).

První zveřejnění úplného textu KS bylo dílem V. Hanky v souvislosti s vydáním *Dalimilovy kroniky* z r. 1851 (Hanka 1851, s. 227). Hanka zařadil KS k tzv. pozdějším přídávům kroniky. Účelem památky se podrobně zabýval A. Polák (1904, s. 1–34) u příležitosti svého vydání KS v r. 1904, upřesnil její vznik na r. 1348, opravil některé Hankovy nepřesnosti v přepisu, rozčlenil text a učinil jej přístupnějším pro čtenáře.

Třetího zveřejnění se KS dostalo v publikaci Z. Urbánka *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458* (Urbánek 1958, s. 29–41). Jak je vidět z názvu, Urbánek, podobně jako dříve J. Jungmann (1931, s. 262–263), J. Vlček a Zd. V. Tobolka (Tobolka 1896, s. 152–153), spojil mylně vznik KS až s volbou krále Jiřího z Poděbrad. V. Novotný a současní historikové¹ dávají za pravdu Palackému a Polákovi. Lze souhlasit s míněním V. Novotného, že KS bylo původně napsáno pro volbu Kazimíra a později mohlo ještě působit i při volbě Jiřího z Poděbrad.

Kompozičně se KS skládá ze dvou odlišných částí, první ob-
sáhlejší části argumentační, výrazně protiněmecké, a druhé části
programové, kde se mimo jiné uvádí:

Měli by tehda Čechové, nemohú-li z svého jazyka pána mieti, na jiný slovan-
ský jazyk neb na jiný kterýkoliv pod nebem křesťanský pomysliť a, ač by bohatý
nebyl, jeho sobě za pána vzieti, neb jich jazyk a jich svobody pod králem každého
jazyka kromě německého lépe stanú.

KS je výrazný útvar metatextový. Autor nápadně zdůrazňuje
a odděluje v textu to, co je nové, tedy původní a jako takové bylo
pro spis vytvořeno, od částí přejatých z jiných památek. Ve všech
případech metatextového navazování se k prototextům zřetelně
a proklamativně hlásí. I když název spisu ukazuje na české kroni-
ky, celá první část památky se opírá o několik pramenů různého
druhu. Nejdůležitější z nich je blíže neurčená česká kronika. Z tex-
tu je zcela zřejmé, že jde o dnes známou *Kroniku tak řečeného Da-
limila*. Vedle této kroniky uplatnil ještě svědectví tzv. Starodáv-
ných spisů, které sice blíže neurčil, ale podle uvedených informací
lze soudit, že je čerpal z latinského fragmentu, jenž s názvem *Inci-
pit curtasia contra Theutonicos* tvoří spolu s KS a opisem *Dalimi-
lovy kroniky* součást *Cerronského rukopisu*, uloženého v Mo-
ravském zemském archivu v Brně pod signaturou G 12 Cerr. II
108. Dále se autor dovolává svědectví fiktivního listu Alexandra
Velikého vydaného Slovanům, označovaného tradičně jako *Privi-*

¹ Srov. Novotný 1928, s. 244–251. Naše stanovisko též na základě
konzultace s P. Čornejem.

*legium Alexandri Magni Slavis datum*². Zřejmě ne náhodou tvoří
tento majestát další součást *Cerronského rukopisu*, a ještě dvou
nedochovaných latinsky psaných kronik.

Vybrané údaje ze všech prototextů sloužily autoru KS jako do-
klady o zlých skutečích, jichž se Němci v průběhu dějin dopouštěli
na Čechách a Slovanech. Ojedinelé a nejvýznamnější postavení
mezi prameny má *Dalimilova kronika*, a to množstvím dokladů
i způsobem jejich uvedení v podobě přímých citátů.

I samotná *Dalimilova kronika* je metatext, který vycházel z ji-
ných pramenů, jak ostatně autor říkal v předmluvě, kde se vyslovo-
val k jejich hodnotě. V jednotlivých kapitolách kroniky však nikde
nejdou vidět nějaké švy mezi vlastním textem autora a tím, co pře-
jal odjinud. Všechny příběhy v kronice jdou plynule za sebou a vy-
volávají představu nerušeného dějinného toku, v němž se střídají
hrdinové a různé generace. Použité prameny jsou v kronice jakoby
přetaveny do nových celků, jednotlivých kapitol. Tyto celky jsou
zcela kompaktní, není v nich nikde patrné, že jde o kompilaci, ať se
to týká hlavního pramene, *Kosmovy kroniky*, nebo ostatních kro-
nik. Vztah textu *Dalimilovy kroniky* (dále DK) k prototextům se
jeví jako inspirativní, autor samostatně ztvárňuje příběhy tak, aby
bylo zřejmé jejich politické vyznění.

Zcela jiný charakter má využití prototextů v KS. Autor tohoto
agitačního spisu se dovolává svých pramenů mnohokrát a opako-
vaně. Hned na začátku prvního úseku je odkaz na kroniky: *Neb
jakož kroniky české svědčie*,... (1a) a dále na jiné spisy: *jakož
starodávni spisové svědčie*,... (1a) i na fiktivní list Alexandra Veli-
kého [...] *jakožto i listové od velikého krále Alexandra slovenské-
mu jazyku vydání svědčie*,... (1b). Třetí úsek začíná: *Dále kronika
česká svědčí, kterak*... (2b). Z dalších úseků ještě uvádíme úvod

² Bartoš, F.M.: *Zápis Alexandra Velikého Slovanům a jeho původce*,
„Časopis národního muzea. Oddíl duchovnědný“ č. 1 a 2, s. 45–49. Zápis přeložil
do češtiny Václav Hájek z Libočan a očitoval ve své kronice v souvislosti se
založením emauzského kláštera v r. 1348. Polský kronikář M. Bielski jej uvedl
ve své *Kronice světa* z r. 1551. Nejnověji: Vidmanová 1998, s. 136.

6. úseku: *Stojí také v též kronice o dobrém knížeti Oldřichovi psáno, aby...* (3b) a 12. *Také stojí psáno v kronice též české, že...* (5b). Podobným způsobem se autor KS dovolává latinských kronik, např. v úseku 14. *Tak se píše v jeho kronice latině, jenž slovů Gesta, že...* V 17. úseku při popisování neblahých činů Jana Lucemburského je zdroj informací uveden hned na začátku a ještě jednou po ukončeném vypravování slovy: *Kto tomu nechce věřit, kaž sobě čisti kroniku, ješto se skutkové zlí i dobří den ode dne králův a kniežat vypisují, jenž latině takto slove: Kronica ecclesiae Pragensis... česky Kronika kostela pražského podlé úmysla ciesařovy milosti psána skrzě Otu písaře, počata od Otakara, velikého krále českého etc.* (7b). Z toho lze soudit, že toto nápadné uvádění pramenů znamenalo pro tvůrce KS posilování hodnověrnosti jednotlivých dějinných příkladů, souviselo s jeho cílevědomou agitací a bylo tak významným prostředkem pro vyjádření ovlivňovací stylotvorné funkce.

Snad nejcharakterističtější se ukazuje přístup autora KS k hlavnímu pramenu *Dalimilově kronice*. Přejímaje text v podobě relativně věrných citátů, chtěl autor KS zřejmě zdůraznit hodnověrnost svých argumentačních příkladů. Proto pokud možno dodržoval jazykovou archaičnost protografu, zejména pokud šlo o tvary přeterit, některé lexikální jednotky i specifické znaky syntaktické. Jeho vlastní text se tak od pasáží přejatých z DK značně liší po stránce morfologické a syntaktické: nemá již jednoduché slovesné tvary a v syntaxi ukazuje mnohem složitější větné a souvětí struktury než DK (Kvítková 1997, s. 62–72). Hlavně však autor KS dbal na zachování veršové podoby citátů, a to i při svých některých obměnách, jež potřeboval k zapojení citátových pasáží do souvislého textu (Kvítková 1995, s. 88–93).

Povahu citátů charakterizuje v KS jedna zvláštnost: jsou to totiž většinou citáty citátů, tj. přejímání přímé řeči jednotlivých postav z kroniky. Projevy kněžny Libuše, knížat Oldřicha a Soběslava vyhovovaly autorovu záměru nejen obsahem, ale i přímo formulačně, protože to jsou výstražné výzvy a rady, jak se mají Čechové chovat

a jak mají jednat. Všechny citáty, ať jde o přímé řeči postav nebo jiné části textu DK, pomáhají vytvářet nový, kompozičně zvládnutý a kohézní celek.

Po syntaktické stránce vcelku nesložitě verše prototextu ani při využití v KS neztrácejí svou příznačnou původní intonační linii. Lze proto předpokládat, že byly při hlasitém čtení nebo recitování nepochybně velmi působivé. Autor KS tedy využil sugestivnosti veršů DK k posílení svého agitačního záměru. Přitom zřetelný rozdíl mezi jazykovým ztvárněním citátů a vlastním způsobem autorova vyjadřování neústí do vztahů konfrontačních, jeví se spíše jako vztahy komplementární a jsou zdrojem výrazné textové dynamiky.

Pokud jde o myšlenkovou stránku, jak DK, tak KS jsou díla psaná s výrazným ideově-politickým záměrem. Do obou se promítá složitá situace česko-německého sousedství a spolužití v jedné zemi i vzájemných vztahů mezi příslušníky obou jazykových a národních skupin. Přesto lze mezi KS a DK vidět z tohoto hlediska nejeden rozdíl. Autor DK při svém širokém dějinném záběru zdůrazňoval české tradice, jeho vlastenectví má zřetelný obranný charakter (o tom souborně: Bláhová 1994, s. 239–253). Dobře viděl také chyby na české straně: kritizoval české pány za jejich nevhodné chování a nevykloučoval ani jejich podíl na smrti posledního Přemyslovce. Naproti tomu tvůrce KS vybíral z DK jediné protiněmecké pasáže a ty ještě tendenčně vyostřoval. Např. smrt Václava III. kladl zcela za vinu Němcům, především německému císaři a Durynkovi jako jeho nástroji.

Příznačné jsou i verše týkající se knížete Oldřicha: autor agitačního spisu vynechal místo, ve kterém se projevuje hluboký citový vztah k vlastnímu jazyku a národu a uvedl ve svém díle pouze ostře protiněmecké výroky. Šlo mu tedy především o údernost argumentu, a tak pro myšlenky, city a události, které nemohl jednoznačně protiněmecky využít, neměl ve svém spise místo. Agitačnímu účelu podřizoval vše, ani chronologie událostí nebyla pro něho důležitá. V KS jsou proto řazeny události tak, aby bylo dosaženo výrazné gradace.

Zajímavý příklad představuje spojení tří zlých Durynků. Jde o příběhy z kap. 23 *O smrti knížete žateckého*, kap. 55 *O Břetislavovi* a kap. 93 *O králi Václavovi*. Jak kap. 23, tak kap. 93 působí v kronice svou emocionální naléhavostí: jsou to dramatické příběhy, v nichž se projevuje kromě kronikářova patriotismu i jeho morální stanovisko. Autor KS se nepokusil o reprodukci těchto pro čtenáře poutavých příběhů s jejich zřetelným etickým poselstvím vyplývajícím z toho, že Neklan potrestal Durynka za zločin na nevinném dítěti, třebaže bylo synkem nepřítele, a v kapitole o zavraždění Václava III. se píše o božím soudu, který čeká na neodhalené strůjce zločinu. Pro agitační účel KS stačilo jeho autorovi faktografické seznámení čtenáře nebo posluchače se třemi různými způsoby, jak byly zločiny provedeny. Argumenty použité z DK nejsou v KS tedy ucelenými příběhy, ale různě zkombinované úryvky z nejrůznějších míst kroniky. Právě zhuštěností uvedených protiněmeckých důkazů a jejich oproštěností od jiných motivů je dána ostrá útočnost spisku.

Protiněmecké stanovisko KS je posilováno ještě z jiných zdrojů. Zvláštní postavení má v této památce relativně obsáhlý první úsek, který z DK nevychází, ale má odkazy na falzifikát listu Alexandra Velikého Slovanům³ a na spis *Incipit curtasia contra Theutonicos*. Alexandr Veliký ve svém majestátu odevzdává Slovanům jménem svým i jménem svých potomků a nástupců ve vládě nad světem celé rozsáhlé území od severu až po jižní hranice Itálie, a to jako projev vděčnosti za pomoc, kterou mu vždy Slované poskytovali. Slované jsou v dopisu charakterizováni jako pravdiví a ve víře udatní bojovníci. Každý jiný národ na jejich území může být pouze jejich služebníkem. Z této formulace vychází tvrzení o služebném postavení Němců, zdůrazněné v KS.

Jiný metatextový vztah spojuje KS s latinsky psaným spisem, jehož zlomek je nadepsán v *Cerronském rukopise* jako *Incipit curtasia contra Theutonicos*. Tento prototext autor KS přímo nepojmenoval, pouze obecně uvedl „jakož starodávni spisové svědčé”,

³ Viz pozn. 2.

avšak převzal z něho v podobě parafrází několik z jeho hlediska velmi důležitých údajů. Je to služební úloha Němců, ke které byli odsouzeni po rozdělení jazyků u babylónské věže, jejich název podle hejtmána Theucada, zejména však lsti, podvody a vetřelství do cizích zemí, tedy především začátek. Zajímavé je však i to, co autor KS z protiněmeckého pamfletu nepřevzal, a to mnohé hrůzné činy, jichž se Němci dopouštěli na příslušnících jiných národů. Vysvětlení nacházíme v tom, že tyto krutosti jsou uvedeny v obecné poloze, nejsou spojeny s určitými konkrétními ději. Autor KS patrně chtěl, aby jeho argumenty působily věrohodně právě svou historickou konkrétností, spojením s určitou dobou a známými osobnostmi.

Latinsky psaný prototext patří zřetelně z hlediska žánru a stylu do okruhu latinských diktámin. Obsahuje podobně jako KS část argumentační a po ní následující doporučení, jak se má panovník chovat (Wostry 1915, s. 193–238. O tomto článku: Pekař 1915, s. 298–300, též: Slavík 1948, s. 201–204). Zjistíme tedy, že sloužil nejen jako materiálový zdroj pro argumenty KS, ale patrně podmiňoval celou strukturu českého agitačního spisu, byl pro něj určitým modelem, textovým vzorem. *Krátké sebrání* i tento jeho prototext lze považovat za projevy téhož žánru.

Problematiku intertextuality KS nelze uzavřít bez zmínky o odkazech na dvě nedochované latinské kroniky. První z latinských kronik zvaná *Gesta* obsahovala záznamy o období vlády Jindřicha Korutanského. Zločiny, jichž se tehdy Míšňané dopouštěli na českém obyvatelstvu, jsou také zachyceny v *Dalimilově kronice* a příslušná místa v KS by bylo možno označit i jako parafráze z DK. Z toho můžeme soudit, že autor agitačního spisu chtěl nejen zdůraznit vše zlé, co od Němců pocházelo, nýbrž i množství pramenů, které to dokládají. Druhá latinská kronika se patrně obsahově shodovala s dílem Beneše Krabice z Weitmile *Chronica ecclesiae Pragensis*. I když Palacký soudil, že autor KS nám tak zachoval zprávy o dvou ztracených kronikách, musíme si dnes položit otázku, zda vůbec tyto dvě latinské kroniky existovaly (srov. Palacký 1830, s. 302–303).

Sledováním metatextových vztahů agitačního spisu *Krátké sebranie z kronik českých* dospíváme k závěru, že základní konstrukční strategií autora byla zjevná manifestace několika různých prototextů, žánrově odlišných děl, tj. kronik a státních spisů. Odrážejí jazykové situace v 15. století je skutečnost, že jako prototexty sloužily jak památky latinské, tak i česká kronika. Kompozici a celkové strukturu KS je nejbližší latinský pamflet z oblasti diktáminové tvorby. Přesto nejdůležitější je vztah k *Dalimilově kronice*, neboť různě adaptované citáty z kroniky se staly organickou částí textu agitačního spisu a osobitým způsobem napomáhaly k zvýraznění jeho účinku. Zatímco DK, významná nejen svým aktuálním politickým záměrem, ale i nadčasovým morálním poselstvím, jeví se z hlediska stylu jako útvar ještě výrazněji nespecifikovaný, zaujímající podle J. Lehára (1983, s. 13) místo mezi historiografií a hrdinskou epikou, KS je prvoplánový a vyhraněný politický pamflet, který jako publicistické dílo měl jediný cíl ovlivnit adresáta tak, aby považoval za nemožné volit německého panovníka. Konstitutivní funkcí tohoto spisu je tedy zcela jednoznačně funkce ovlivňovací. Svůj apel na adresáta autor zaměřil především na rozumovou stránku.

DK a KS spojuje to, že obě díla v rámci svého žánrového vymezení mají znaky, které ukazují k vysokému nebo alespoň vyššímu stylu. Podle J. Lehára se do roviny vznešeného stylu řadí kronika svou tematikou: pojednává o vítězných bitvách, rodových tradicích a slavné minulosti. KS, náležející do okruhu diktáminové literatury, nemá nikde prvky nízkého stylu, při vši ostré účinnosti neobjevují se v něm žádné jazykové vulgarismy, důmyslnou strukturou a syntaktickou propracovaností, především však svou státnicky důležitou problematikou se důstojně staví po bok DK.

Literatura

Bláhová M., 1994: »Staročeská kronika tak řečeného Dalimila« (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. *Historický komentář. Regjstrik*, Praha.

- Hanka V., 1851: »*Dalimilova chronika česká*« v nejdávnější čtení navrácena s různoslovím i přídavky deseti rukopisův opatřena od Váceslava Hanky. Otisk druhý, Praha.
- Jungmann J., 1849: *Historie literatury české*. 2. vydání, Praha.
- Kvítková N., 1995: *K textu agitačního spisu Krátké sebranie z kronik českých*, [in:] *Rozumět jazyku*, Praha.
- Kvítková N., 1997: *Jazyková stránka agitačního spisu Krátké sebranie z kronik českých*, [in:] *Filologické studie*, Praha.
- Lehár J., 1983: *Nejstarší česká epika*, Praha.
- Novotný V., 1928: R. Urbánek, »Volba Jiřího z Poděbrad za krále českého«, „Časopis Matice moravské“ LII.
- Palacký F., 1830: *Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*, Praha.
- Palacký F., [bez udání roku]: *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě*. Díl III. 6. vyd. péčí Dr. B. Riegra, Praha.
- Pekař J., 1915: [bez názvu v rubrice *Zprávy*], „Český časopis historický“ XXI.
- Polák A., 1904: *Krátké sebranie z kronik českých k výstraze věrných Čechův*, „Věstník královské české společnosti nauk. Třída filozoficko-historicko-jazykozpytná“ III.
- Slavík J., 1948: *Vznik českého národa II. Národ a města*, Praha.
- Tobolka Z. V., 1896: *Kdy bylo »Krátké sebranie z kronik českých k výstraze věrných Čechův« složeno?*, „Časopis Matice moravské“ 20.
- Urbánek R., 1958: *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Výbor hlavních zpráv souvěkých uspořádal R. Urbánek. IV. Český anonymní spis agitační (Krátké sebranie)*, Praha.
- Vidmanová A., 1998: *Nejstarší česká beletrie a její středolatincké kořeny a paralely*, [in:] *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*, Praha.
- Vlček J., 1931: *Dějiny české literatury I*, Praha.
- Wostry W., 1915: *Ein deutschfeindliches Pamphlet aus Böhmen aus 14. Jahrhundert*. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 23.

Kodyfikacja języka czeskiego po roku 1990

Jazyka nejen užíváme, ale zároveň ho i prožíváme.
Alexandr Stich

Po listopadzie 1989 roku sytuacja społeczno-polityczna w Czechosłowacji radykalnie się zmieniła. Nastąpił okres demokratyzacji życia społecznego. Jak wszelkie tego typu procesy, tak i ten doprowadził także do zmian w sferze komunikacji werbalnej. Wcześniej bowiem demokratyzacja w zakresie kodyfikacji języka czeskiego nie istniała. Rozwojem języka kierowała specjalnie do tego celu powołana jednostka, Instytut Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk, broniąca czystości języka i w sposób dość wyraźny wpływająca na usunięcie wszelkich (możliwych również) zapożyczeń¹.

Zjawisko to zachodziło jednocześnie w dwu kierunkach. Uwolnienie bowiem naturalnego, ograniczanego dotąd, rozwoju języka czeskiego było wywołane częściowo długookresowym tłumieniem procesu kodifikacji (czy zmian w kodyfikacji) bazy standar-

¹ Por. wypowiedź: „Zásadní změny v orientaci politického vývoje naší republiky, které nastaly po 17. listopadu 1989, stále hlouběji zasahují oblast individuálního a společenského vědomí a spolu s tím pochopitelně i jeho výraz nejvlastnější a nejbezprostřednější – národní jazyk. Proto také nejen jazykovědci, ale i lidé všech zájmů a povolání si kladou otázku, nakolik se všechny tyto změny projevují jak v jazyce samém, to je v soustavě jeho prostředků a zákonitostí, tak ve způsobu, jak s tímto jazykem při dorozumívání zacházíme, a v neposlední řadě též v postojích, jaké k jazyku vůbec – a ke své mateřštině zvlášť – vědomě nebo podvědomě zaujímáme” (Kraus 1991, s. 1). Por. także określenie Václava Havla współczesnego języka czeskiego: „ideologické esperanto” (Havel 1990, s. 139).

du języka, co było także wynikiem ściśle dotąd dookreślonej normy języka literackiego. Zadawano więc sobie pytania, czy istnieje sens ingerencji w sprawy językowe, skoro norma nie dopuszcza jakichkolwiek zmian w kodyfikacji, a także czy jest to wynikiem normy, czy może jej interpretacji². Zwłaszcza ta druga wątpliwość wydaje się zasadna. Język potoczny (*obecná čeština*) i mówiona odmiana języka czeskiego (*hovorová čeština*) pod koniec lat osiemdziesiątych w wielu przypadkach były zbliżone³. Można więc powiedzieć, że zmiany w języku ciągle zachodziły, nie były tylko uznawane przez kodyfikatorów języka literackiego. Próba wprowadzenia jakiegokolwiek elementu nieliterackiego (np. z tzw. obecnej češtiny czy zapożyczenia) była natychmiast tłumiona przez purystów językowych czy strażników kultury języka. Jednak wymykała się im spod kontroli literatura nieoficjalna (czeski samizdat). W ten sposób w latach osiemdziesiątych ukształtowała się opozycja (1) między standardem a żargonem, a także (2) między funkcjonującą dotychczas purystyczną normą językową a jej ówczesną wulgaryzowaną postacią.

Jest oczywiście zrozumiałe, że powyższe opozycje częściowo tylko dotyczyły relacji język pisany – język mówiony. Ten pierwszy (język pisany oficjalny) był ściśle kontrolowany przez kodyfikatorów języka literackiego, toteż niewiele w nim zmian było widać (dotyczyły raczej „kosmetyki” językowej). Język mówiony zaś po uwolnieniu normy wskazał na kierunek w procesie rozwoju języka i odegrał zasadniczą rolę w kształtowaniu nowych zjawisk.

² „Nivelizace a slohové ochuzování naší mateřštiny za dlouhé období minulých čtyřiceti let vyvolávaly v posledních měsících v našem tisku diskusi, v níž nechyběly ani úvahy o smyslu kodifikačních zásahů do vývoje spisovného jazyka [...]” (Kraus 1991, s. 3).

³ Por. uwagi na ten temat w pracy Sgall, Hronek 1992, dające podstawę dla wymienionych badaczy języka do uznania, że nie ma dwóch odmian mówionych (hovorovej i obecnej češtiny) języka czeskiego. Zaproponowali więc oni nową klasyfikację wielu wyrazów języka potocznego.

Zwiększony dynamizm ewolucyjny w języku czeskim, rozdźwięk między nowym i starym substandardem językowym, mieszanie stylów i sfer wykorzystywania poszczególnych elementów, rozdźwięk między „galopująco aktywizującą się” leksyką i frazeologią w stosunku do bazy leksykalnej standardu językowego, polifunkcjonalność języka mówionego i żargonowego, a zwłaszcza środków w mass-mediach, wreszcie ich przejście z jednej społecznej sfery komunikacji do drugiej było odbierane przez wielu użytkowników języka (w tym także językoznawców) jako „nawiązanie do uczucia wstrząsu”, wynikającego ze zmian współczesnej sytuacji językowej (przede wszystkim społeczno-politycznej). Pojawiały się nawet próby utworzenia nowej normy językowej⁴.

Nadmierny proces demokratyzacji języka nie zawsze prowadzi do zjawisk pozytywnych. W tym przypadku górę wzięły zjawiska negatywne, np. zbytne rozluźnienie normy języka literackiego, co w efekcie dało:

- a) nieprzemyślany wybór (i propozycję) elementów językowych (np. kakofonia stylistyczna);
- b) wprowadzenie do języka literackiego środków nieliterackich (zwłaszcza potocznych z tzw. obecnej češtiny), w efekcie czego do systemu językowego wkradł się chaos i brak jasnej organizacji.

Sytuację dodatkowo komplikowały nowe kontakty językowe. Na przykład zaraz po rewolucji aksamitnej nastąpił żywiołowy masowy rozwój kontaktów Czechów z Niemcami, które w okresie późniejszym były kierowane przez polityków. W efekcie dopro-

⁴ Por. wypowiedź J. Krausa: „Polistopadová publicistika a zpravodajství zkrátka opustily bývalou uniformitu a rozestřely své možnosti na široké stupnici od bulváru až po záměr obracet se k uživatelům krajně nebo odborně zasvěceným. U některých médií se dokonce projevuje snaha nově vytvářet vlastní stylovou normu (někdy tu jsou redaktoři a hlasatelé projevu přímo vázání interními pokyny, tedy tím, co bychom mohli nazvat jakousi »sekundární kodifikací«) (Kraus 1996, s. 4).

wadziły one do utworzenia międzynarodowych regionów, w których podjęto współpracę w zakresie kultury, nauki, szkolnictwa czy handlu i gospodarki. Ta nowa rzeczywistość wymusiła konieczność komunikowania się w obu językach, a tym samym zjawisko interferencji, prowadzące do zapożyczeń (w tym przypadku przede wszystkim leksykalnych i frazeologicznych). Wprowadzanie wyrazów niemieckich do języka czeskiego było wyraźne w przypadku młodych obywateli Czechosłowacji. Średnie i starsze pokolenie zaś zaczęło wykazywać obawy o zbytny wpływ języka niemieckiego na rozwój języka czeskiego. Przedłużający się proces doprowadził do wytworzenia się w narodzie czeskim poczucia zagrożenia językowego (wydaje mi się raczej, że bardziej polityczno-gospodarczego) ze strony niemieckiej⁵. Taka sytuacja utrzymywała się dość długo i doprowadziła najpierw do parlamentarnych dyskusji na temat ustawy o języku czeskim. Wiele partii i towarzystw społeczno-kulturalnych (raczej mniej licznych) zaczęło angażować się w imię obrony języka czeskiego⁶.

Nowa sytuacja w latach 1990–1992 (do czasu ukazania się ustawy o państwie czeskim, o tym niżej) nie była spowodowana tylko kontaktami języka niemieckiego z językiem czeskim, chociaż te były dominujące. Drugim czynnikiem – „převratnou slož-

⁵ „Reakce na české straně jsou nejrozmanitější – od velmi vstřícných až po naprosto odmítavé [jako v Terezínu] [...] všechny tyto veřejné akty nejsou téměř nikdy spojovány s otázkami interně jazykovými a komunikačními a neprojevují se v rovině xenofobní; pocit přímo jazykového ohrožení ze strany německé je v dnešním českém prostředí něco naprosto ojedinělého a cizího (Stich 1995, s. 62–63).

⁶ „Dokladem, že pocit, o němž Stich projednal, naše občany velice trápí, je hlavně skutečnost, že tři politické strany – KSČM, republikáni a Moravská národní strana – mají ve svých programech obranu mateřského jazyka před ohrožením a obranu před odnárodněním. Také řada hnutí a občanských iniciativ, např. Výbor národní kultury, Klub českého pohraničí, Slovanská unie, Volná myšlenka, Lidová unie národní a sociální záchrana aj. programově vycházejí z reálného pocitu ohrožení jazyka, které lidé prožívají [...]. Existuje národní paměť, a ta pocit ohrožení zvyšuje” (Šaur 1996, s. 10).

kou nejsoučasnejší české jazykové situace” – była wymiana języka „niemal oficjalnego i jedynego” w kontaktach międzynarodowych, tj. wycofanie języka rosyjskiego i wprowadzenie w to miejsce (ale już nie urzędowo, ale uzualnie) języka angielskiego w odmianie amerykańskiej. Obecnie jednak Czesi nie odczuwają aż tak mocno zagrożenia ze strony tego języka. Jak pisze A. Stich, jest to wynikiem dużej odmienności strukturalnej języków i braku innych, pozajęzykowych kontaktów, jednocześnie o nacechowaniu negatywnym, co w przypadku języka niemieckiego w przeważającej mierze zdecydowało o wytworzeniu się poczucia zagrożenia w społeczeństwie czeskim (Amerykanie „wnosili” do Czech i języka czeskiego nową technologię, nie gospodarkę czy wpływy polityczne)⁷. Ponadto dla wielu Czechów angielskie słowa zapożyczone i sposób ich przejęcia (szesczczania), tworzenie form żeńskich od nazwisk angielskich (*přechylování*) rzeczywiście stwarzało wielkie problemy, co też nie przyczyniało się do zbytowego nasycania języka tymi elementami. Jedynie w mass-mediach (zwłaszcza w młodzieżowych rozgłoszeniach radiowych) chętnie sięgano po niektóre elementy angielskiej wymowy literackiej (np. po wzorce intonacyjne języka angielskiego, dykcję angielskich dyskdżokejów itp.).

U podstaw wyobrażenia o zagrożeniu języka czeskiego tkwiły również brak społecznej orientacji w nowoutworzonych szeregach synonimów oraz dawne przyzwyczajenie społeczeństwa czeskiego do wartościowania ludzi także według ich sposobu wypowiada-

⁷ „Víceméně absentuje v českém prostředí pocit, že je čeština nějak podstatněji dotčena, popřípadě ohrožována jazykovou angloamerikanizací. [...] Přitom je možno konstatovat, že v reálné jazykové praxi dost masové přejímání z americké angličtiny potíže někdy působí, především proto, že značná typologická vzdálenost obou jazyků adaptaci přejímek mnohdy dost znesnadňuje. Stejně tak nebývalý vzrůst intenzity kontaktu češtiny s němčinou vyvolává někdy reakce ostražitě až odmítavé – většinou však proto, že se za jazykovými úvahami a reakcemi mohou dobře skrýt postoje rázu politického a ekonomického” (Stich 1995, s. 69; por. Čechová 1993, s. 103–109).

⁸ „[...] patřívá k dobrému tónu (a k vyvolání dojmu zasvěcenosti ve věcech »správného« jazyka) současnou úroveň jazyka spíše odsuzovat” (Kraus 1996, s. 4).

nia się (złe wysławianie się było traktowane na równi z ośmieszaniem się)⁸. Jak rozeznać, który z dwu lub więcej wariantów językowych jest poprawny albo „poprawniejszy” (reszta musi być błędna)? Obawa o niepoprawne użycie formy spowodowała przekonanie, że mnożenie wariantów jest jeszcze bardziej kłopotliwe niż ich ograniczanie przez Instytut Języka Czeskiego AN RCz.

Dodatkowo sytuację komplikuje brak nowej warstwy biznesmenów czy „społeczenské smetánky”, a zwłaszcza utrwalonych (i społecznie zaakceptowanych) sposobów ich zachowywania się. Rozpoczęto więc naśladowanie wzorców zachodnioeuropejskich i amerykańskich, które nie przystawały do kultury czeskiej. Na przykład wiele programów telewizyjnych i gazet zaczęło się różnić swym językiem od kodu powszechnie używanego (J. Kraus opisał to zjawisko na przykładzie takich czasopism i programów telewizyjnych, jak „Playboy”, „Dotyk” czy programy Haliny Pawłowskiej; Kraus 1996). Proces ten da się zaobserwować także w urzędach państwowych. W ten sposób malała zrozumiałość języka pisanego i mówionego, rosła zaś wieloznaczność przepisów i ogłoszeń urzędowych, której nie uświadamiają sobie ustawodawcy oraz językowa niedbałość niektórych autorów i tłumaczy, co nie tylko zagrażało kulturze języka, ale także kulturze całego narodu.

W roku 1993 doszły jeszcze dwa czynniki, wpływające na sytuację językową demokratycznego państwa w tym czasie już tylko czeskiego. Pierwszym z nich było uznanie języka słowackiego za język obcy. Oczywiście, że język ten był zawsze językiem obcym („genetycky, typologicky i stoletým kontaktem” język ten był traktowany jako blisko-pokrewny; w latach 1920–1938 uznawano go wraz z językiem czeskim w Republice Czechosłowackiej jako jeden: czechosłowacki w dwu odmianach), ale społeczeństwo czeskie, bilingwalne w tym przypadku, nigdy nie miało problemów przynajmniej z pasywnym komunikowaniem się w języku słowackim (z reguły jednostronnym, o bardzo słabej – powiedziałbym zerowej – interferencji). Zagrożenie to w zakresie struktury gramatycznej dotyczyło przede wszystkim: składni zdania pojedynczego i złożonego, zaniku tzw. krótkich form imiennych przymiotników,

imiesłowów biernych, imiesłowów współczesnych itd. (por. Stich 1995, s. 65).

Kolejny problem stanowiły języki mniejszości narodowych. Dopuszczenie w ustawie z 1992 r. możliwości wypowiadania się w urzędach państwowych w języku ojczystym każdego obywatela Republiki Czeskiej zdjęło obowiązek z wielu członków etników aktywnej znajomości języka czeskiego (a nawet pasywnej). Nałożyło zaś na urzędnika obowiązek znajomości języka petenta lub konieczność korzystania z tłumacza. Tym samym zjawisko interferencji w tego typu przypadkach zostało nasilone. Jest to o tyle ważne, że np. Romowie w ogóle nie wykazywali żadnej inicjatywy na rzecz komunikacji w języku czeskim, toteż w środowiskach, w których istniały duże skupiska Romów, następował przepływ niektórych elementów ich języka do języka czeskiego.

Podobne zjawisko można zauważyć na terenach przygranicznych, na których żyje mniejszość narodowa np. polska. Mimo że obie strony wykazują dużo dobrej woli, aby komunikować się w jednym języku, to taka sytuacja należy do rzadkości. Następuje w tym przypadku raczej mieszanie lub upodabnianie się struktur gramatycznych obu języków, np. w języku czeskim zmiana szyku liczebników (nie: *jedenadvacátý*, ale: *dvacátý první*), co też stanowi duże zagrożenie dla języka czeskiego.

Rozwój nowopowstałej sytuacji języka czeskiego J. Kraus warunkuje dwoma czynnikami:

- a) określoną polityką językową państwa (*status planning*) – decyduje o wyborze języka narodowego, dominującego lub polecanego w komunikacji, np. w szkole, urzędzie itp.,
- b) aktywnością instytucji językowych i urzędowych w zakresie utrzymania danej kultury języka (*corpus planning*) – czynności normatywne i kodyfikacyjne, zasób reguł i wskazówek związanych z kulturą języka i procesem komunikowania się w ogóle, np. działalność poradni językowych itp.

Uwzględniając oba aspekty czeski językoznawca przeprowadził w lutym 1995 roku badania, mające na celu stwierdzenie, czy nadal istnieje poczucie zagrożenia językowego wśród Czechów. Większość ankietowanych uznała, że czeski język potoczny w latach 1990–1994 nie zmienił się, jest taki sam, jak był. Prawie podobnie sytuacja rysuje się w przypadku języka literackiego, chociaż poziom języka telewizji i polityki (programów przygotowywanych wcześniej w formie pisemnej, jak również wystąpień polityków) znacznie spadł i nie można go uznać za zadawalający. Około 20% respondentów, zwłaszcza ludzie starsi, potwierdziło w ankiecie pogorszenie się poziomu języka czeskiego (dotyczy to zarówno języka literackiego, jak i potocznego). W związku z powyższym J. Kraus uważa, że rozwojowi języka czeskiego, a zwłaszcza jego kulturze, należy poświęcić więcej uwagi niż to czyniono dotychczas, mimo że już nie istnieje poczucie zagrożenia języka czeskiego⁹. Sama zaś polityka językowa winna uwzględnić następujące zagadnienia:

- a) migrację narodów, która w ostatnim okresie jest w Czechach bardziej intensywna niż za czasów totalitaryzmu;
- b) kontakt języka czeskiego z innymi językami, w tym z mniejszościowymi;
- c) nauczanie języka obcego, uwarunkowane koniecznością bezpośredniej komunikacji przy transakcjach np. handlowych czy ekonomicznych, a także kwestię nauczania języka czeskiego w szkołach, np. dla mniejszości narodowych czy cudzoziemców;
- d) komunikację w ramach UE i NATO – mimo że unijne i nato-wskie dokumenty zezwalają na komunikowanie się w języku danego narodu, to jednak w przypadku języka czeskiego w pra-

⁹ „[...] pro pocit ohrození samé existence češtiny v současné době zásadní důvody neexistují. [...] je potřebné věnovat pozornost tomu, co by mohlo v české jazykové situaci vést k nepříznivým vývojovým tendencím” (Kraus 1996, s. 1).

które trudno będzie to zastosować, np. w komunikacji wojskowej (Kraus 1996, s. 1).

Niektóre z tych zagadnień zostały już uwzględnione przy planowaniu polityki językowej w Czechach, inne czekają jeszcze na „lepsze czasy”. Zaczniemy najpierw od prawa językowego.

1. Prawo językowe

Pod pojęciem *prawo językowe* będziemy rozumieć „soubor právních norem různé právní síly, které upravují řečové chování občanů zejména v oficiálním a polooficiálním styku, stanoví řečovou stránku vnějšího i vnitřního úřadování a jednání státních a veřejnoprávních orgánů a subjektů, upravují řečovou stránku soudnictví, osvěty, kultury apod.” (Kořenský 1997, s. 260). Stanu i charakteru prawa językowego nie można utożsamiać z eksplicitnie ustanowionym (lub nie) w ustawie prawnej. Prawo językowe tworzą najróżniejsze przepisy prawne, dotyczące zachowania językowego obywateli.

Stan prawa językowego możemy obiektywnie ocenić tylko wówczas, kiedy stwierdzimy w regulacjach państwowych sformułowania na temat, jak tę stronę życia określają przepisy prawne poszczególnych stopni władzy państwowej, zaczynając od najwyższych, np. język urzędowy obowiązujący w urzędach centralnych, powiatowych itd., język nauczania obowiązujący w szkołach wyższych, szkołach średnich państwowych czy prywatnych itp.

Czeskie prawo językowe było oparte *de iure* na ustawie o języku czeskim z roku 1920 i w brzmieniu dalszych poprawek prawnych, które jednak nie zmieniły podstawy tego przepisu prawnego (dokładniej patrz: Kořenský 1995a i b). Było to prawo nie do przyjęcia w latach późniejszych, gdyż zakładało powstanie języka czechosłowackiego. Dlatego Konstytucja z 9 maja 1948 r. wprowadziła dwa równoprawne narody: czeski i słowacki (art. II), które

miały prawo do własnych narodowych organów i konstytucji w ich języku. W ten sposób implicytnie wyrażono podział języka czechosłowackiego na dwa języki czeski i słowacki.

Kolejna Konstytucja z 11 lipca 1960 r. i jej późniejsze uzupełnienia (nr 143 z 1968 r., nr 144 z 1968 r., nr 155 z 1969 r. i nr 43 z 1971 r.) w sposób jednoznaczny definiują prawa języka czeskiego i słowackiego. W art. 6. ustęp 1 i 2 jest mowa o tym, że obu języków używa się równoprawnie. W tym też brzmieniu prawo to obowiązywało przez ostatnie lata federacyjnej republiki Czechów i Słowaków.

Konstytucja z 16 grudnia 1992 r., która uwzględniała powstanie samodzielnego państwa Czechów, nie wypowiada się jednoznacznie na temat języka. Mówi jednak, że będąca integralną jej częścią *Karta praw człowieka* określa ten stosunek. Natomiast art. 3 *Karty* stanowi, że gwarantuje się podstawowe i równe prawa dla wszystkich języków (dotyczy to języków większościowych i mniejszościowych, czyli języków mniejszości etnicznych). Zakłada ona, że mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do:

- a) wykształcenia w ich języku,
- b) używania ich języka w kontaktach urzędowych,
- c) uczestniczenia w posiedzeniach dotyczących spraw narodowościowych i mniejszości etnicznych.

W ten sposób porządek prawny Republiki Czeskiej zapewnia prawo wyboru narodowości, nie wiążąc z nim jednocześnie używania i znajomości konkretnego języka, np. języka większościowego. Ustęp a) Konstytucji otwiera możliwość zakładania szkół z dowolnym językiem wykładowym, na co nie zezwalała wcześniejsza Konstytucja z roku 1920 (wyliczała ona języki, którymi można było władać w Republice Czeskiej). Ustęp b) zaś stawia w tej formulacji postulat zewnętrznego urzędowania względem podmiotu, który nie opanował języka większościowego, daleko poza prawo do tłumaczenia w procesie śledczym i procesie sądowym. Można więc powiedzieć, że prawodawstwo czeskie w chwili

obecnej, tj. po roku 1992, nie precyzuje pojęcia *język państwowy*. Nie ma też ustawy o języku czeskim. Istnieje natomiast wiele pojęć tej sfery dotyczących, określonych w innych rozporządzeniach władz państwowych szczebla centralnego lub wojewódzkiego. Należą do nich: *język nauczania* (por. § 3, ust. 1 Ustawy o szkolnictwie), *język urzędowy i dyplomatyczny* (por. § 33, Ustawy nr 182 z 1993, § 18, ust. 1 Sądowego regulaminu pracy w brzmieniu Ustawy nr 210 z 1993 r.), *język służbowy* (por. § 3, ust. 1 Ustawy nr 331 O obronie państwa w pełnym brzmieniu z 1992 r.). W praktyce stwarza to dodatkowo skomplikowaną sytuację. W rzeczywistości nie ma określonego języka państwowego, ale jest określony np. język używany w wojsku, który obowiązuje wszystkich żołnierzy (mniejszości narodowe i etniczne także).

2. Norma a kodyfikacja

Pojęcie *normy* określił już w latach trzydziestych B. Havránek (1932 i 1935), do którego nawiązali późniejsi badacze: A. Jedlička (1963), M. Jelínek (1974/75) czy J. Chloupek (1986 i 1990). Ten ostatni definiuje normę jako: „soubor zákonitostí objektivně se projevujících v daném jazykovém útvaru (v jistém období), pocítovaný kolektivem uživatelů za závazný; v praxi stav jazykové struktury v živém úzu, resp. v jazykovém povědomí jazykově vzdělaného příslušníka národního jazyka” (Chloupek 1990, s. 10). Najwyraźniejszy rozdzźwięk pomiędzy normą systemową języka czeskiego a normami stylowymi (a nieco później i normami komunikacyjnymi) nastąpił w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (por. Nebeská 1996, s. 55), kiedy np. norma syntaktyczna była zbyt wąska, aby objąć ówczesne zmiany, zachodzące w języku mówionym (ale także, choć w mniejszym zakresie, w języku literackim pisanym). Mimo to nie nastąpiła żadna korekta normy systemowej. Wytworzyła się jedynie teoria centrum i peryferiów, która była niejako poszerzeniem normy (jako jej wariantywność). Zgodnie z tą teorią wszystkie elementy systemu językowego nie

mogą być mierzone tą samą miarą, a stopień integracji poszczególnych jednostek z systemem jest zależny nie tylko od czynników wewnątrzjęzykowych, ale przede wszystkim od użytkowników danego języka.

Napięcie między normą a uzusem musiało wywołać nową dyskusję nad problemem sposobu regulacji zmian w języku literackim. Okazało się, że kryteria wyznaczania normy nie są dość wyraziste, jak również niewyrazista jest rola uzusu w precyzowaniu normy. Przyjęcie dwóch norm (np. jak to było w języku polskim: normy dokładnej, literackiej i mniej dokładnej, tolerancyjnej, potocznej) nie znalazło uznania wśród czeskich lingwistów. Pozostano więc przy jednej normie.

Rozdzźwięk między normą literacką a praktyką językową stał się kluczowym problemem czeskiej kultury języka w latach dziewięćdziesiątych. Dążąc do przełamania kryzysu w sferze kultury języka i oddalaniu się normy od praktyki (codziennej komunikacji), zaproponowano pojęcie pośrednie między normą a uzusem: standard, czyli podstawową postać języka narodowego. W ten sposób nawiązano do wertykalnego rozwarstwienia języka czeskiego, zaproponowanego przez B. Havránka: język literacki – standard – substandard – interdialekt – dialekt. W tym ujęciu standard charakteryzuje się relatywnie wysokim stopniem normatywności, ale za to jest mniej skodyfikowany, podczas gdy język literacki byłby formą wyższą, prestiżową języka czeskiego, która posiada najwyższy stopień normatywności i kodyfikacji. Można więc powiedzieć, że współczesne sterowanie normą winno iść w dwóch kierunkach:

- a) uwaga winna być kierowana ku samemu określeniu pojęcia normy, zwłaszcza w stosunku do innych pojęć, jak kodyfikacja, uzus, system, język itd.;
- b) wychodząc z pojęcia normy winno się określić charakter normy literackiej (czy potocznej, komunikacyjnej, stylowej itd.), jej rozwój, nosicieli, wariantywność itd., a także współzależność

między poszczególnymi normami (np. literacką, potoczną; poszczególną stylową itd.).

Przedmiotem kodyfikacji nie jest wszystko, co jest określone w normie. Kodyfikacja jest ze swego charakteru statyczna, wyraża bowiem normę w określonym czasie, dlatego po tym okresie trzeba opracowywać nowe podręczniki kodyfikacyjne.

Każda nowa kodyfikacja jest warunkowana zmianami w językowym uzusie. Aby nie dochodziło do zasadniczych różnic między kodyfikacją a ciągle rozwijającym się językiem, lingwiści starali się uchwycić w kodyfikacji te zjawiska, które mogły być z punktu widzenia rozwoju językowego progresywne. Dochodziło więc do skodyfikowania wariantów językowych z tym, że środek progresywny był uznany w systemie językowym za jedyny poprawny. W ten sposób nawiązywano do płynnego przejścia pomiędzy poszczególnymi kodyfikacjami, a nawet sterowano rozwojem języka. W latach dziewięćdziesiątych sposób ten całkowicie wymknął się spod kontroli. Kodyfikacja nowych jednostek, np. wyrazów, wymagała rozpoczęcia nowych badań¹⁰, a nawet – jak w przypadku leksyki – nowego opracowania istniejących słowników języka literackiego (dokładniej o tym dalej). Przyjrzyjmy się poniżej temu, co uległo nowej kodyfikacji w latach dziewięćdziesiątych.

2.1. Kodyfikacja ortografii

Zmiany w kodyfikacji ortografii z r. 1957 przestały odpowiadać stanowi z drugiej połowy XX wieku, toteż nowa kodyfikacja

¹⁰ Por. informacje zawarte we wstępie do wydania: Sochová, Poštolková 1994, s. 5: „Knižka *Co v slovnících nenajdete* (*Novinky v současné slovní zásobě*) je prvním doplňkem obou akademických slovníků [...]. Zachycuje příliv nových výrazů, který přináší celková přeměna našeho společenského dění po listopadu 1989, ale i výrazy, o které se čeština obohatila v posledních zhruba dvou desetiletích od vydání posledního výkladového slovníku češtiny. [...] Slovník obsahuje 2498 slovníkových hesel nepočítajíc v to hesla přihnázdovaná (tj. připojena pod základní heslo)”.

była faktem nieuniknionym. Musiała jednak do pewnego stopnia ujmować stały rozwój języka z wyraźniejszą stylową dyferencjacją języka czeskiego (głównie na osi potoczność – literackość). W latach siedemdziesiątych przygotowano jedynie drobne zmiany dotyczące kilku słów obcego pochodzenia (wyrównanie ortografii z ortoepią, np. przyimków *s* i *z*). Konieczne więc było opracowanie nowej kodyfikacji ortografii, do której doszło w 1993 r.

Nowe, wprowadzone w 1993 (z dodatkiem w 1994) roku, zmiany respektują stylowe warianty w zakresie wymowy i pisowni. Przy ich opracowywaniu wychodzono z założenia, że zasady pisowni powinny być proste i jednoznacznie oddające stronę semantyczną języka, toteż znaczną uwagę poświęcono wymowie (choć ważniejsze zmiany dotyczą pisania wyrazów obcego pochodzenia i pisania wielkich liter). Poza tradycyjnymi rozbieżnościami w wymowie i w pisowni „zadomowionych” już pożyczek typu: *presidium/prezidium/prezídium* czy *analýsa/analýza*, skodyfikowane zostały także wyrazy związane ze współczesną technizacją życia, oddające także dynamikę rozwojową czeskiej morfologii (szczegółowo o tym poniżej). Ciekawy jednak wydaje się los *Zasad pisowni czeskiej*.

Konieczności opracowania nowych zasad pisowni nikt nie kwestionował. Poprzedzono je nawet sondażem i próbnym wydrukiem nowych reguł (por. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu...* 1991). Społeczna dyskusja potwierdziła słuszność takich działań, mimo że pojawiały się pewne przeciwy temu głosy. Ministerstwo Szkolnictwa więc postanowiło wprowadzić nowe zasady do użytku szkolnego od roku szkolnego 1993/94. Wydano odpowiednie zarządzenia i wydrukowano *Nowe zasady pisowni czeskiej* (Praha 1993). Kiedy jednak doszło do ich wprowadzenia w życie, przeciwy temu głosy społeczne zaczęły się mnożyć, a sa-

¹¹ „Překvapivé je ovšem současné stanovisko Ministerstva školství, které doporučuje pedagogům vycházet při výuce z předchozí pravopisné kodifikace” (Koblížek 1993/94, s. 8).

mo Ministerstwo nie było już tak przekonane o słuszności swojej decyzji. Odwołało więc wcześniejsze zarządzenie. Sytuację jednak komplikował fakt, że odbyło się to już w trakcie roku szkolnego 1993/94 i że większość nauczycieli wymagała od uczniów znajomości nowych zasad pisowni¹¹. Część nauczycieli w tej sytuacji respektowała obie wersje zasad, starą z 1957/58 r. i nową z 1993 r.

Nowych zasad pisowni czeskiej nie uznały też mass-media i cały czas odwoływały się do starych zasad z lat siedemdziesiątych. Powstały rozdzwięk zmusił ministerstwo do bardziej zdecydowanych działań. Postanowiono, że w roku szkolnym 1993/94 będą obowiązywać stare zasady pisowni¹², a nad nowymi rozpoczyna się jeszcze – prawie rok trwające – dyskusje, zakończone wydaniem dodatku do *Zasad z 1993 r.* Natomiast od roku szkolnego 1994/95 będą obowiązywać w całej republice nowe zasady w nowej postaci (tzn. z dodatkiem z 1994 r.).

Największym osiągnięciem nowej kodyfikacji ortografii jest pisownia wielkich liter, która bezpośrednio odwołuje się do teorii nazwy własnej, znacznie ułatwiając tym samym zapis nazw typu: *Na Příkopě* (dawniej: *Na příkopě*), *Na Velké samotě* (dawniej: *Na velké samotě*) (por. Uličný 1993, s. 66). Ponadto postanowiono, że użycie wielkiej litery jest środkiem wyrażania szacunku, wartościowania itd., pozostawia się więc piszącemu prawo wyboru pisa-

¹² „[...] nejprve schválilo školní verzi *Pravidel* a vydalo pokyn o jejich platnosti ve školním roce 1993–94. Potom se zřejmě zaleklo reakce a námitek vyslovených na adresu *Pravidel* a jejich zavádění odvolalo až do vydání tzv. akademických *Pravidel*. Když v listopadu 1993 vyšla, MŠMTV znovu změnilo stanovisko a rozhodlo, že celý školní rok budou ve školách platit stará *Pravidla* včetně přijímacího řízení na střední školy a maturitních prací. Do té doby však už většina učitelů českého jazyka své žáky se zásadami nových *Pravidel* seznámila.

V současnosti jsou žáci vystaveni dvojímu vlivu – školy a tisku, který se většinou novými pravidly řídí. Vzniká situace, že jinak píší rodiče a jinak jejich děti. [...] Řada učitelů reaguje na takový paradox uvážení, nežádá se striktně starými *Pravidly* a obě varianty a další jim podobné přechodně považuje za možné” (Bastl 1993/94, s. 143).

nia wielką literą nazw, o ile nie jest ono w sprzeczności z innymi zasadami pisowni, tzn.:

- a) w nazwach religijnych należy dopuścić wielość sposobów;
- b) w nazwach ulic, placów, parków, mostów itd. wszystkie wyrazy oprócz wyrazów pospolitych, określających obiekt (np. park, ulica, plac itd.) piszemy wielką literą, np. *plac Św. Wacława, ul. Braci Czapków, park Jana Narudy* itd.;
- c) w przypadku dzielnic miasta pozostawia się dwie formy dubletywnie: z wielką literą w wyrazie *osiedle* i bez wyrazu *osiedle*, o ile jest to możliwe, np. na *Czerwonym Wierchu*, na *Osiedlu Antala Staszka*;
- d) w nazwach instytucji administracyjnych ze wskazaniem miejsca siedziby pierwszy wyraz piszemy wielką literą, np. *Sąd powiatowy w Libercu, Urząd miejski w Kolinie*.

Nowe zasady wprowadziły jeszcze dwie zmiany: nowe reguły w zakresie pisania wyrazów zapożyczonych (dotyczy to głównie pisania przedrostków *s-* i *z-* oraz długości samogłosek) oraz uregulowały sposoby użycia myślnika w wyrazach złożonych z członami równorzędnymi. W pierwszym przypadku odnosi się to do następujących zasad pisowni:

- a) wyrazy obce o charakterze terminu lub używane w wąskim kręgu posiadają zakończenie na *-ing*, w innym przypadku (o wysokiej frekwencji) mogą posiadać dwa sufiksy *-ink* i *-ing*, np. *briefink* i *briefing*, *dabink* i *dabing*, *pudink* i *puding*, przy czym w wyrazach zdomowionych preferuje się sufix *-ink*;
- b) wyrazy obce, używane jako terminy w wąskim kręgu odbiorców pisze się w pierwotnej formie graficznej, np. *watt*, *netto*, *wolfram*, *joule* itd.;
- c) wyrazy, których szczerzona grafia nie oddaje wymowy oryginalnej, a są one już zdomowione w języku czeskim, piszemy, zachowując oryginalną pisownię, np. *revue*, *bulletin*, *interview*, *outsider* itd.;

- d) wyrazy obce jeszcze nieustabilizowane w języku czeskim mają formy dubletyjne: grafię obcą i czeską, np. *jazz* i *džez*, *handicap* i *hendikep*;
- e) wyrazy obce, w których pojawiają się grafemy *ck*, *th*, *rh* itp., oddające jeden dźwięk, w publicystyce piszemy bez grafemu *c* lub *h*, natomiast w tekstach naukowych i zawodowych zachowujemy oryginalną pisownię, np. *metan* i *methan*, *eter* i *ether*;
- f) w wyrazach obcych, w których grafem *s* wymawia się jak [z], piszemy grafemem *z*, bez form dubletyjnych; w wyrazach łacińskich zdomowionych z prefiksem *kon-* pisze się zawsze *z*; podobnie w wyrazach zakończonych na *-ns*, *-rs*, *-ls* i w wyrazach od nich pochodnych, np. *kurz*, *kurzovné*, *pulz*, *dispenz*, *pulzace* itd.;
- g) w wyrazach obcych zakończonych na *-ismus* sufiks ten piszemy jako *-ismus* lub *-izmus*, traktując formy dubletyjne jako fazę przejściową, w przyszłości będziemy stosować wyłącznie pisownię *-izmus*;
- h) w wyrazach obcych z przedrostkiem *dis-* zachowujemy łacińską formę, podobnie w przypadku prefiksu *de-* + wyrazy zaczynające się na *s-*; natomiast w wyrazach obcych z prefiksem *des-* piszemy zawsze *dez-*;
- i) długość samogłosek w wyrazach obcych, która powoli zanika lub dopuszcza wariantywność, winna być zlikwidowana, dlatego prefiksy *-iv*, *-iva*, *-ivum*, *-ivní*, *-emie*, *-erie*, *-orium*, *-on*, *-onek*, *-onový*, *-ona*, *-onka*, *-fuze*, *-manie*, *-ped* piszemy z krótką samogłoską, np. *archiv*, *neon*, *difuze*, *balonek*, *drogerie* itd. W przypadku terminów chemicznych, lekarskich i biologicznych zakończonych na *-en* i *-in* mogą wystąpić dublety *-én* i *-ín* obok *-en* i *-in*, np. *vitamín* i *vitamin*, *penicilín* i *penicilin*, chociaż w przypadku bardziej rozpowszechnionych wyrazów proponuje się zaniechanie długości głosek.

W zakresie użyć myślnika postanowiono jedynie, że tylko w wyrazach z semantycznie równorzędnymi członami, z których

pierwszy jest zakończony na *-cko/-sko*, *-ně* i *-ově*, należy stosować myślnik (dywiz), np. *ústavně-právní*, *vědecko-technic-ký* itd. W pozostałych przypadkach obowiązują dawne zasady.

2.2. Kodyfikacja fonetyki

W zakresie fonetyki niestety nie udało się zlikwidować rozdzźwięku między obowiązującą normą a uzusem. Na ten problem zwróciła uwagę M. Krčmová w swoim skrypcie o fonetyce i fonologii języka czeskiego (Krčmová 1992), ale w *Fonetice spisovné češtiny* Z. Palkovej (z Instytutu Fonetyki i Fonologii FF UK) nie znajdujemy nowej kodyfikacji (Palková 1994). (Nieliczne zmiany kodyfikacji w zakresie fonetyki, dotyczące jednak tylko wymowy scenicznej, da się zauważyć w pracy J. Hůrkovej 1995.) Jak pisze M. Krčmová:

K reflexi této normy v kodifikaci zatím [nawet do roku 1999; M.B.] nedošlo. Přitom se kodifikační zásady shodují se současnou normou již jen z části, např. při výslovnosti složitějších souhláskových skupin dochází k zjednodušování nad její rámec. Zvlášť napadný je rozpor mezi kodifikací a výslovnostní praxí u cizích slov (Krčmová 1998b, s. 152).

2.3. Kodyfikacja morfologii

W zakresie morfologii zmiany kodyfikacyjne dotyczyły jedynie imion i nazwisk obcych, chociaż rozbieżności między normą, kodyfikacją a praktyką językową są dość znaczne. Na przykład w odmianie wyrazów przebiega ciągle zmiana na osi: literackie – neutralne – potoczne, związana ze stylistycznym przewartościowy-

¹³ „V dané souvislosti je třeba poznamenat, že je to právě kodifikace, která brání rychlejšímu posunu původně nespisovných, později hovorových tvarů mezi prostředky neutrální: sehrává v tomto případě roli retardující. [...] Jen tak můžeme vysvětlit, že některé kodifikací dávno přijaté prostředky (např. dublety v *hrobě/v hrobu*, *napišu/napiši*) jsou dosud vnímány jako nové” (Krčmová 1998a, s. 176; por. też Jelínek 1995a i b).

waniem poszczególnych środków (por. Čechová a kol. 1996). M. Krčmová uważa, że właśnie „stara” kodyfikacja jest czynnikiem retardacyjnym uznania niektórych środków potocznych czy choćby nieliterackich za neutralne (dotyczy to nie tylko leksyki)¹³.

W podobnym duchu wypowiada się O. Uličný (1993) czy F. Uher (1996), którzy zauważają w języku potocznym np. czasownikowe formy oboczne w trzeciej osobie liczby mnogiej typu *sází/sázejí*, dopuszczane, dzięki ich strukturalnej przyległości do czasowników koniugacji I czy III. Nie jest to jednak konsekwentnie stosowane. Podobną budowę morfologiczną bowiem mają np. takie wyrazy koniugacji II, jak *tiskl*, *hryzl*, *zdvihl*. W ich przypadku pozostawiono jednak tylko jeden wariant wymowy (o tych i tym podobnych rozbieżnościach szerzej patrz: Uličný 1993, s. 65–66).

Wpływ języka potocznego na język literacki odbywa się również w kierunku przeciwnym. M. Krčmová opisuje:

[...] postupně zastarávající a z užívání ustoupivší tvary infinitivu na *-ti* se v 90. letech začínají opět vracet do textu jednotlivých intelektuálů. Podobně přibývá v textech intelektuální povahy přechodníku, a to i minulého, občas se dokonce dnes setkáme se zcela archaickým tvarem plusquamperfekta, předminulého času (Krčmová 1998a, s. 176).

Służy to większej dyferencjacji stylowej tekstów pisanych i mówionych, a także wyraźniejszemu odróżnianiu się tekstów pisanych od mówionych. Jednak jak dotąd ta zmiana nie doczekała się ujęć kodyfikacyjnych.

W zakresie słowotwórstwa niewiele jest nowych form. Większość wyrazów opiera się na wzorcach czeskich. Pojawiły się jednak i nowe prefiksy, np. *bio-*, *super-*, *de-*, *dez-*, *multi-*, *anti-* (*superpozitivní*, *superprojekt*, *bioplyn*, *bionafta*, *deregulovat*, *dezinter-*

¹³ „V poslední době se občas objevují ve veřejnosti názory, že přechýlování příjmení [...] je jev platný minulému politickému režimu; příjmení se tím prý komolí a nositelky přechýlených příjmení, zejména cizího původu, se tím zneuctví” (Knappová 1992a, s. 12).

pretovat, *multiuživatelský*, *antidrogový*), które doczekały się opisu, jak również swojej kodyfikacji (por. Uher 1996).

Dużo problemów użytkownikom języka czeskiego sprawiają nazwiska obce i ich odmiana, np. nieregularności w odmianie nazwisk *Mánes* i *Rabas*:

Vlastní substantiva rodu mužského zakončená na *-s* se chovají z velké části jinak nežli jména obecná [...] v současné spisovné češtině s výjimkou jmen typu *Mánes* a několika jmen jednotlivých už silně převládá u vlastních jmen životních zakončených na *-s* skloňování měkké (Sedláček 1995, s. 74–75).

Jednak najwięcej uwagi skupił na sobie problem tworzenia imion i nazwisk żeńskich (tzw. *přechýlování*), odczuwany przez wielu jako relikty poprzedniego systemu¹⁴, ponieważ regulowały go przepisy z lat 1949–1977 (w ustawie nr 268 o metrykach z 1949 r. z późniejszymi zmianami w latach 1952, 1965 i 1977 określono, że zapis nazwisk żeńskich powinno się ujmować „ve tvaru odpovídajícím pravidlům českého a slovenského pravopisu”; za: Knappová 1992a, s. 13). Niektórzy nawet dawny sposób zmiany form męskich na żeńskie nazywali „pozůstatkem bolševické arogance” (Kraus 1996, s. 2), chociaż tradycja ta jest zgodna z czeskimi gramatykami zarówno z doby T. G. Masaryka, jak i G. Husáka.

W tej sytuacji Instytut Języka Czeskiego AN RCz przeprowadził ankietę wśród pracowników Instytutu i czeskich uniwersytetów oraz nauczycieli szkół średnich i podstawowych, w której badani wskazali pewne sugestie w tej materii:

a) należy wprowadzić dublety żeńskie w typach czeskich nazwisk: *Osolobě* (*Osolobová* i *Osolobě*), *Bezstarosti* (*Bezstarostová* i *Bezstarosti*); obcych nazwisk zakończonych na samogłoskę długą: *-á* (*Dicá*: *Dicáová* i *Dicá*), *-é* (*Ollé*: *Ollé-ová* i *Ollé*), *-ó* (*Ardó*: *Ardóová* i *Ardó*), *-óo* (*Jóo*: *Jóová* i *Jóo*) i krótką *-i/-y* (*Filipi*: *Filipiová* i *Filipi*, *Valéry*: *Valéryová* i *Valéry*) oraz *-u* (*Baru*: *Baruová* i *Baru*). Takie zmiany jednak zalecano w praktyce prawnej, nie w codziennej komunikacji (np. w prasie czy telewizji). Tam zaproponowano używanie form z sufiksem *-ová*,

aby odbiorca był pewien, że mówi się o kobiecie, a nie o mężczyźnie. Dotyczy to również literatury pięknej.

W przypadku imion sytuacja jest podobna. Mają one identyfikować płeć osoby. Mogą więc istnieć dublety: grafia czeska – grafia obca (*Karolina* i *Carolina*), ponieważ imiona obecnie „stają się” międzynarodowe, a ich obcojęzyczny zapis nie jest już tak rażący (jest to dla ankietowanych problem drugorzędny), byleby jednoznacznie spełniały swoją podstawową funkcję. Nową propozycją jest również projekt używania dwóch imion (jak np. w Polsce; *Karolina Marie*) lub imion podwójnych (jak np. we Francji; *Eva-Marie*). Wszystkie te propozycje stały się później podstawą opracowania nowych *Zasad pisowni czeskiej*.

2.4. Kodyfikacja leksyki

Największe i nawiązańsze zmiany widać jednak w leksyce. Jak zauważa J. Filipec, zmiany społeczne w roku 1989 spowodowały otwarcie nowej „ery” rozwojowej czeskiego słownictwa, spowodowanej chęcią pokonania stagnacji i izolacji życia społeczno-gospodarczego i kulturalnego od Zachodu, toteż dynamika słownictwa jest największa ze wszystkich elementów języka. Ponadto wykazuje ona w tym okresie tendencję nawiązania do systemowości i ma charakter dynamiki kontekstowej (por. Filipec 1995). Idzie tu o jednostki neutralne i różnego stopnia ekspresywne, a także różnego rodzaju modyfikacje o charakterze znaczeniowym, nacjonalistycznym, pragmatycznym, funkcyjnym, stylowym, a także frekwencyjnym (por. przykłady w pracach: Čechová 1993, Čechová i Karhanová 1995, Filipec 1992, Sochová i Poštolková 1994 i innych). Na przykład świadome nawiązanie w polityce do systemu przedwojennej republiki spowodowało w zakresie słownictwa odnowienie niektórych terminów typowych dla tego okresu (np. *starostové, městská zastupitelstva, senát, primátoři, kancléř*). Podobnie w zakresie gospodarki, techniki i życia społeczno-politycznego. Do języka przeniknęło wiele nowych leksemów, będących albo kalkami, albo zapożyczeniami, nazywających nową rzeczy-

wistość (np. *leasing* ‘pronájem’, *dealer* ‘obchodní cestující’, *shop* ‘obchod’). Były one albo zupełnie nowe, albo zastępowały stare obciążone konotacjami socjalistycznymi, znajdując się w opozycji do wyrazu zapożyczonego jako zjawiska nowego, postępowego (np. *obchod* – *shop*). Najwięcej takich przykładów dostarczają amerykanizmy: *management* ‘vedení podniků’, *broker* ‘osoba zabývající se zprostředkováním obchodů cizím jménem, zvl. na burze’, *draft* ‘pracovní verze textu’ i ‘výběr hráčů do týmu’, *joint venture* ‘společný podnik’. Ukazują one również czasowe przeobrażenia Czech (np. *kuponová privatizace, inflační spirála, tunelování banky, fixní kurz, ozonová díra*). Te słowa znalazły swoją kodyfikację w słownikach języka czeskiego (por. Filipec 1995 i wiele słowników najczęściej dwujęzycznych, np. *Česko-anglický slovník ekonomiky, Mezinárodně politický slovník* itd.). Warto tu podkreślić, że właśnie ten proces wymusił zmianę kodyfikacji w zakresie zasad pisowni i leksyki (por. Sochová, Poštolková 1994 oraz nowe wydanie *Spisovného slovníka jazyka českého* w 1993 r.).

Jednak największym problemem jest zmiana w kodyfikacji stylowej leksemów. Do języka komunikacji oficjalnej dostawały się wyrazy, które przedtem były uważane za Nieliterackie (np. *vekslák, papaláš, dospělák*), będące często wynikiem uniwerbizacji. Największym źródłem takich wyrazów była publicystyka, która tworzyła i tworzy do dziś mnóstwo nowych metaforycznych wyrazów i połączn wyrazowych czy frazeologizmów. Jednak ich żywotność jest uzależniona od mody (np. *vrátit problém do hry; kopat za svou stranu; transparenční trh; koncepční materiál; balíček opatření; máme vládu, jakou máme*), toteż jeszcze ich nie skodyfikowano.

* * *

Nagły, nieprzemyślany proces demokratyzacji języka nigdy nie służył jego rozwojowi, ale wprowadzał doń elementy nieładu i wieloznaczność. Język jednak ma służyć komunikacji, nie ma być wygładzony, poukładany, o ile nie pozostaje to w sprzeczności

z jeho podstawową funkcją. Obrazują to burzliwe dzieje języka czeskiego zwłaszcza pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych:

Neměli bychom kodifikovat žádný jazykový prvek mluvené češtiny, který pro část uživatelů češtiny spisovné předpokládá zcela institucionální způsob osvojení (jazykové vzdělání a výchovu) a který je zároveň pro jinou část totožný s prvkem jejich „rodné“ varianty národního jazyka vycházející ze soukromé sféry komunikace. Tzv. demokratizace je v takových případech sofistickou rouškou nechuti přijímat spisovný jazyk a užívat ho v adekvátních situacích (Bartošek 1995, s. 40–41).

Literatura

- Bartošek J., 1995: *K pojetí normy a kodifikace spisovného jazyka*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, s. 40–41.
- Bastl M., 1993/94: *Trampoty češtinářů*, „Češtinář“, s. 142–143.
- Brabcová R., 1996: *Novinky z pravopisu a tvarosloví*, Praha.
- Buzássyová K., 1993: *Kontaktní varianty a synonymá v slovenčine a v češtině*, „Jazykovedný časopis“ 44, č. 2, s. 92 i n.
- Chloupek J., 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*, Brno.
- Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*, 1991, Praha.
- Čechová M., 1993: *Dynamika slovní zásoby dnešní češtiny*, [in:] *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej*, Opole, s. 103–109.
- Čechová M. a kol., 1996: *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
- Čechová M., Karhanová K., 1995: *K recepci kulturních frazémů v současné komunikaci*, „Naše řeč“, s. 138–145.
- Čmejrková S., Daneš F., 1993: *Jazyk malého národa*, „Slovo a slovesnost“ 54, s. 19–30.
- Daneš F., 1995: *Situace češtiny: perspektiva a retrospektiva*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, s. 23–32.
- Daneš F., 1997: *Situace a celkový stav dnešní češtiny*, [in:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha, s. 12–25.
- Daneš F., Kraus J., 1993: *K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání*, „Naše řeč“, s. 139–141.
- Filipec J., 1992: *Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky*, „Naše řeč“, s. 1–11.
- Filipec J., 1995: *Lexikální norma*, „Slovo a slovesnost“, s. 190–203.
- Havel V., 1990: *Projevy*, Praha.

- Havránek B., 1932: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, s. 32–84.
- Havránek B., 1963 [1935]: *Mluvnická kodifikace spisovné češtiny*, [in:] B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Praha, s. 119–124.
- Hrbáček J., 1984: *Úvod do studia českého jazyka*, Praha.
- Hůrková J., 1995: *Česká výslovnostní norma*, Praha.
- Chloupek J., 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*, Brno.
- Chloupek J. a kol., 1990: *Stylistika češtiny*, Brno.
- Jedlička A., 1963: *K problematice normy a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě)*, „Slovo a slovesnost“, s. 9–20.
- Jedlička A., 1978: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.
- Jelínek M., 1974/75: *Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka*, „Sborník prací FF BU“ [Brno], s. 49–58 [drukovane pod pseudonimem Oldřich Ševčík].
- Jelínek M., 1995a: *Co považují lidé za gramatickou chybu?*, „Čeština doma a ve světě“, 275–278.
- Jelínek M., 1995b: *Kultura jazyka a kultura řeči*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, s. 31–39.
- Knappová M., 1992a: *Přechylování příjmení jako problém kodifikační a legislativní (návrh doplňkové kodifikační úpravy)*, „Naše řeč“, s. 12–21.
- Knappová M., 1992b: *Jazykové aspekty kodifikace rodných jmen ve světle mezinárodní legislativy*, „Naše řeč“, s. 85–90.
- Koblížek V., 1993/94: *Vývoj českého pravopisu a pravopisné kodifikace*, „Češtinář“, s. 5–8.
- Kořenský J., 1992: *Komunikace a čeština*, Praha.
- Kořenský J., 1995a: *Pojem gramatické změny a pojem synchronní dynamiky*, [in:] *Języki słowiańskie 1945–1995*, Opole.
- Kořenský J., 1995b: *Tvorba právních předpisů a komunikativní problémy jejich uplatňování*, „Slovo a slovesnost“, s. 256–275.
- Kořenský J., 1996: *Vztah jazykové praxe a jazykového zákonodárství v podmínkách proměn státnosti na českém území*, [in:] *Kopitarev sborník*, Lublana.
- Kořenský J., 1997: *Vývoj jazykového práva na území dnešní České republiky*, [in:] F. Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha, s. 260–263.
- Kraus J., 1991: *Do nového ročníku »Naší řeči«*, „Naše řeč“, s. 1–5.

- Kraus J., 1996: *Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení*, „Naše řeč”, s. 1–9.
- Krčmová M., 1992: *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*, Brno.
- Krčmová M., 1998a: *Formální morfologie*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, s. 164–176.
- Krčmová M., 1998b: *Proměny spisovné češtiny*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, s. 143–152.
- Malý K., 1991: *Sprache – Recht und Staat um der tschechischen Vergangenheit*, [in:] *Sprache – Recht – Geschichte*, red. J. Eckert, H. Hattenhauer, Heidelberg, s. 257–281.
- Martincová O. a kol., 1993: *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání*, Praha.
- Martincová O. a kol., 1998: *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*, Praha.
- Nebeská I., 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*, Praha.
- Peregrin J., 1999: *(Nedokončená?) revoluce v pohledu na jazyk*, „Slovo a slovesnost” LX, s. 37–45.
- Palková Z., 1994: *Fonetika a fonologie spisovné češtiny*, Praha.
- Polívková A., 1992: *K některým postojům uživatelů k jazyku*, „Naše řeč”, s. 176–182.
- Sgall P., 1994: *Spisovnost a kultura vyjadřování*, „Slovo a slovesnost”, s. 34–47.
- Sgall P., Hronek J., 1992: *Čeština bez příkras*, Praha.
- Sedláček M., 1993: *K vývoji českého pravopisu*, „Naše řeč”, s. 57–71 i 126–138.
- Sochová Z., Poštoľková B., 1994: *Co v slovnících nenajdete*, Praha.
- Starý Z., 1995: *Ve jménu funkce a intervence*, Praha.
- Stich A., 1990: *Ať žije český furor orthographicus*, „Literární noviny”, 13.9., nr 24.
- Stich A., 1995: *Existuje u nás pocit ohrožení jazyka?*, „Naše řeč”, s. 61–73.
- Šaur V., 1996: *Pocit ohrožení českého jazyka existuje!*, „Naše řeč”, s. 10–14.
- Uher F., 1996: *Transformace společenství a slovní zásoba češtiny*, „Slovo” 2, s. 7–14.
- Uličný O., 1993: *Jaké úpravy pravopisu a kdy?*, „Čeština doma a ve světě”, s. 64–70.

Joanna MIETŁA

Zjawisko hybrydyzacji w czeskiej literaturze językoznawczej

Jedną z charakterystycznych cech zasobu słownego współczesnych języków słowiańskich jest jego internacjonalizacja. Ma ona odzwierciedlenie w narodowych procesach społecznych, wpływając też na nią międzynarodowe kontakty i współpraca w różnych dziedzinach nauki i techniki oraz w polityce. Przejawem internacjonalizacji jest coraz częstsze przejmowanie wyrazów z obcych języków, w dzisiejszych czasach przede wszystkim z angielskiego, dosłowne tłumaczenie obcych słów (kalki językowe) czy – w słowotwórstwie – korzystanie z obcych komponentów (afiksów lub rdzeni). Złożenia, w których skład wchodzi elementy rodzime i elementy pochodzenia obcego, mające pod względem formalnym i znaczeniowym charakter podstaw słowotwórczych, to hybrydy.

Opis struktur hybrydalnych, jaki znajdujemy w gramatykach i słownikach oraz w innych publikacjach z dziedziny leksykologii i słowotwórstwa, wskazuje na różne podejście językoznawców do tego problemu. Podstawową kwestią jest traktowanie hybryd jako odrębnego zjawiska słowotwórczego, mogącego stanowić podstawę opisu lingwistycznego. Nie wszyscy bowiem językoznawcy są skłonni do wyodrębniania ich spośród innych kompozytów jako osobnego typu złożzeń. Stosunek do formacji hybrydalnych zmienił się również wraz z upływem czasu. Przyjrzyjmy się, jak przedstawia się ta sytuacja w czeskiej lingwistyce.

Językoznawstwo czeskie na przełomie XIX i XX w. rejestruje istnienie w języku kompozytów, w których łączą się podstawy rodzime (oraz przyswojone) z obcymi elementami słowotwórczymi.

Wyrazy te określa się jako powstające w wyniku hybrydyzacji. Termin *hybryda* na gruncie czeskim pojawia się już pod koniec XIX w. W wielkim dwudziestoosmiotowym słowniku Ottý (*Ottův slovník naučný*) znajdujemy w tomie XI (z 1897 r.) hasło *hybrida vox*, opracowane przez Josefa Zubatego. Autor podaje tu zwięzłą charakterystykę konstrukcji hybrydalnych, ilustrując ją przykładami. Píše on:

Hybrida vox, „míšené slovo”, slovo složené ze slov rozličných jazyků (na př. *planimetrie* z lat. *planus* a řec. *μετρεω*), nebo tvořené ze slova jazyka jednoho koncovkou jazyka druhého (na př. lat. *hybridus* z řec. *ὕβρις* lat. konc. *-idus*, č. *šklizuňk* s něm. konc. *-ung*, *vědátor* s konc. lat.).

Kolejnym czeskim dziełem językoznawczym, w którym spotykamy złożenia hybrydalne jest *Gramatyka česká* Jana Gebauera, wydana w opracowaniu Ertla (Gebauer, Ertl 1926). Między zapożyczeniami z języka niemieckiego znalazły się tu takie słowa, jak: *Vánoce*, *bavlna*, *velryba*. Autor charakteryzuje je jako wyrazy wespół zapożyczone, wespół tłumaczone. Jest to więc już jakby pierwszy zarys koncepcji struktur hybrydalnych, choć sam termin *hybryda* tu się jeszcze nie pojawia.

Bezpośrednią wzmiankę o „hybridních tvarech”, czyli formach, konstrukcjach hybrydalnych znajdujemy w krótkim artykule *Nadání*, *nadace* zamieszczonym w 1927 r. w czasopiśmie „Naše řeč” (*Nadání...* 1927, s. 234–236). O tworzeniu wyrazów typu *nadace* a także o formach złożonych z pierwszym członem *arci-* pisze też Bohuslav Havránek w pracy *Vývoj spisovné češtiny* (Havránek 1936), gdzie charakteryzuje powstawanie tych słów w języku czeskim na przełomie XVI i XVII w.

Pierwszym gramatykiem czeskim, który bliżej zajął się procesem hybrydyzacji był František Trávníček. W artykule z 1942 r. ocenia je z punktu widzenia kultury języka (Trávníček 1942, s. 105). Natomiast w swojej gramatyce z 1948 r. poświęca hybrydom rozdział zatytułowany *Tvoření slov hybridizací* (Trávníček 1948, s. 430–431). Jest to ostatni z czterech rozdziałów części II *Gramatyki* poświęconej słowotwórstwu. Wynika z tego, że hybry-

dyzację traktuje Trávníček na równi z innymi metodami słowotwórstwa: derywacją (rozdział I *Odvozování slov*), kompozycją (rozdział II *Skládání slov*) i tworzeniem skrótów (rozdział III *Tvoření slov zkracováním a z písemných zkratkami*). Twierdzi jednak, że jest to dość rzadki sposób tworzenia słów.

Zdaniem Trávníčka o hybrydach możemy mówić w trzech przypadkach, kiedy:

- wyraz jest utworzony z rodzimej lub przyswojonej podstawy słowotwórczej za pomocą obcego sufiksu,
- do rodzimej lub przyswojonej podstawy słowotwórczej dodaje się obcy prefiks,
- w obcym wyrazie złożonym jedna część zostaje zastąpiona przez rodzimą.

W pierwszym przypadku wśród obcych przyrostków wyróżnia Trávníček: *-ace* < z łac. *-atio*: *nadace*, *-átor* < łac. *-ator*: *vědátor*, *-ant*, *-lant*: *pracant*, *mudrlant*, *-ián*: *hrubián*, *-ismus*: *čechismus*, *-ianum*, pl. *-iana*: *Komeniana*, *-ita*, *-ista*: *husita*, *houslista*, *-era* < niem. *-era*: *Šimera*, *-iř*: *hrnčíř*. Zdaniem Trávníčka nie można uznać za hybrydy wyrazów tworzonych w sposób odwrotny, czyli słów pochodzenia obcego z rodzimymi sufiksami, np. *legální*, *apelovati*. Do obcych przedrostków w hybrydach zalicza łac. *ex-*: *exkrál*, *více-*: *víceředitel*, niem. *erz-*: *erclázen*. Należy zauważyć, że liczne wyrazy, tworzone za pomocą wymienionych sufiksów i prefiksów, są nacechowane. I tak, formy z przyrostkami *-ant*, *-lant*, *-ián* (*sekant*, *pracant*, *mudrlant*, *hrubián*, *grobián*) uważa się za potoczne (*hovorové*). Podobnie złożenia z przyrostkiem *erc-* (*erclázen*, *ercladareba*, *erclotr*) to wyrazy potoczne lub „ludowe” (*lidové*). Kwalifikator *hovorové* znajdujemy też przy słowie *vědátor*, natomiast wyraz *synátor* określa się jako żartobliwy (*žertovní*). Formy z łacińskim sufiksem *-ismus* (*čechismus*, *moravismus*, *slovakismus*, *rusismus*) oraz *-ianum*, pl. *-iana* (*Komeniana*, *Masarykiana*, *Smetaniana*) pojawiają się w języku naukowym, mają kwalifikator *książkowe* (*knižní*).

Jak już zaznaczono, Trávníček do hybryd włącza też półkalki, np. *Vánoce* z niem. *Weih-nachten*, gdzie pierwsza część niemieckiego złożenia pozostała, zmieniając tylko swą postać fonetyczną na *vá-*, druga natomiast została zastąpiona przez czeskie słowo *-noce*. Podobny przykład reprezentuje *bavlna* (z niem. *Baumwolle*). Nie uważa jednak za hybrydy nowo tworzonych wyrazów typu *autodoprava* czy *sebekritika*. Z punktu widzenia kultury języka bowiem nie ocenia ich pozytywnie. Stanowisko to znajdujemy w przytoczonym już artykule Trávníčka (1942), a także w jego *Słowniku języka czeskiego* (Trávníček 1952), gdzie przykładowo słowo *autodilna* ocenione jest jako obce (*nečeské*). Jeszcze surowszą ocenę tego typu złożzeń możemy znaleźć w nieco wcześniejszym *Słowniku języka czeskiego*, którego współredaktorem obok Františka Trávníčka był Pavel Váša (Váša, Trávníček 1937). Przy słowie *autoneštěstí* znalazło się określenie *jazyková nestvůra* ('dziwoląg' lub nawet 'potwór językowy').

Tak negatywne podejście do struktur hybrydalnych wynika z faktu, że widziano w nich jedynie jednowyrazowe odpowiedniki określeń analitycznych, wielowyrazowych. Przede wszystkim jednak traktowano je jako naśladownictwo obcych wzorów. Musiały więc być napiętnowane zgodnie z purystycznymi tendencjami panującymi w ówczesnym czeskim językoznawstwie. Negatywna ocena hybryd pojawia się więc w języku czeskim wcześniej niż ich dokładna analiza. Należy jednak przyznać, że to negatywne stanowisko, jakie przyjmowali językoznawcy w stosunku do konstrukcji hybrydalnych, miało też swoje dobre strony. Pomogło bowiem ono w zauważeniu faktu, że w języku czeskim pojawił się i rozwija specyficzny typ innowacji.

W 1953 r. w czasopiśmie „Naše řeč” pojawił się artykuł Miloša Helcla pt. *Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava* (Helcl 1953, s. 34–43). Autor przejmuje w nim typologię hybryd za Trávníčkem. Zauważa jednak, że w przypadku takich wyrazów, jak *Vánoce* czy *bavlna*, w których obce komponenty w trakcie dłuższego rozwoju zmieniają nieco swą postać, dostosowując

się do systemu głoskowego przejmującego je języka, dziś już tylko etymologicznie są hybrydami. Co więcej, poprzez analizę konstrukcji hybrydalnych z obcymi komponentami *auto-*, *radio-*, *foto-*, *elektro-*, dochodzi Helcl do wniosku, że tzw. *hybridní »složeniny«* ('„złożenia” hybrydalne') to nie tylko półkalki, powstają one bowiem w wyniku złożenia skróconego obcego komponentu i rodzimej podstawy słowotwórczej, niekoniecznie na wzór istniejącego wyrazu obcego. Podkreśla też, że ten sposób tworzenia nowych słów nie jest charakterystyczny dla czeszczyzny. Złożenia hybrydalne nie są środkami wyrażania właściwymi dla języka literackiego czy artystycznego, zasięg ich występowania ogranicza się głównie do języka fachowego technicznego i chemicznego. Niemniej jednak jest to zjawisko o coraz większym zasięgu, częściowo przenikające do czeszczyzny literackiej (*spisovná čeština*). W analizach językoznawczych więc należy mu poświęcić więcej uwagi.

Wnioski te wpłynęły na dotychczasowe pojmowanie pochodzenia hybryd oraz charakteru i zasięgu hybrydyzacji. Nad spojrzeniem etymologicznym zaczyna przeważać podejście funkcjonalne. Ustępuje analizowanie konstrukcji hybrydalnych wychodzące od oceny tego zjawiska. František Daneš w artykule z 1962 r. pisze:

Pojem *hybridnost* postihuje jen fakt, že dané slovo obsahuje složky z různých jazyků, nijak však tento fakt nehodnotí (Daneš 1962, s. 319).

Z kolei zdaniem Aloisa Jedličky (1965a, s. 13–27; 1965b, s. 121–122) hybrydy należałoby rozpatrywać z punktu widzenia ich oceny stylistycznej, dlatego że „problém hybridních tvoření se dnes jeví především jako problém jejich hodnocení stylového” (Jedlička 1965b, s. 24). Stosowanie formacji hybrydalnych wiąże on z internacjonalizacją zasobu słownego czeszczyzny, a za miejsce ich przenikania do języka uważa styl fachowy, profesjonalny (*profesní*) i publicystyczny (*publicistický*). Częstość tworzenia hybryd ukazuje na przykładzie formacji z pierwszym komponentem *mikro-*. W złożeniach tych język znajduje właściwy i bardzo po-

trzebny środek nazywania zjawisk związanych z nowymi technikami, metodologiami. Jest więc oczywiste, że tworzenie tych wyrazów jest najczęstsze w terminologii, zwłaszcza w nazwach technicznych (*mikrovrtáčka, mikrosoučástka, mikrosnímek*) i przyrodniczych (*mikrovesmír, mikrovosk, mikrohnjivo*). Jednak stopniowo przenika ono do dziedziny nieterminologicznej, przede wszystkim do publicystyki (*mikrorozhovor*), a także dziedzin artystycznych (*mikropovídka, mikrostyl, mikropráce*). Ilość i częstość tworzenia hybryd może też świadczyć o tym, że jest to pewien rodzaj mody językowej.

Jako jeden ze sposobów realizacji dwu tendencji przejawiających się współcześnie w procesie poszerzania słownictwa, a mianowicie tendencji do internacjonalizacji i uniwerbizacji, widzi hybrydy Vladimír Mejstřík. W swoim artykule stara się on przede wszystkim ukazać frekwencję i produktywność złożeń hybrydalnych oraz ustalić ich wartość stylową (Mejstřík 1965, s. 1–18). W drugiej części artykułu przedstawia klasyfikację hybryd według typów słowotwórczych. Zdaniem Mejstříka ten typ słowotwórczy rozwija się głównie dla potrzeb mowy profesjonalnej, slangów, choć niektóre z tych nowo powstałych wyrazów pojawiają się w języku specjalistycznym. Kolejną dziedziną zastosowania złożeń hybrydalnych jest styl publicystyczny. Jednakże, zwłaszcza tutaj, należy odróżnić wyrazy, których powstanie wiąże się z wyraźną potrzebą nazwania nowych zjawisk, rzeczy od tworzonych doraźnie, na potrzebę chwili, słów modnych. Mejstřík podkreśla, że nie można *a priori* odrzucać form hybrydalnych jako niepoprawnych, należy raczej oceniać je z punktu widzenia ich funkcji w tekście fachowym czy publicystycznym, „je třeba je hodnotit z hlediska jejich stylové platnosti” (Mejstřík 1965, s. 15).

Olga Martincová traktuje hybrydy jako innowację leksykalną. Złożenia hybrydalne to według niej „jednoslovné formace, které jsou složené z elementů domácího a cizího původu majících po stránce formální a významové charakter slovních základů” (Martincová 1973, s. 171–183). Użycie hybryd wiąże się ściśle z ogra-

niczeniami stylowymi, są one środkami wyrażania w stylu publicystycznym i warstwie profesjonalnej języka. Bodźcem do tworzenia złożeń hybrydalnych jest – z jednej strony – konieczność nazywania nowych zjawisk głównie w języku fachowym (np. *feroslitina, turboustroj*), a z drugiej – potrzeba zastępowania dawno przyjętych i powszechnie używanych określeń wyrazami aktualizowanymi, zwłaszcza w publicystyce (np. *minirozhovor, mikropovídka*).

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na szerzenie się konstrukcji hybrydalnych jest charakter dzisiejszej komunikacji językowej, a mianowicie tendencja do internacjonalizacji przejawiająca się m.in. w tworzeniu złożeń z oboma komponentami obcymi (np. *elektroservis* i utworzona według niego hybryda *elektroslužba*) oraz tendencja do ekonomii w języku (np. *elektroprodejna* zamiast *prodejna elektrických spotřebičů*). Z genetycznego punktu widzenia złożeń hybrydalnych dzieli Martincová na dwie grupy:

1. Hybrydy powstałe na podstawie kilkuwyrazowego określenia będącego jednostką leksykalną, np. *elektroprůmysl – elektrotechnický průmysl, akuvozik – akumulátorový vozík*;
2. Hybrydy nie mające takiego analitycznego określenia jako podstawy, mogą one być jednak motywowane w planie znaczeniowym przez inną nazwę, np. *kinoherec*, lub też nazywają zupełnie nowe pojęcie, np. *plynofikace, fotoobchod*.

Kolejnym kryterium klasyfikacji złożeń hybrydalnych jest stosunek motywacji słowotwórczej, tj. stosunek między podstawami słowotwórczymi a strukturą słowotwórczą formacji hybrydalnej. Z tego kryterium wypływają następne: kolejność członów, znaczeniowy i formalny charakter komponentów słowotwórczych hybrydy, stosunek semantyczny elementów struktury słowotwórczej złożeń. Martincová dokonuje przeglądu środków słowotwórczych obcego pochodzenia, będących komponentami hybryd, przedstawiając ich charakterystykę formalną i znaczeniową oraz funkcje. Proponuje też różne podejścia do problematyki złożeń hybry-

dalnych. Według niej można je badać z punktu widzenia międzyjęzykowych stosunków i wpływów, a tym samym śledzić powstanie konkretnych jednostek w związku z kompozytami występującymi w innych językach i z nich zapożyczonymi.

Należy też rozpatrywać hybrydy z punktu widzenia jednego systemu językowego i badać np. ich związki ze złoženiami tworzonymi za pomocą elementów wyłącznie obcego pochodzenia i ze złoženiami tworzonymi rodzimymi środkami słowotwórczymi.

Najnowsze czeskie prace poruszające problem złożeń hybrydalnych koncentrują się na kwestii statutu morfemowego elementów słowotwórczych obcego pochodzenia. Przytoczmy tu choćby główną myśl artykułu Olgi Martincovej i Nikolaja Savickiego *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie* (Martincová, Savický 1987, s.124–139), omawiającego tę problematykę w języku czeskim i rosyjskim. Zdaniem autorów wymienione komponenty słowotwórcze odróżniają się funkcjonalnie, znaczeniowo i formalnie od afiksów i morfemów rdzennych; należy więc je traktować jako afiksoidy¹. To właśnie dzięki hybrydom afiksoidy stopniowo konstituują się jako samodzielny, sprecyzowany, wewnętrznie zróżnicowany typ morfemów obok rdzeni, afiksów i morfemów fleksyjnych.

Czeszczyzna i polszczyzna są językami bardzo blisko spokrewnionymi, również drogi ich rozwoju w wielu punktach są zbieżne, zwłaszcza współcześnie. Mam tu na myśli tendencję do internacjonalizacji, uniwerbizacji, multiwerbizacji, przejmowania wyrazów z języków obcych itp. Także tworzenie złożeń hybrydalnych. Myślę, że warto byłoby sprawdzić, jak odbierane jest to zjawisko przez polskich językoznawców, jak też porównać zasięg hybrydyzacji w obu przytoczonych językach.

¹ Termin *afiksoid* przyjmuję za Lotką (1999): „Afiksoid – nevyhraněný morfém s rysy kořenu i afixu, např. *hydro-osev*, *nerudo-log*, *mini-povídka*”.

Literatura

- Daneš F., 1962: *Vývoj češtiny v období socialismu*, [w:] *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha.
- Gebauer J., Ertl V., 1926: *Gebauerova mluvnice česká pro střední školy a ústavy učitelské*, wyd. 9. poprawione, Praha.
- Havránek B., 1936: *Vývoj spisovného jazyka českého*, [w:] *Československá vlastivěda II*, Praha.
- Hecl M., 1953: *Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava*, „Naše řeč” XXXVI.
- Jedlička A., 1965a: *K charakteristice slovní zásoby současné spisovné češtiny*, „Slavica Pragensia” VII.
- Jedlička A., 1965b: *Víte, co je to mikrooddech?*, „Naše řeč” XLVIII.
- Lotko E., 1999: *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc.
- Martincová O., 1973: *Tzv. hybridní složeniny jako lexikální inovace*, „Studia z Filologie Polskiej i Słowiańskiej” XIII.
- Martincová O., Savický N., 1987: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*, „Slovo a Slovesnost” XLVIII.
- Mejstřík V., 1965: *Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost*, „Naše řeč” XLVIII.
- Nadání, nadace, 1927, „Naše řeč” X.
- Ottův slovník naučný, 1897, díl I–XXVIII, Praha.
- Trávníček F., 1942: *O jazykové správnosti*, [w:] *Čtení o jazyce a poezii*, Praha.
- Trávníček F., 1948: *Mluvnice spisovné češtiny*, díl I, Praha.
- Trávníček F., 1952: *Slovník jazyka českého*, Praha.
- Váša P., Trávníček F., 1937: *Slovník jazyka českého*, díl I–II, Praha.

Typy metaforických výrazů v Lidových novinách

V problematice typologie metaforiky Lidových novin (dále: LN) lze v zásadě akceptovat strukturu obecných sémantických posunů, podílejících se na výstavbě metafor, jak je uvádí Jiří Pavelka. Je však třeba dodat, že některé z nich nejsou pro publicistický komunikát typické a funkční, a že tedy jejich výskyt v lexikálním korpusu LN je sporadický.

Poměrně řídké je v materiálu získaném excerpcí LN (viz předmluva) zastoupena personifikace (antropomorfizace). Lze to vysvětlit depoetizovanou povahou novinových textů na rozdíl od textů uměleckých. Autor nemá v publicistice možnost tak často připsávat neživým entitám vlastnosti živých tvorů, jak je to běžné v umělecké literatuře. Uvedu alespoň několik sporadických příkladů:

Lustrace v s t o u p i l y do našeho života (LN 10.2.1995).

Široce otevíratelné dveře [automobilu – pozn. L.B.] z v o u do širokého a vysokého prostoru (LN 24.6.1996).

S D L n a k o p l a uzavřené politické dohody (LN 26.6.1996).

Neodvažoval bych se ovšem tvrdit (jako je tomu v případě J. Pavelky), že personifikace metaforou vůbec není, nýbrž se jen podílí na značném množství konkurenčně různorodých metaforických forem. Řídce jsou zastoupeny i jiné tropy, které lze chápat jako výsledky sémantických posunů, stýkajících se s posuny metaforickými. Jde o animizaci, naturifikaci, synestezii a oxymoron.

Elementární metaforické formy

Jsou významně zastoupeným jevem metaforického kontextu, tvořícím součást struktury výpovědi. Formálně jde o typ shodného

nebo neshodného (obyčejně genitivního) nebo apozičního syntagmatu nevětného charakteru.

1. Metaforický atribut (shodné epiteton)

Jde o syntaktickou strukturu generovanou z adjektiva a určitého substantiva. V publicistickém komunikátu je mnohdy tento typ kombinován se syntagmatem genitivním. V rovině sémantické může být obsahově obohacen o personifikující, synestetický či jiný prvek.

Ve struktuře textu LN je rozložen vcelku rovnoměrně. Tento typ je zastoupen asi ve 31% excerpovaného materiálu. Příklady: *neutrální kabát, tlačítková demokracie, zadržávající se situace* LN 1995 aj.

2. Metaforický atribut neshodný (obyčejně genitivní)

Jde o metaforický prostředek záležící v metaforizaci substantiva, které má syntaktickou funkci neshodného atributu v genitivu. Je třeba připomenout, že tento druh atributu bývá často doplněn metaforickým přívlastkem shodným, a to v zájmu zvýraznění obrazné významové struktury. Také v tomto případě lze zjistit, podobně jako je tomu u metaforického epiteta, výskyt personifikačních, synestetických, naturifikačních či jiných posunů v oblasti sémantiky výrazu. Metaforický neshodný přívlastek zahrnuje asi 24% excerpovaného textu. Příklady: *vykastrovanost zpravodajství* LN 3.3.1995, *kolaps vězeňství* LN 7.3.1995, *odříznutí těchto slepých stěv* (zbytečných armádních institucí) LN 3.3.1995.

3. Definční metafora

Třetí typ elementárních metaforických prostředků je vázán na apoziční syntagma. Někdy je nazýván *definční metafora*. Metaforická forma vyjadřující (definující) jinými prvky určující substantivum má k němu buď jednoduchý vztah, nebo jde o složitější výraz rozvitý, např. jinými druhy metaforických forem. Sledujme některé příklady:

Senát – ústavní pojistka, nebo politická aréna? (LN 27.3.1995)

Senát – filtr špatných zákonů (LN 27.3.1995).

Role SDL, jazyčku na slovenských politických vahách, se plně projevila (LN 21.2.1995).

Ještě připojím stručnou poznámku k výčtu elementárních metaforických prostředků. Metaforická slovní spojení jsou někdy východiskem k vytváření jistých metaforických neologismů, realizovaných často slovtvornou formou kompozit. Je to především záležitost uměleckého textu, nicméně i v publicistice nacházíme, i když zřídka, tyto nové slovní jednotky. Zcela zřetelně vybočují z textu a nesou znaky originality svých tvůrců. Tak je tomu např. u Steigerwaldova komunistického *světoráje*, Stonišových *polopostav* či Křížovy *panelákopolis*.

Elementární metaforické formy větné

Větné metaforické formy jsou nejfrekventovanějším projevem obrazných struktur obecně. Tento typ se vyznačuje tím, že neobsahuje ve větné struktuře elementární metaforické formy (viz výše) a promítá se do čtyř podtypů:

1. Metafory predikační

Jak název napovídá, jejich sémantická struktura je vesměs dána syntagmatem predikačním (vztahem S – P), případně pak modifikována některým z obecných sémantických principů, o nichž se několikrát mluvilo jako o netypických jevech této stylové oblasti (personifikace, naturifikace apod.).

Jejich zastoupení v excerpčním korpusu není významné, tvoří zde nejméně frekventovaný typ. Může tomu tak být v důsledku uvolněné dikce publicistického komunikátu, snažícího se vymanit z omezujícího područí predikačního syntagmatu a tíhnoucího spíše k bohatším vyjadřovacím možnostem okolnostního určení děje (viz bod 2) nebo k obohacujícímu pojetí syntagmatu rekčního (viz bod 3). Uvedu několik příkladů:

Rozměrné oleje začátku 70. let mapovaly oblast techniky (LN 24.2.1995).

Jádro družstva se vykrystalizovalo a nyní [...] (LN 8.2.1995).

Je kupodivu jedním z mála příkladů, kdy vláda nezaplatuje náš právní systém (LN 1.2.1995).

Stín neúspěšných utkání jakoby ležel na Hanácích (LN 1.2.1995).

Šavrdovou tutovkou je čtyřhra (LN 2.2.1995).

2. Metafory adverbialní

Jde nesporně o frekventovanější typ elementárních větných metafor postavený na modelu adverbialního syntagmatu potenciale modifikovaném některým z obecných sémantických principů (viz výše). Z jednotlivých typů příslovecného určení je nejvýznamnější určení místa, nejméně se vyskytuje určení přípustkové.

Opět uvedu několik příkladů:

[...] zda budou jako nepodložené pověsti a fámy zametyeny pod koberec archivů zapomnětlivé justice (LN 24.2.1995).

Vztahy mezi oběma zeměmi tak zůstávají na bodu mrazu (LN 14.2.1995).

U Holubů sloužila podle něj jako reklamní štít mafie (LN 7.6.1995).

I přes právě uzavřený politický sňatek jí nakonec nezbylo nic jiného [...] (LN 31.1.1995).

3. Metafory objektové

Jsou nejtypičtějším modelem v oblasti elementárních větných metaforických forem. Jsou založeny na relaci mezi predikátem a objektem (tzv. rekční syntagma).

Uvedení následujících příkladů musí předcházet věcná poznámka: při hodnocení metafor v rámci bodů 2–3 (viz výše) může nastat klasifikační průnik a z něho plynoucí nejasnosti při určování typů metafor. Příklady:

[...] proč právě Bratislava kolem platební dohody organizuje takové dusno (LN 8.8.1995).

[...] mafie nalézá v ruském národě půdu... (LN 9.2.1995).

Projekt STES dostane injekci (LN 11.2.1995).

Členské země si v roce 1991 naordinovaly pauzu, tak, aby... (LN 9.3.1995).

Složené větné metaforické formy

Typologie metafory nemůže vystačit s elementárními metaforickými formami a musí nutně obsáhnout i metaforické struktury vytvářené a ovlivňované kontextem větným. V širších souvislostech modifikuje metaforiku tohoto typu i plán textový.

1. Definiční metafora větná

Vyjadřuje jistý stupeň začlenění elementárních metaforických forem (v tomto případě definiční metafory) do větného kontextu. Jde o širokou škálu vztahů – od velmi uvolněné souvislosti až k bezprostřední sémantické a syntaktické svázanosti.

Tento typ složené metafory se v publicistickém textu nevyskytuje příliš často, spíše výjimečně. To potvrzuje excerptce tohoto typu:

Nyní na jeho půdě ryjí pod plachtami stovky bagrů, budujících opět pulzující hospodářské centrum, horké srdce spojující obě části stále tak rozporuplného města (LN 8. 12. 1995).

2. Atributové, genitivní a adjektivně genitivní metafory (složené, větné)

Atributová metafora

V ní se různým způsobem (ve funkci syntaktické, sémantické aj.) zapojuje do konstituování věty atribut. Příklad:

Vždyť jde jen o jeden z běžných projevů malosti [...] jsouc dobře ukryta za bezvýznamnost svých cvrčích dušiček nafouklých vlastní důležitostí a vyhřívajíc se na světle mediální bezstarostnosti a neohrožitelnosti (LN 31.7.1995).

Genitivní metafora

V rámci složené větné metafory patří obecně ke frekventovaným ve stylové vrstvě umělecké – v publicistice však není příliš častá. Příklad:

Nebo se spolehnout na neviditelnou ruku trhu s rizikem... (LN 6.10.1995).

Adjektivně genitivní metafora

Adjektivně genitivní metafora může vytvářet různé typy konstrukcí v rámci větné struktury, ale i ona je v publicistice jen občasným hostem (viz poslední příklad).

Metaforické bloky

V rámci metaforických bloků se realizuje více druhů elementárních metaforických typů (viz výše). Velmi často se uplatňují v rámci souvětných struktur. Přechod mezi složenými metaforickými formami a touto komplexní textovou konstrukcí je plynulý (např. zdvojené metafory). Uvedu příklady:

[...] prozaik jakoby jen zkusmo a letmo analyzuje, mnohokrát až rentgenuje nynější citovou krajinu duše a chce být především jejím vidoucím registrátorem [...] pod příslovečnou pěnou dní (LN 30.5.1995).

Občan, který se věnuje politice jen zběžně, dál propadá myšlenkám o doupatech stranických sekretariátů, kde se spřádají ohavné plány proti politickým oponentům... (LN 27.6.1995).

Nebude jistě nezajímavé uvést názory jiných lingvistů na otázku sémantického členění metafor. Tak Jozef Mistrík člení metaforu podle druhu podobnosti a podle stupně jejich jazykové anomálie (nemodelovosti).

Pokud jde o metaforické modely vzniklé na základě podobnosti, rozlišuje tyto (příklady uvádím rovněž z LN):

– jednoduché sémantémy vzniklé na základě formální příbuznosti:

Vidí je a napadá především naši levici... (LN 14.7.1995).

[...] jímž se dají lehce získat [...] masmediální bicepsy (LN 31.7.1995).

– metafory vzniklé na základě funkční podobnosti:

[...] a ostravský kanonýr neponechal nic náhodě... (LN 3. 4. 1995).

Podle stupně jazykové anomálie, tj. podle míry narušení tradičního normového modelu, liší autor následující sémantické metaforické typy:

a) *katachréze*, tj. spojení logicky a sémanticky nenáležitých výrazů. Odchyłka od normy již není pocítována, a tak se anomálie začleňuje do lexikálního systému (např. slunce *vychází a zapadá*, *vyhodit někoho ze školy* aj.);

b) *lexikalizovaná metafora* – tvoří jistý přechod mezi katachrezi a originální metaforou (viz dále). Tato petrifikovaná součást lexika se stala již pevnou součástí pojmenování, i když ještě do jisté míry uchovává původní význam, významový posun již není výrazněji pocítován:

Josef Dvořák stojí v čele tvůrců (LN 9.5.1995);

[...] oživil ducha honosných žofínských bálů (LN 3.4.1995);

[...] že dopadnout dobře nemohou (LN 3.4.1995);

c) třetím obrazným typem v pojetí J. Mistríka je *originální metafora* založená na jednoduché podobnosti. Je vesměs založena a budována na nekomplikované obraznosti a nežádá zvláštní asociované vnímání a porozumění;

d) jistým sémantickým protipólem jsou metafory se *širokým asociovaným významem*, spojující odlehlé pojmenovávací jednotky a vyžadující složité asociované vnímání a porozumění v rámci širšího kontextu, rozsáhlé poznatky (příp. encyklopedické vědomosti) i bohatou fantazii interpreta. Vnímání takovéto metafory navozuje často jen tušení souvislosti vysoce subjektivního autorského pojetí při čtení textu i v metatextové souvislosti.

Ještě připojím malou poznámku k problému sémantického členění metafor. Z uvedených čtyř typů se první dva běžně pokládají za tzv. *nepravé metafory*, jež jsou vytvářeny běžně a nepovažují se za jazykové anomálie. Za metaforu se považují vzhledem ke své lexikální etymologii (např. lexikalizované metafory bývají odbornými termíny nebo jejich částmi).

Pro úplnost uvedu krátké Mistríkovo hodnocení *širších oblasť metafory*. Autor řadí přirovnání a metonymii (a v jejím rámci různé typy synekdoch).

Přirovnání (ve srovnání s metaforou) je méně dynamickým a explikativnějším způsobem vyjádření. Využívá se v rámci věcného (publicistického) i uměleckého textu. Autor rozlišuje přirovnání názorné, intenzitní a estetické. Pokud jde o syntaktickou formu, vedle klasického modelu se spojkami *jako*, *než* a dalšími je produktivní komparace pomocí příslovečných výrazů či paralelou. Kompaktnějším postupem je využití přístavku, epiteta či využití pádového tvaru.

Metonymie využívá konotovaných významů na základě věcné souvislosti; zaměňuje příčinu a následek, část a celek, rod a druh, formu a látku apod. Metonymie má mnoho modifikací, z nichž nejdůležitější je *synekdocha* (náhrada části za celek, rodu za druh aj.). Použitím metonymie se do jisté míry narušují hranice pojmů. Avšak výraz upřesňuje svůj význam v rámci kontextu.

K metonymii řadí Mistrík i některé tropy: perifrázi, litotes, hyperbolu, ironii, sarkasmus, alegorii a další.

J. V. Bečka obecně hodnotí nepřímé pojmenování v žurnalistice jako jistou protiváhu abstraktního vyjadřování (jako jeho kompenzaci). Podle autora znamená také určité „nadlehčení” stylu novin a protiváhu nasycenosti komunikátu. Je zdůrazněna skutečnost, že obraznost výrazu především mnohostranně využívá stylová oblasť umělecká. V odborném stylu se s ní setkáváme málo, neboť obraznost nemá v sobě tu přesnost, jakou autoři potřebují.

V modelovém novinovém komunikátu (stylu) převládá sice informativní (intelektuální) vyjádření, ale zanedbatelná není ani funkce získávací. Zde ovšem obraznost na závalu není, a to díky jisté konkrétnosti, zkratkovitosti a nestereotypnosti.

Tak například právě *metonymie* využívá zkratkovitosti, heslovitosti a úspornosti obrazných modelů čtenáři vesměs známých. Objevují se metonymické modely, využívající i nespisovné (např. slangové) prvky výstavby obrazu. Např.:

[...] kampaň proti nim už mocně hýbe veřejným míněním (LN 1.2.1995).

Synekdoha v novinách pomáhá konkretizaci výrazu nebo celkovému zpestření komunikátu (to především ve sportovních rubrikách). Méně často se objevuje synekdochická alternace v rámci kategorie čísla, nejčastěji v beletrizujících žánrech novin. Např.:

[...] že pod jedním z aktérů se začalo houpat křeslo a každý... (LN 2.3.1995).

Autorovo *h o d n o c e n í m e t a f o r* je zdrženlivé a z dnešního hlediska snad až příliš konzervativní. Oceňuje u nich především to, že pomáhají zvyšovat názornost a nestereotypnost stylu. Především v kategorii *n o v i n o v é h o t i t u l u* pomáhají svou názorností upoutat pozornost čtenáře, jemuž vlastně zkratkovou formou zprostředkovávají obsah komunikátu. Právě v titulech nacházíme nejpůvodnější a snad i nejhodnotnější metafory. Personifikující metaforické obrazy jsou podle autora pro noviny netypické – nacházejí své místo především v beletrizujících rubrikách. Tam mohou mít různorodý (např. i humorný) účinek. Vyskytují se příklady převzetí obrazu z jiných sémantických oblastí, hlavně vědecké (v současnosti je situace, zdá se, neprůkazná). Jinak pokusy o osobitou metaforu bývají ve spěchu novinářské práce křečovitě a sloh spíše zatěžují.

Po stručném výčtu základních typů metafor elementárních a větných (podle J. Pavelky) a po jeho srovnání s alternativními názory na tuto problematiku u jiných lingvistů pokusím se učinit jisté závěry.

Struktura metaforických typů excerpovaného textového korpusu LN vykazuje zjevné upřednostnění elementárních struktur nevětného typu (viz tabulka 1.).

Současná novinářská praxe využívá obraznosti pouze jako sekundárního nástroje při plnění fundamentálních záměrů publicistiky a nezasahuje výrazněji do sémantiky komunikátu. Metaforický fenomén působí jako vnější (i když nikoli cizorodý) infiltrát z jiných stylových oblastí jazyka. Zdá se, že jedním z důvodů masivního průniku by mohl být nevyhraněný ráz publicistické oblasti. Ten je živnou půdou průniku prvků a modelů vhodně doplňujících

a oživujících repertoár stereotypních jazykových prostředků prvoplánových (informativních) funkcí.

Jiným spouštěcím mechanismem obrazné infiltrace může být inspirativní modelovost metaforiky oblasti umělecké v okruhu beletrizujících rubrik. Podmínkou takové „odvozené“ obraznosti, domnívám se, je oslabení informativní složky komunikátu u analytických, komentujících žánrů či přímo sémantická projekce prvků uměleckého rázu do struktury novin v rámci novinových recenzí, aktuálních sloupků apod.

Ještě stále však není plně objasněna preference elementárních metaforických modelů ve výrazovém repertoáru LN. Mnohé už ale bylo řečeno, mnohé je už možno vytušit. Je jasné, že v konkureční struktuře elementární a větné formy zcela logicky uspěje ta, která:

1. Splňuje základní prvoplánové požadavky publicistického komunikátu (koheznost, srozumitelnost, modelovost vyjádření aj.).
2. Má příznak aktualizované obraznosti a nenarušuje přitom tato kritéria (viz výše).

Elementární metaforické formy nevětného typu mají pro splnění obou podmínek ty největší předpoklady.

V níže uvedené tabulce 1. představují elementární metaforické formy plných 60% příkladů, elementární větné metafory 23% a složené větné metafory jen 17% excerpovaných příkladů. Základní korpus hodnocených příkladů obsahuje 2140 výpisků. Zachycuje kvantitativní vztah mezi typem metaforického obrazu a frekvencí výskytu vyjádřenou absolutním počtem a procentem příkladů.

Dynamika výskytu metaforických posunů se odráží v Lidových novinách ve dvou aspektech: v sémantické struktuře (obsahovém zaměření) a v žánrovém členění rubriky. Projevuje se tendence upřednostňující metaforičnost v oblasti žánrů analytických a beletrizujících, především v komentářích. K tomu několik poznámek.

V *Kapitolách z praktické stylistiky* (1957) nalezneme pouze hrubé žánrové rozlišení a velmi stručné hodnocení komentáře jako

„dosti pestrého, citově zabarveného, vyhledávajícího prostředky působivé a účinné“. Ve *Stylistice češtiny* (1991) nacházíme již podrobnější hodnocení komentáře (spolu s úvodníkem) jako žánru pro publicistiku nejtýpčtějšího. Je zdůrazněn úvahový (hodnotící) faktor, prezentující názory autora, redakce či jiných osob (včetně právnických).

Tabulka 1. Frekvence výskytu metaforických forem v Lidových novinách

A.	Elementární metaforické formy	1284	60%
1.	Metaforický atribut	663	31%
2.	Genitivní vazba	514	24%
3.	Definiční metafora	107	5%
B.	Elementární větné metaforické formy	492	23%
1.	Predikační větné metafora	128	6%
2.	Adverbiální větné metafora	150	7%
3.	Objektové větné metafora	214	10%
C.	Složené větné metaforické formy	364	17%
1.	Větné definiční metafora	107	5%
2.	Přívlastkové, genitivní, adjektivně genitivní	214	10%
3.	Metaforické bloky	43	2%
C e l k e m		2 140 příkladů	100 %

J. Mistrík ve své stylistice postihuje vývojový aspekt komentáře (vznikl ze zprávy) a integrující charakter v rámci vztahu obsahu a jazyka. Řadí jej mezi úvodník a zprávu. Komentář vyvolává jisté napětí mezi autorem a čtenářem, obsahuje prvky dialogu (polemiky) naznačující postoj a stupeň angažovanosti autora.

Z hlediska žánrového členění komentář patří jistě mezi druhy *a n a l y t i c k é*, stejně jako např. úvodník, glosa, recenze, kritika, diskuse a další. Analytičnost publicistického žánru již sama o sobě

představuje mnohostrannou nabídku obrazných konotací, jakýsi „příslib metaforické nezdrženlivosti“ textové struktury.

Metaforiku novinového výrazu využívají především *ž á n r y b e l e t r i s t i c k é*. U nich je relevantní sémantická návaznost na oblast stylu uměleckého. Prezenci novinových žánrů, u nichž je příznakovým jevem vznik nepřímých pojmenování, doplním srovnávací poznámkou hodnotící tentýž jev v oblasti *ž á n r ů z p r a v o d a j s k ý c h* (čistě publicistických). Tyto žánry naplňují fundamentální požadavek žurnalistiky – *p ř e s n ě , r y c h l e a s r o z u m i t e l n ě i n f o r m o v a t* příjemce o základních událostech v dlouhodobé i krátkodobé perspektivě vývoje domácí i zahraniční komunity ve sféře *p o l i t i c k é , e k o n o m i c k é , k u l t u r n í* či *s p o r t o v n í*, a to přiměřenými jazykovými prostředky.

Výzkum textového korpusu Lidových novin ukázal (viz přehled níže), že zpravodajský text ani zdaleka nevyužívá obraznosti tak, jako je tomu u ostatních publicistických žánrů (viz výše). Důvodem zdá se být právě snaha o naplnění této základní funkce novin. Aktuální obraznost není zde funkční – naopak může narušit souvislý proud kohezní informace nežádoucí sémantickou a formální divergencí a destruovat tak průběh vnímání příjemce. K tomu je nutno přičíst i rušivý vliv případných emocionálních či modálních interferencí, jež jsou u takového vyjadřování běžné. Je tedy vidět, že funkční kritérium v oblasti žurnalistiky (a publicistiky vůbec) je prvořadé a dovede si vynutit i odpovídající korekce výrazové.

Nelze rovněž opomenout i skutečnost, že publicistické žánry jako realizační formy jistých modelových postupů se přes svou relativní stálost postupem doby částečně mění. Děje se tak proměnou způsobu a intenzity působení v rámci plnění funkcí jednotlivých žánrů (např. s průběhem doby je patrný menší agitační efekt krátkých zpráv ve srovnání s intenzivnějším působením rozsáhlejších útvarů – úvodníků, komentářů aj.). Dokladem může být srovnání s žánrovými útvary Lidových novin z dvacátých či třicátých let.

Nyní je třeba zhodnotit výskyt metaforického výraziva v rámci různých rubrik LN. Jistý problém představují časté změny názvů rubrik a jejich stránkování (zřejmě v souvislosti s neméně častými změnami na vedoucích místech redakce). Alternující názvy rubrik uvádím v závorkách. Dále rozlišuji základní rubriky (A), umístěné v horní části plochy strany novin, a rubriky sekundární (B), umístěné nepravidelně na ploše strany. Nezkoumám a neviduji irelevantní údaje servisních rubrik, dopisů, inzerce a ekonomických tabulek (hodnoty akcií, burzovní přehledy apod.), a to vzhledem ke speci-
fičnosti jejich textové báze (citátovost, číselná grafika aj.).

I. Politické rubriky (počet příkladů 835 – 39%)

A . Z á k l a d n í

1. Domácí politika (Z domova)
2. Zahraničí
3. Poslední strana
4. Názory, komentáře
5. Diskuse, polemika (Diskuse)

B . S e k u n d á r n í

1. Komentář
2. Stručně (Krátce)
3. Stalo se
5. Poslední slovo
6. Z politické scény
7. Co jste možná nečetli
8. Glosy
9. Dnes odpovídá
10. Ze zahraničního tisku
11. Ze společnosti
12. LN psaly před 100 lety
13. Wild Duck
14. Poznámky

II. Ekonomické rubriky (171 příkladů – 8%)

A . Z á k l a d n í

1. Burzovní zpravodajství

2. Podniky a trhy

3. Trhy cenných papírů

B . S e k u n d á r n í

1. Kurzovní lístek

2. Kurzy nejdůležitějších cenných papírů na pražské burze a RM-systému

III. Kulturní rubriky (578 příkladů – 27%)

A . Z á k l a d n í

1. Kultura

B . S e k u n d á r n í

1. Recenze
2. Galerie
3. Co – kdy – kde
4. Krátce

IV. Sportovní rubriky (556 příkladů – 26%)

A . Z á k l a d n í

1. Sport

B . S e k u n d á r n í

1. Fotbalové ozvěny
2. Z fotbalových kruhů
3. Výsledkový servis
4. Součty 1. a 2. Ligy
5. Tipujte s námi
6. Statistika EHL
7. Stručně

V. Rubriky inzerce a servisu

Rubriková distribuce metafor nepoukazuje na významnější zákonitosti výskytu obrazného fenoménu. V ekonomických rubrikách je nápadný výrazně menší výskyt příkladů, což odpovídá nociónálnímu typu komunikátu této oblasti. Ukazuje se tedy, že metaforika je aktualizujícím prvkem širokého spektra oblastí publicistiky a je s ní nutno počítat.

Literatura

B a l o w s k i M . , 1998: *Język polskiej i czeskiej prasy codziennej po 1989 r.*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo” IX.

B e ě k a J . V . , 1973: *Jazyk a styl novin*, Praha.

B e ě k a J . V . , 1992: *Česká stylistika*, Praha.

- Čechová M. a kol., 2000: *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
 Daneš F. a kol., 1957: *Kapitoly z praktické stylistiky*, Praha.
 Daneš F. a kol., 1987: *Mluvnice češtiny III*, Praha.
 Chloupek J., 1983: *O stylu publicistickém*, „Slavica Pragensia” XXVI.
 Chloupek J. a kol., 1991: *Stylistika češtiny*, Praha.
 Jelínek M., 1957: *O jazyku a stylu novin*, Praha.
 Janková B., 1995: *Jazyková aktualizace a automatizace v současné publicistice*, [in:] *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, sv. 2, Praha.
 Mistrík J., 1989: *Štylistika*, Bratislava.
 Pavelka J., 1982: *Anatomie metafor*, Brno.
 Úloha metafor ve vědeckém poznání a vyjadřování, 1990, red. J. Stachová, Praha.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

***Ponowoczesność a tożsamość*, redaktor naukowy Barbara Czapik, Katowice 1998, 222 s.**

Materiały z sympozjum zorganizowanego wspólnym wysiłkiem Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego oraz Stowarzyszenia Pisarzy Polskich zostały zebrane i zaprezentowane w tomie pod znaczącym tytułem *Ponowoczesność a tożsamość*. Wybór terminu „ponowoczesność”, który nie jest przecież synonimem postmodernizmu, nie był dziełem przypadku; został przywołany tutaj z całą świadomością istnienia różnych nurtów myślenia antyfundamentalistycznego. Intencją organizatorów spotkania było dopuszczenie do głosu badaczy reprezentujących rozmaite style myślenia i szerokie *spectrum* zainteresowań oraz jak się wydaje chęć nawiązania do rozstrzygnięć, jakie przyniosło poprzednie spotkanie pod hasłem „Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowej i Zachodniej”, które miało miejsce w roku 1993. Prezentowane w tomie prace stanowią dobitny dowód pluralizmu postaw i zainteresowań, jako że wśród uczestników spotkania znaleźli się badacze literatur słowiańskich: polskiej, czeskiej, chorwackiej i serbskiej, słowackiej i słoweńskiej, a także teoretycy literatury, specjaliści od spraw mediów i komunikacji.

Otwierający zbiór artykuł Haliny Janašek Ivaničkové, stanowiący rodzaj podsumowania, przynosi już w tytule pytanie o kondycję postmodernizmu *Zmiana paradygmatu, powrót do źródeł czy koniec postmodernizmu?* Autorka kreśli zakres badań literackich dotyczących tego zjawiska oraz przedstawia omówienie prac naukowych prezentujących jego historię i dorobek. Janašek-Ivaničková wyraźnie akcentuje konieczność odróżnienia postmodernizmu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, gdy do grona twórców dołączają kobiety i rasy kolorowe, negujący przekonanie, że wszystkie teksty już powstały a literatura jest jedynie zamkniętym ich obiegiem. Wnikliwa analiza faktów dowodzi, że postmodernizm powraca w ten sposób do swych „życiodajnych źródeł”, otwierających przed nim twórcze możliwości.

W zaprezentowanych tekstach szczególnie często dochodzi do głosu przekonanie, że tożsamość zatraciła niegdysiejszą oczywistość, a zaistniałe przemiany zachwiały nią i popychają nas w stronę „życia bez fundamentów” (Tadeusz Miczka), powtarzając więc za Foucault „musimy wytworzyć nowe formy podmiotowości”. Ważnym elementem rozważań staje się zatem określanie tożsamości

postmodernistycznej poprzez konfrontowanie jej ze świadomością w ujęciu tradycyjnym, którą określała stałość, przynależność do miejsca, grupy, przestrzeni i wreszcie wspólnota tradycji i doświadczeń podporządkowanych rozumowi. Obecne przemiany kulturowe sprawiły, że racjonalne pojęcie tożsamości zostało odrzucone (Barbara Kita). Wyraźnie konstatuje niemożność tożsamości w starym stylu Erazm Kuźma (*Postmodernistyczna idea powtórzenia i różnicy przeciw modernistycznej idei tożsamości i sprzeczności*), ukazując jak na jej miejsce powstają tożsamości fakultatywne i momentalne. Do ciekawych wniosków prowadzi także zaprezentowana przez Barbarę Czapik analiza świadomości awangardowej i postmodernistycznej. Rozważania autorki wiodą ku postrzeganiu postmodernizmu jako próby powrotu do tożsamości poprzez szukanie korzeni i dialogu z rozmaitymi ogniwami kultury. Szansą na taki powrót jest być może *pietas*, idea, która mogłaby oddziaływać na dalszy rozwój świadomości.

W dyskusji dotyczącej tożsamości nie mogło oczywiście zabraknąć pytań o podmiot, o osobową tożsamość człowieka. Sprawa doświadczania własnego „ja” i niemożność poznania go pozostaje w centrum rozważań Tomasza Sikory (*Walka o podmiot. Esej(meta)fizyczno-(anty)(post)modernistyczny*), zyskując wręcz wymiar walki o swą podmiotowość w sytuacji gdy doszło do rozmycia tego pojęcia, czy prób negacji podmiotu w ogóle. Określeniu tożsamości w literaturze ponowoczesnej służyć mają także „przedstawianie, powtarzanie, mówienie” (Bożena Tokarz), pomimo iż pozbawione będą racjonalnych określeń. Sprzyja to bowiem kwestionowaniu fundamentalizmu odpowiedzi, a co za tym idzie odrzuceniu przez literaturę wszelkiej *mimesis*.

W podobnym kręgu sytuuje się także tekst Pawła Jędrzejko przynoszący pytania o tożsamość ponowoczesnego literaturoznawcy. Zasadą badań humanistycznych, jak wynika z ustaleń autora, ma być doskonalenie opisu tego, co wiecznie niedoskonałe, a celem działań nieustanne zbliżanie się do prawdy o człowieku, poprzez inspirowanie nowych projekcji, nowych marzeń o poznaniu. Łączy się z tym kręgiem problemów również tekst Andrzeja Chojeckiego o języku współczesnej humanistyki (*Postmodernizm – poszerzanie obszarów języka czy tożsamości*) odznaczającym się subiektywizmem i nie mogącym się wyzwolić od „porażenia intelektualizmem”. Autor wyróżnia zjawiska zachodzące w ramach tego języka, a więc erotyzacji, mistycyzacji, kosmologizacji, egzystencjalizacji i barokizacji.

Przedmiotem refleksji staje się również postmodernistyczna tożsamość telewizyjna (Tadeusz Miczka), gdy już samo nasze życie nabrało cech rzeczywistości upozowanej i może nawet należałoby mówić o „chorobie telewizyjnej”, jako że audio wizualność staje się dominującym sposobem artykulacji kultury. Autor akcentuje zmienność tożsamości w neo-telewizji (w przeciwieństwie do paleo-telewizji) gdzie staje się ona kwestią wyboru i pociąga za sobą nieustanną potrzebę samodefinicji. Wpływ postmodernizmu na problematykę komunikacyjną zostaje także udokumentowany przez prace o tożsamości kulturalnej w aspekcie mediów i praktyk audiowizualnych autorstwa Małgorzaty Kity i Kariny Banasz-

kiewicz. Natomiast Urszula Żydek-Bednarczuk zwraca uwagę na zmiany w zachowaniach komunikacyjnych nadawcy z perspektywy lingwistyki tekstu, zmiany funkcji tak języka jak i tekstu oraz narastanie szumu informacyjnego.

I wreszcie pojawia się problematyka tożsamości zbiorowej, polskiej, środkowo-europejskiej w warunkach nowo powstającej demokracji rozważana w tekście Stanisława Piskora *Postmodernizm stosowany?* Autor stawiając pytania o funkcję liberalizmu w nowych warunkach wskazuje zarazem na stabilizującą rolę tożsamości kulturowej oraz wagę poszukiwania definicji narodu bez nacjonalizmu.

Liczna grupa zaprezentowanych w tomie tekstów czyni przedmiotem swych rozważań zagadnienia poszczególnych literatur słowiańskich, chorwackiej i serbskiej, czeskiej, słowackiej i słoweńskiej i wreszcie polskiej. Najczęściej poruszonymi tematami stają się rola intertekstualności, poszukiwanie tożsamości i mechanizmy jej budowania na nowo. Przywołane zostają teksty między innymi Milana Kundery (František Všeňka), Vladimíra Parala i Danieli Hodrovej (Libor Pavera) jak również Vladimíra Bartola (Niko Jež) czy Rudolfa Slobody i Pavla Vilikovskiego (Józef Zarek). Poszukiwanie tożsamości w języku (Dorota Zygadło) czy konfrontacja noweli Ludo Zubka z polską tradycją literacką i kulturową (Marta Buczek) to niektóre tylko z wielu rozważanych i starannie analizowanych tu problemów. Dodajmy jeszcze, że wśród tekstów odwołujących się do literatury polskiej szczególnie często pojawia się nazwisko Tadeusza Różewicza, w którego poezji dokonuje się rekonstrukcja tożsamości człowieka współczesnego (Robert Cieślak, *Od Grunewalda do Bacona. Gra o tożsamość w poezji Tadeusza Różewicza*).

Nawet ten pobieżny przegląd zawartości tomu pozwala stwierdzić, że uczestnicy spotkania prezentując rozmaite odczytania tak pojęć ponowoczesności jak i postmodernizmu jak też szczególnie wnikliwie odnosząc się do spraw tożsamości (a może raczej należałoby mówić o nietożsamości mającej rozmaite źródła) dali wyraz chęci uczestnictwa w trwającym nieustannie dyskursie o problemach świadomości i podmiotowości i mierząc się z tematem zdołali uniknąć łatwych i banalnych odpowiedzi.

Magdalena Dyras

Jiří Svoboda, *Z obzoru tvorby. Kapitoly z české literatury*, Ostrava 1998, 200 s.

Jiří Svoboda w pracy, której polski tytuł brzmiałby *Horyzont twórczości. Wyjątki z czeskiej literatury*, przedstawia okiem krytyka i historia literatury pro-

blemy, które w bezpośredni sposób wiążą się z procesem twórczym pisarza. Autor podchodzi do problemu wielowymiarowo, co sugeruje już sam tytuł, w którym pojawia się określenie *horyzont*. To słowo wydaje się być dla niego kluczowym, toteż definiuje on je w słowie wstępnym: „horyzont twórczości nie kończy się tylko wyobrażeniem przestrzeni, którą można dokładnie wymierzyć, geometrycznie narysować i opisać; semantyka tego słowa jest o wiele bogatsza, sugeruje nie tylko wyobrażenie pewnej rozległości, ale i głębi” (s. 5).

Wszystkie zebrane studia były już przez autora prezentowane na konferencjach czy publikowane w różnych czasopismach. Jednak tym razem stanowią pewną całość: część pierwsza to *Powiązania i związki* (*Souvislosti a vztahy*), druga to *Konteksty i konfrontacje* (*Kontexty a konfrontace*), trzecią zaś tworzy *Kontynuacja twórczości* (*Kontinuita tvorby*).

Powiązania i związki zawierają cztery artykuły, które można uznać za punkt wyjścia do dalszych rozważań. Już bowiem w *Historii literatury i jej problemie gnoseologicznym* autor zwraca uwagę na ważny element procesu twórczego, jakim jest czas. Historyk literatury jest zobligowany do badania chronologii dzieła literackiego, uwzględniając pozaliteracki kontekst, który mógł na nie oddziaływać. Zadaniem historyka literatury więc jest rekonstrukcja procesu twórczego, który może mieć nawet kilka wieków, uważa Jiří Svoboda, ponieważ gnoseologia jest zdeterminowana historycznie.

Jeśli weźmiemy do tego jeszcze przestrzeń, drugi podstawowy element dzieła literackiego, będziemy mogli dokładniej przyjrzeć się determinizmowi literatury. Wyjątki z czeskiej literatury, analizowane przez Jiřígo Svobodu, wskazały bardzo konkretny teren badawczy, tym bardziej że autor ograniczył się do określonego regionu (Śląska i północnej części Moraw), toteż w studium *Tradycje literackie a region, fikcja czy rzeczywistość?* wyjaśnia on pojęcie regionu. Przeciwwstawia się potocznemu nadawaniu mu pejoratywnego określenia *peryferie*. Region bowiem nie jest tworem sztucznym, jak zauważa Svoboda, ale zdeterminowanym przez szereg czynników np. w sztuce, literaturze, szkolnictwie, ekonomii, polityce etc. Znaczenie tego pojęcia jest szerokie. W nim należy poszukiwać własnych korzeni, tradycji i w nim można odnaleźć (chyba gdzieś w świecie utraconą) tożsamość. Region nie jest enklawą zamkniętą, jego członkowie prowadzą twórczy dialog z przedstawicielami tzw. centrum. Tym samy problem regionu staje się nowym wyzwaniem, nie tylko dla historyków literatury. Ciągnąc dalej rozważania J. Svobody, można by wskazać „regionalny” determinizm literatury „centrum”, co stanowiłoby rozwinięcie tego nader ciekawego zagadnienia.

Kolejne zarysowane problemy także mają charakter teoretyczny. Interesujące są rozważania dotyczące bestselleru, zwłaszcza analiza rynku czytelniczego, np. czy warunki ekonomiczne wyrugują z rynku literaturę ambitną, co jest według wydawcy miernikiem dzieła literackiego, czy zapotrzebowanie na rynku czytelniczym, czy struktura dzieła literackiego. Czy zawsze należy wydawać książki, które na pewno przyniosą korzyść finansową? Problem ten – często pomijany

przez historyków i socjologów literatury (może zbyt wstydliwy dla tych pierwszych, a ci drudzy...) – jest zbyt szeroki, aby mógł być opisany w jednym studium. Jednak podniesienie go właśnie przez historyka literatury jest godne podkreślenia.

Druga część (*Konteksty i konfrontacje*) została poświęcona wpływom obcych prądów estetycznych i literackich na twórczość czeskich pisarzy. Widać to także w literackich resentymentach krajowych, np. powrót do osobowości T. G. Masaryka – jako autorytetu narodowego – to tendencja wyraźnie widoczna również we współczesnej literaturze czeskiej. Ten przedstawiciel sokratesowskiego sposobu myślenia był jednocześnie wybitnym filozofem i politykiem, w jego działaniach przyświecała mu myśl o ochronie jednostki. Właśnie pragmatyczny aspekt myśli Masaryka zdobył sobie największe uznanie: nie był filozofem po to, aby tworzyć sztuczne systemy teoretyczne, ale mieć „instrukcje” do działań praktycznych.

Do ciekawych spostrzeżeń dochodzi autor, analizując czesko-słowackie i czesko-polskie związki literackie. W pierwszym przypadku kontakty literatury czeskiej i słowackiej żywsze były pod koniec XIX i na początku XX wieku (por. twórców skupionych wokół czasopisma *Hlas*). Jednak J. Svoboda wybiera inny aspekt. Zwraca uwagę, iż o literaturze słowackiej pisano zazwyczaj z czeskiego punktu widzenia (Votruba, Pavlů), nie doceniając np. znaczenia słowackiej moderny.

Jeżeli chodzi o polsko-czeskie kontakty literackie, J. Svoboda wraca do tradycyjnego wątku. Píše o wpływie polskiego romantyzmu na twórczość K. H. Máchy, która to opinia pojawia się w pismach krytycznych nie po raz pierwszy. Tę myśl dalej rozwija. Uważa on bowiem, że w utworach czeskich twórców (np. Slámy czy Karasa) można odnaleźć echa powieści polskich realistów (M. Konopnickiej, E. Orzeszkowej czy H. Sienkiewicza). Pewien zastój zaś w późniejszych polsko-czeskich kontaktach literackich (np. pod koniec lat czterdziestych i pięćdziesiątych), jak zauważa J. Svoboda, przełamała twórczość np. u Jasiczka, czy Przeczka.

Bardzo interesujący jest również ostatni artykuł tego rozdziału, zatytułowany *Krytyk i jego idea poety*, trochę wyłamujący się z tej części. W nim bowiem nie ma analizy wpływu dwu literatur czy myśli estetyczno-filozoficznych. Autor wskazuje tu na postać Oldřicha Králíka, krytyka literackiego, i jego – według J. Svobody – bardzo ciekawe interpretacje twórczości O. Březiny i F. Šaldy.

Ostatnią część pracy Jiřígo Svobody otwiera studium o Boženie Němcovej, a kończy analiza twórczości Sylvii Richterovej, współczesnej powieściopisarki czeskiej. Oprócz tych rzetelnych analiz literatury czeskiej w pigułce możemy znaleźć tu nowe informacje na temat twórców należących do klasyki czeskiej, takich jak J. Neruda, P. Bezruč, J. Seifert, J. Orten czy M. Kundera. One bowiem dodają szczególnej wartości omawianej części. Ponadto warto tu zwrócić uwagę na interesujący fragment dotyczący poezji Ondry Lysohorskiego, twórcy laskiego języka literackiego.

Książka Jiřego Svobody stanowi dobrze przemyślaną koncepcję rozwoju procesu twórczego pisarza. Wskazuje na jego wieloaspektowość: determinizm historyczny, wpływ światowych prądów i myśli filozoficzno-estetycznych, uwarunkowania wewnątrzliterackie (np. struktura dzieła literackiego, tradycja gatunkowa itd.), recepcja dzieła literackiego. Dlatego powinna być przetłumaczona również na język polski, daje bowiem szerokie spektrum spojrzenia nie tylko na literaturę czeską, ale na literaturę w ogóle.

Anna Zura

Literární věda osudem a volbou. K 70. narozeninám Jiřiho Svobody, „Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Literární věda” IV, 2000, 168 s.

Wiedza o literaturze jako przygoda i wybór to zbiór prac poświęconych wybitnemu literaturoznawcy, profesorowi Uniwersytetu Ostrawskiego, Jiřemu Svobodzie, toteż w artykule wstępnym Vladimír Justl nakreślił sylwetkę Svobody, korzystając z wyjątków biografii, której autorem jest Jaroslav Pleskot. Justl opisuje wiele aspektów życia Jubilata, chociaż praca naukowa jest tu potraktowana wyjątkowo.

Autor życiorysu nie omieszczał odwołać się do znaku zodiaku i jego interpretacji Danieli Fischerovej (*Koziorożec jest to arystokrata... Nie jest członkiem stada... Mało kto jest tak stały jak on...*). Pół żartem i pół serio Justl mówi o edukacji Svobody: ukończył studia w Ołomuńcu (bohemistykę i filozofię), a kolejnym uniwersytetami „życia” dla niego były ołomunieckie winiarnie i gospody.

W tomie znalazły się 22 referaty przygotowane przez wybitnych sławistów. Artykuły nie są posegregowane w określone kręgi tematyczne, jedynie przytoczone w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów.

Tom otwiera artykuł Vlastimili Čechovej, która zajęła się wpływami w sztuce Longobardów w czasach Karola Wielkiego. Badanie architektury klasztorów longobardzkich ma duże znaczenie w poznaniu technologii budowlanych i kierunków artystycznych. Zwraca uwagę na podział frankoński i anglosaski w architekturze Longobardów.

Natomiast Jiří Damborský i Eva Mrhačová zajmują się *Frazeologią korelatywnych czasowników ruchu we współczesnym języku polskim i czeskim*. Autorzy wskazują na mikrosystem czasowników korelatywnych, które są określane jako *czasowniki ruchu (slovesa pohybu)*. Poprzez utworzenie par czasownikowych pod względem aspektu autorzy wyróżniają czasowniki determinowane czasem

i przestrzenią oraz *verba* niezdeterminowane. Okazuje się, że leksyka czeska ma więcej typów czasowników niezdeterminowanych niż leksyka polska.

W artykule Lubomíra Dokupíla można zapoznać się z opisem działalności historiograficznej Vincenca Praska i Josefa Zukała na Śląsku. Z braku centrum uniwersyteckiego do końca XIX wieku nie istniały żadne opracowania historii Śląska. Vincenc Prasek zajął się opisem tzw. czwartego stanu – chłopskiego, chociaż nie zawsze był to opis naukowy, jak zauważa autor artykułu.

Z kolei Aleš Haman interesująco pisze o „jednym” podobieństwie w czeskiej i francuskiej poezji XIX wieku. Poprzez wyróżnienie we francuskiej poezji nurtu progresywnego (poezja ma wymiar społeczny) i nurtu fantastów, Haman udowadnia, że parnasiści francuscy mieli duży wpływ na twórczość takich Czechów, jak J. Vrchlický, J. Zeyer, J. Sládek.

Petr Holý w studium *Duch ziemi – ziemia ducha* analizuje twórczość plastyczną Břetislava Bartoša, akcentując poglądy filozoficzne twórcy, stanowczo przeciwstawiającemu się wszechwładnemu podówczas materializmowi, który zawładnął umysłami ludzi początku XX wieku. Holý wskazuje na identyfikację Bartoša ze Śląskiem i Morawami (np. obraz *Obětované Slezsko*), która jednakże nie jest wyrazem ani separatyzmu, ani prowincjonalizmu.

Petr Hora zatytułował swój artykuł *Polemika, do której nie doszło: Karel Schulz – Jaroslav Durych*. Na podstawie listów, dostępnych w strahowskim Archiwum Literackim, autor przedstawia – właściwie nigdy nie urzeczywistnioną – polemikę o Anežkę Schulzovą.

Jaroslav Hubáček zajął się humorem socjolektów, do których kwalifikuje profesjonalizmy, slangizmy i argotyzmy. Przedstawia szereg interesujących, humorystycznych przykładów ze słownictwa kolejarzy, sportowców, myśliwych, studentów, według których np. aspiryna (*aspirin*) to aspirant.

W artykule *Charakter literacki »Góry Oliwieckiej« Matěja Tannera* Jan Malura przedstawia genezę powieści, wskazując na Štramberg w północnych Morawach i znajdującą się tam górę Kotonč. Jednocześnie zwraca uwagę na wytworzenie się tradycji pielgrzymkowej w baroku.

Miroslav Mikulášek zaś pisze o satyrycznych motywach powieści neopikareskiej, nawiązując przy tym do twórczości J. Haška, I. Erenburaga, I. Ilfa i J. Petrova. Na przykładzie wybranych utworów wyróżnia najbardziej znaczące wątki, między innymi typ bohatera-włóczęgi, który „humorystycznie podchodzi do nieprzewidzianych” sytuacji.

W studium *Rudoltycka biblioteka hrabiego Alberta Josefa Hodica*, Milan Myška przywołuje pamięć o bibliotekach zamkowych, które od XVII do XIX wieku, miały w swym posiadaniu mnóstwo wybitnych dzieł literatury światowej w różnych językach. Jedną z tego typu księżnic mieściła się w Śląskich Rudoltycach, których właścicielem był Albert Josef Hodic (1706–1778).

Jiří Opelík pisze o kolorystyce poezji Skácela, wyróżniając kolorystykę pośrednią i bezpośrednią. Cała twórczość Skácela nacechowana jest wizualnością,

którą tworzą barwy. W większości Skácel posługuje się barwami bezpośrednimi, natomiast oś kolorystyczna poezji ma charakter czarno-biały.

Natomiast Libor Pavera przytacza i szczegółowo interpretuje 32 listy i 6 wiadomości Jana Čepa do Josefa Vašicy z lat 1934–1947.

Zdeněk Pešat poświęca swą uwagę liryce Jaroslava Vrchlickiego, szczególnie jej muzycznemu nacechowaniu, szczegółowo przyglądając się tomikowi *Moja sonata* z 1893 roku, który składa się z czterech głównych części: *Adagio (rispetto i ritornello)*, *Andante* (ballady), *Scherzo* (ballady francuskie), *Largo* (elegie), a dopełniają je *Prolog* i *Epilog*. Okazuje się, że Vrchlický często tytułował swoje zbiory poezji, posilując się terminologią muzyczną: *Muzyka w duszy* (1886), *Fanfary i kadencje* (1906).

Eduard Petrů zajmuje się literaturą czeską końca XVI i pierwszej połowy XVII wieku. Rejestruje nowe elementy zarówno tematyczne, jak i gatunkowe, które pojawiły się pod wpływem najazdów Turków osmańskich na Europę.

Znaczeniem i adaptacjami sztuki ludowej o św. Cecylii w mieście Příbor zajął się Jaroslav Pleskot. Przytacza historię świętej, która została patronką muzykantów, a na jej cześć zaczęto w Příborze organizować tzw. cecylki, czyli zabawy połączone z tańcem i śpiewem. Autor przedstawia fragmenty sztuki obrazującej historię św. Cecylii.

Zdeněk Smolka interesująco zatytułował swoje wystąpienie: *Halas – egzystencjalizm – Orten*. Zdaniem Václava Černego twórczość Halasa należy zakwalifikować jeszcze jako przedegzystencjalną, natomiast poezje Ortena są *stricte* egzystencjalne. Natomiast autor artykułu dochodzi w swych rozważaniach do wniosku, że Halas symbolizuje w poezji egzystencjalizm myślowy, Orten zaś jego upadek, a nawet koniec.

Alena Šterbová zastanawia się nad twórczością Františka Hrubína, którego sztuki teatralne zaprzestano przedstawiać na deskach teatru zaraz po jego śmierci. Nawet po 1990 roku teatry czeskie nie mają w swoim repertuarze sztuk tego wybitnego poety i dramaturga. Paradoksalnie wielką popularnością zaczęła się cieszyć jego poezja, zwłaszcza liryczno-epicka inscenizacja wierszy *Romance pro křídlovku*. Próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego tak się dzieje, Šterbová analizuje jego twórczość dramaturgiczną: *Srpnová neděle*, *Křišťalová noc*, *Oldřich a Božena*. Martin Tomášek zaś próbuje odnaleźć główny klucz konstrukcyjny opowiadania K. M. Čapka-Choda *Zaviněný úpadek Jana Vohnoutka*.

Natomiast Svatava Urbanová w artykule *Prostorovost v regionální literatuře pro mládež* zajmuje się twórczością i recepcją literatury dla dzieci i młodzieży w regionie, jej „specyfikacją” i metodologicznymi punktami wyjścia. Na rozległym materiale wskazuje tendencje w zakresie procesu twórczego i socjologii literatury młodego czytelnika.

Nową próbę interpretacji *Mastičkáře* zaprezentował Viktor, który odnosząc się do wcześniejszych też Černego i Jakobsona, bada satyryczne elementy utworu, wskazując między innymi na użyte rymy, instrumentację głoskową tekstu etc.

Jan Vorel odnajduje paralele w opowiadaniach Antoniego Czechowa i Juliusa Zeyera, mimo że obaj autorzy prezentują zgoła odmienny typ twórczości. Punkty wspólne autor artykułu odnajduje w opowiadaniu *Czarny mnich* Czechowa i *Opálová miska* Zeyera, które łączy „po jungowsku pojmowany fenomen »obiektywnego psychikum, głosu wnętrza, wewnętrznego powołania«”.

Józef Zarek dokonuje przeglądu literatury czeskiej na polskim rynku wydawniczym, poczynając od takich twórców, jak M. Kundera i J. Hrabal. Odnotowanie na łamach niektórych polskich czasopism nazwisk: Hodrová, Ajvaz, Kratochvíl, Macura daje autorowi podstawę do przypuszczenia, że polski czytelnik słabo zna twórczość południowych sąsiadów. Jako sukces Zarek notuje prezentację twórczości Jachýma Topola w Polsce, mimo że najbardziej znacząca jego powieść *Seštra* nie została do tej pory wydana.

Tom prac poświęconych Jiřemu Svobodzie to owoc pracy badaczy zorientowanych na różne dyscypliny naukowe: literaturoznawstwo, językoznawstwo, historię sztuki czy historioznawstwo. Myślę, że właśnie ta wielodyscyplinarność tomu prezentuje go interesująco dla każdego humanisty. Dosyć mocno został zarysowany problem regionalizmu literatury, co przecież nie jest przypadkiem, skoro prace te są ofiarowane Wybitnemu Znawcy tego problemu, który udowodnił, że twórczość regionalna wcale nie musi być prowincjonalna.

Anna Zura

Alena Debická, *O výstavbě a stylu textu. Stylistické analýzy a interpretace, Ústí nad Labem 1999, 180 s.*

W serii rozpraw habilitacyjnych Uniwersytetu Jana Evangelisty Purkyniego ukazała się, jako 48 publikacja serii „Acta Universitatis Purkynianae. Studia Linguistica XI”, praca Aleny Debické o budowie i stylu tekstu. Autorka, związana z praską szkołą stylistyczną, stworzoną przez prof. prof. K. Hausenblasa, A. Jedličkę czy M. Čechovą, jest znaną w Czechach badaczką dydaktyki stylu języka czeskiego, a także ogólniejszych problemów stylistyki tekstu, a następnie aplikacji tych zagadnień w praktyce szkolnej.

Omawiana tu rozprawa jest kolejną jej pracą dotyczącą problemów tekstologicznych stylu artystycznego, publicystycznego i naukowego (z uwzględnieniem podziału tego stylu w stylistyce czeskiej na styl naukowy i styl dydaktyczny). Autorka przedstawia wyniki własnych badań nad tekstem, rozumianym jako wynik wyboru środków stylistycznych nadawcy. „K textu jsme přistupovali jako k strukturnímu celku tvořenému uspořádaným skládáním vybraných prvků a je-

jich ztvárněním prostředky všech rovin jeho výstavby. Toto uspořádání prvků ve vymezeném prostoru vytváří kontext; v rovině výstavby jazykové jazykový kontext (místo jazykových jednotek a jejich následnost v textu), v rovině tematické výstavby významový kontext” (s. 4). Následně dokonuje ona rekapitulaci przeprowadzonych badań, w której ujmuje wpływ warunków werbalnej komunikacji danego tekstu (z uwzględnieniem specyfiki tego tekstu, np. artystycznego, publicystycznego czy naukowego) na jego budowę, na stworzenie podstaw do pojawienia się tego czy innego środka stylistycznego lub elementu kompozycyjnego.

Rozprawa składa się z pięciu części, poświęconych kolejno: rozważaniom teoretycznym dotyczącym tekstu i stylu w językoznawstwie czeskim, tekstem artystycznym, publicystycznym, naukowym i dydaktycznym. W rozdziale wstępnym autorka dokonuje przeglądu teorii wyjaśniających różnice między tekstologią a stylistyką. Zwraca uwagę na dwie metody badawcze, rozpowszechnione we współczesnej tekstologii czeskiej (textová lingvistika): komunikatywną (reprezentowaną w pracach m.in. O. Müllerovej, J. Hoffmannovej, A. Macurovej, P. Mareša i innych) oraz funkcjonalno-stylistyczną (reprezentowaną w pracach m.in. K. Hausenblasu, M. Čechovej, J. Hrbáčka, J. V. Bečki). Jednocześnie nie opowiada się za żadną z nich. Wprost przeciwnie. Uważa ona, że podczas analizy komunikatu nie można żadnej pominąć, a opis komunikatu językowego według jednej zubaża badania naukowe.

Kolejne rozdziały zostały opracowane według jednolitego schematu: informacja o materiale źródłowym, omówienie materiału aplikacyjnego, analiza obejmująca opis kompozycji tematycznej i tekstowej (w węższym tego słowa znaczeniu, bliższym lingwistycznemu) oraz charakterystykę struktury językowej tekstu. W ten sposób autorka stara się znaleźć wspólny mianownik dla poszczególnych typów tekstów, aby w części końcowej wskazać nie tylko na różnice, ale także na wspólne elementy omawianych stylów języka czeskiego. Takie podejście jest również bardzo użyteczne w badaniach, które mają na celu opis determinantów socjolingwistycznych, genologicznych i tekstologicznych komunikatu.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *Struktura tekstu artystycznego (Výstavba uměleckého textu, s. 17–89)*, autorka poddaje analizie baśnie Karla J. Erbena, powieść Jana Weissa *Dům o tisíci patrech*, poetycko-prozatorski utwór Jiřego Kolářa *Proměteova játra* oraz tomiki poetyckie Jany Štroblovéj *Protěž* i Iva Horáka *Lednový motýl*. Dobór wskazuje na prawie pełne (ponieważ przydałby się tutaj tekst dramatyczny) zestawienie reprezentatywnych tekstów stylu artystycznego. Układ ten nie jest przypadkowy. Wskazuje on jednoznacznie na podejście historyczne, które autorka przyjęła w pracy. Wychodzi ona bowiem od analizy literatury ludowej, by przez analizę powieści i utworu prozatorsko-poetyckiego (intertekstualnego) zakończyć rozważania na poezji, na najwyższym „stopniu wtajemniczenia pisarskiego”. Można więc powiedzieć, że punktem wyjścia dla badaczki była historia języka, przeniesiona na historię kształtowania się kompozycji tekstu (w rozumieniu współczesnej tekstologii).

Wstępna hipoteza Debickiej o pierwotności literatury ludowej i przejmowaniu z niej elementów kompozycyjno-stylowych do literatury pięknej znalazła potwierdzenie w badanym materiale. „Kompoziční úsilí Erbenovo směřuje v kouzelné pohádce k harmonickému sladění představy autora o tvaru klasické národní pohádky s výstavbou, s níž se setkával v lidových pohádkových předlohách” (s. 31). Natomiast „Ve výstavbě románu [Weissa] je patrné autorovo směřování k stylové polyfonii, a to zvláště v rovině funkčně stylové, v literárních družích/útvarech, v jazykových vrstvách, směřování k stylovému synkretismu, k mísení a prolínání stylových principů a slohových prostředků v textu” (s. 43). Pisarz wyraźnie i świadomie dążył do harmonii środków na wszystkich poziomach: tematycznym, tekstowym i tektonicznym. To samo możemy powiedzieć o pozostałych tekstach.

Jednak warto tu zwrócić uwagę na utwór J. Kolářa, który „je jazykovou transformací, překladem převážně části textu povídky Z. Načkovské *U trati* z polštiny do češtiny a ve výstavbě *Skutečné události* funguje jako text-zdroj” (58), czyli jest to – według A. Debickiej – swoisty „kompoziční experiment básníka a výtvarníka” (s. 59), eksperyment udany, przywołujący wszystkie trzy typy transtekstowości: architekstowość, metatekstowość i intertekstualność. Badaczka widzi w nim „tvůrčí čin, jenž odhaluje vztahy mezi literárními díly národních literatur, v našem případě české a polské” (s. 59), nie tylko udany, ale przede wszystkim godny naśladowania.

Rozdział trzeci, zatytułowany *Struktura tekstu publicystycznego (Výstavba publicistického textu, s. 90–111)*, jest poświęcony w głównej mierze aposjopezie w tekście publicystycznym. Autorka wychodzi z prac J. Poráka (*Aposiopes v současné češtině, „Slovo a Slovesnost” 1956, s. 132–139*) i J. Ružički (*Aposiopéza čiše prerušená výpověď, „Slovenská reč” 24, 1959, s. 129–153*), uzupełniając je o uwagi V. Šmilauera (*Novočeská skladba, Praha 1966*), Z. Klemensiewicza (*Skladnia, stylistyka, pedagogika językowa, Warszawa 1982*), J. Mistríka (*Štylistika, Bratislava 1985*) i innych. Dokonuje analizy następujących zagadnień aposjopezy: kadencja konkluzywna, syntaktyczna „nieprawidłowość” nieukończonych wypowiedzi, niepełna realizacja syntaktycznych i strukturalnych konstrukcji w jednostkach tekstowych, niepełność znaczeniowa i intonacyjna urwanych wypowiedzi, uwarunkowania ekspresywne, socjologiczne i kontekstowe aposjopezy, a także zdolność wytworzenia własnego kontekstu (ewentualnie ponadzdaniowego dopełnienia) przez aposjopezę (elementy dające podstawę wytworzenia takiego kontekstu). Swoje badania autorka przeprowadza na następujących typach wypowiedzi publicystycznej: wzmianka, informacja, informacja komentowana, komentarz, informacja zdialogizowana, uwaga, artykuł prasowy oraz reportaż. Wydaje się, że o ile w przypadku stylu artystycznego dobór materiału pełnił określoną funkcję, o tyle tutaj jest on tłem dla problemu teoretycznego. Pominąć bowiem takich gatunków prasowych, jak glosa, słupek, anons, esej, felieton, dyskusja (również redakcyjna) czy wywiad, które w stopniu wysokim wykorzy-

stują niedokończenie jako jeden z elementów semantycznej i stylistycznej struktury utworu, wydaje się być ze szkodą dla przeprowadzonej przez autorkę analizy. Mimo to wyniki, przedstawione w omawianej pracy można uznać za reprezentatywne dla pozostałych gatunków prasowych. Dają bowiem możliwość osiągnięcia celu, który postawiła sobie autorka dla całej rozprawy. To też tłumaczy dość daleko idącą w tym przypadku selektywność gatunków prasowych.

Kolejne dwa rozdziały: czwarty (zatytułowany *Výstavba odborného učebnicového textu*, s. 112–134) i piąty (noszący tytuł *Výstavba žákovského slohového textu*, s. 135–171) są poświęcone analizie stylu naukowego: z jednej strony strukturze podręczników języka ojczystego, z drugiej – ich przydatności w praktyce, podczas tworzenia przez uczniów własnych tekstów w oparciu o wzory tam zawarte.

Podręcznik szkolny autorka traktuje jako „odborný stylový typ textu”, czyli jako odmianę tekstu naukowego, na którego strukturę mają wpływ przede wszystkim takie czynniki, jak proces komunikacji szkolnej, określony typ odbiorcy (uczeń, nauczyciel), funkcja (informacyjna, dydaktyczna, formatywna, metodologiczna), a także układ funkcji (planujący, motywujący, kierujący, kontrolny i samokontrolny). Za najistotniejszy czynnik, warunkujący właściwą strukturę tekstu dydaktycznego, uznaje badaczka funkcję, ponieważ od precyzji budowy podręcznika i jego przejrzystości zależy – według A. Debickiej – w miarę twórczy (lub całkowicie twórczy) udział ucznia w procesie zdobywania umiejętności budowy poprawnych stylistycznie tekstów, nabywaniu właściwej kompetencji stylistycznej i komunikacyjnej. Pomocne do tego mogą być obserwacje pracy ucznia, a następnie wydzielenie poszczególnych jej faz, które winny znaleźć swoje odbicie w strukturze podręcznika. I tak autorka wydziela następujące etapy pracy ucznia: „(a) reprodukční slohové projevy, (b) produkční slohové projevy vázané tématem a osnovou, (c) volné slohové projevy vázané tématem, slohovým útvarem, (d) zcela volné literární projevy, někdy omezené tematickým okruhem” (s. 137). Ujmują one schemat postępowania każdego użytkownika języka, zwłaszcza w początkowym okresie nabywania kompetencji językowej: „prožitek dítěte (proces vnímání, přijímání, percepce; poznání a jeho druhy; vytváření obsahu vědomí) – rekonstrukce, znovuvybavení prožitku (proces aktualizace prožitku obsahu vědomí; asociální pohotovost; úloha tvořivé obraznosti, fantazie) – slovesné (verbální) vyjádření prožitku (proces aktivizace jazykové soustavy; její užití v projevu)” (s. 138). Należy bowiem pamiętać, że praca od-twórcza (reprodukcyjna) jest efektem „procesu stylotwórczego”, podobnie jak praca twórcza, dlatego reprodukcja stylistyczna wymaga znacznego przygotowania, dokładnego kierowania metodycznego pracą ucznia, a nade wszystko respektowania zasady, że uczeń pragnie „vyjádřit sebe”, nie się. Jest to tym bardziej ważne w przypadku rozprawy Aleny Debickiej, że praca ta ma

charakter bardziej empiryczny niż teoretyczny. Autorka bowiem nie tworzy własnej teorii, ale poddaje weryfikacji – wszechstronnej, dobrze podbudowanej teoretycznie – teorie i hipotezy niektórych badaczy w zakresie dydaktyki stylistyki oraz nauki o stylu. Tym bardziej ważne są obserwacje, jakich dokonuje autorka, i wnioski, jakie na ich podstawie wyciąga. Pozwalają one lepiej zrozumieć procesy związane z nabywaniem kompetencji stylistycznej i komunikacyjnej.

Praktyczny charakter rozprawy potwierdza także strona redakcyjno-techniczna pracy. Na jej końcu zamieszczono *Indeks rzeczowy* (s. 178–180), który ma ułatwić odszukanie określonych zagadnień w pracy. Temu również została podporządkowana literatura przedmiotu, która znajduje się po każdym rozdziale i na końcu pracy. Nie jest to jednak najlepsze rozwiązanie. W publikacji trudno się zorientować w całej literaturze przedmiotu, ponieważ trzeba jej szukać w różnych miejscach, np. w rozdziale wstępnym znajduje się ona na końcu rozdziału (s. 14–16), w rozdziale drugim została umieszczona w przypisach (s. 34–38), podobnie w rozdziale trzecim (s. 47–49) itd. Ponadto zamieszczona na końcu rozprawy *Literatura* (s. 173–178) została podzielona na dwie części (literatura ekscerpowana i podstawowa literatura przedmiotu) i zawiera jedynie publikacje książkowe.

Mimo tego jestem przekonany, że książka jest bardzo potrzebna i może odegrać dużą rolę w popularyzowaniu stylistyki jako nauki i dydaktyki tejże dyscypliny. Wprowadzenie pewnych zmian redakcyjnych w następnej edycji tej publikacji niewątpliwie ułatwi korzystanie z niej.

Mieczysław Balowski

Eva Mrhačová, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice. Tématický frazeologický slovník I*, Ostrava 1999, 161 s.

Nazwy zwierząt w czeskiej frazeologii i idiomatyce to pierwsza publikacja z zaplanowanej trzyczęściowej serii, do której mają należeć: (a) nazwy zwierząt, (b) nazwy części ciała ludzkiego oraz (c) człowiek i otaczający go świat. I chociaż autorka nie określa odbiorcy *Słownika*, to można go wyekscerpować z rozważań teoretycznych, prowadzonych w dalszej części wstępu, a także z celu pracy, który postawiła sobie Mrhačová, określając go jako „rejestrację, ramowy opis, a tym samym ustalenie [...] czeskich jednotek frazeologických” (s. 4), powstałych na bazie zoosfery i funkcjonujących w języku

czeskim drugiej połowy XX wieku. Można więc powiedzieć, że odbiorcą miałby być zarówno specjalista, jak również przeciętny użytkownik języka czeskiego (zwłaszcza wykształcony). Ponadto świadczy o tym dobór respondentów (o tym niżej).

Jednostkę frazeologiczną traktuje autorka dość szeroko, jako „formalnie i treściowo ustalone, ustabilizowane i obrazowe połączenie wyrazowe (od połączeń dwuczłonowych do mikrotekstów) o charakterze znakowym, zawierające element semantyczno-funkcjonalny (idiomatyczny) i wyrazowy (w tekście występuje jako frazem)” (s. 3). Tak wydzielone frazeologizmy i idiomy występują najczęściej w języku potocznym, który cechuje się podobnymi wyznacznikami, jak omawiane jednostki językowe, tzn. emocjonalnością, ekspresywnością i (częstym) „przesunięciem” znaczenia wyrazowego (releksykalizacją). Do tej grupy zalicza Mrhačová także porzekadła, prognozytyki, przysłowia i sentencje, ponieważ wszystkie wcześniej wspomniane jednostki językowe i „mikrotekstowe” są „skondensowanym ludzkim doświadczeniem [i] jako wynik długoletniej obserwacji [człowieka] są utrzymywane przez tradycję ludową” (s. 4). Nie funkcjonują jednak jako teksty, ani też jako np. zdanie. Wchodzą w repertuar środków językowych, które nazywamy znakami.

Korpus materiałowy *Słownika* tworzą jednostki, zebrane drogą ekscerpcji *Słownika czeskiego języka literackiego* (*Slovníka spisovného jazyka českého*, t. 1–8, Praga 1989), specjalistycznych prac leksykograficznych, tekstów publicystycznych i nagrań żywej mowy. Tak zgromadzony materiał wyjściowy został poddany weryfikacji. Ankietowano 150 osób ze Śląska i Moraw. Dobór respondentów był przeprowadzony według specjalnego klucza: trzy grupy wiekowe (do 25 roku życia, od 25–45 roku życia i od 45–65 roku życia), respondentów grupy drugiej i trzeciej podzielono pod względem wykształcenia na dwie grupy (z wykształceniem wyższym oraz z wykształceniem średnim i niższym), ankietowani grupy pierwszej rekrutowali się jedynie ze studentów szkół wyższych.

Za społeczne, wspólne jednostki frazeologiczne uznała autorka te, które zostały potwierdzone przez co najmniej 5% respondentów. Jednak w słowniku zamieściła także zwroty, które uznała za idiolektalne lub „rzadkie”, oznaczając je kwantyfikatorem „*řadkie*” („*ř*”). W wątpliwych przypadkach frazeologizmy i idiomy oznaczone jako rzadkie były poddane wtórnej weryfikacji (ich funkcjonalność określali pracownicy naukowi lub autorka sama, opierając się na własnej intuicji), ponieważ wiele jednostek zarejestrowanych przez starsze prace leksykograficzne (według autorki wiele „pięknych i często bardzo pomysłowych oraz trafnych wyrażeń”, s. 5) zanika w języku mówionym. Nawet frazeologizmy, pojawiające się w języku rodziców respondentów, są im nieznane, nie potrafią ich zinterpretować lub interpretują je błędnie. Wydaje się, że ta weryfikacja musi budzić pewne zastrzeżenia.

W słowniku są zawarte 1393 jednostki frazeologiczne, skupione wokół słowa bazowego, którym jest zoapelatyw (rzeczownik). Wszelkie inne wyrazy pochodne (np. przymiotniki, deminutywa) ujęła autorka jako część hasła (tzw. derywację hasła).

Struktura samego artykułu hasłowego jest bardzo przejrzysta. Rozpoczyna je apelatyw (słowo bazowe), po którym Mrhačová przytacza jednostkę frazeologiczną (w jej ramach ujęto formy oboczne, np. *řvát jako lev* (*na poušti/v kleci*), *mít hřívu jako lev/lví hřívu*) i jej definicję semantyczną. Ostatnią część stanowi tzw. derywacja z przekształceniem frazeologicznym (w jej obrębie także ujęła autorka warianty oboczne, np. *mít* (*na něčem*) *lví podíl*, *mít lví hřívu/hřívu jako lev*). W niektórych przypadkach znajdujemy wskazówki etymologiczne w postaci kwantyfikatorów (np. *biblijne*, *literackie*, *mitologiczne*).

Cennym elementem artykułu hasłowego są kwantyfikatory określające zakres funkcjonalny i ekspresywny niektórych jednostek (np. *obraźliwe*, *komplement*, *wulgarne*, *žartobliwe*). Szkoda tylko, że system kwantyfikatorów sprawia wrażenie przypadkowego (por. np. kwantyfikator *regionálne*, który odnosi się tylko do Śląska i Moraw, a przecież materiał był weryfikowany tylko na tym terenie).

Warto podkreślić także analizę zgromadzonego materiału, ujętą w części wstępnej *Słownika*. Tu autorka analizuje wszystkie jednostki frazeologiczne z różnych punktów widzenia, np. statystycznego, semantycznego, strukturalnego, motywacji związku itd. To w znaczny sposób podnosi wagę *Słownika*, z którego mogą korzystać nie tylko fachowcy i przeciętni użytkownicy języka. Można by powiedzieć, że ta część pracy Evy Mrhačovej daje możliwość zastosowania tego *Słownika* w procesie glottodydaktycznym na etapie początkowym i średniozaawansowanym, a tym samym poszerza spektrum odbiorców omawianej pracy.

Jana Raclavská

Teresa Zofia Orłoś, *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*, Kraków 2000, 85 s.

Praca, której autorką jest znawczyni czesko-polskich stosunków językowych, Teresa Zofia Orłoś, została wydana przez Oddział Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w ramach serii „Nauka dla Wszystkich”. Adresowana jest przede wszystkim do studentów bohemistyki, ale także do tych wszystkich,

którzy interesują się historią języka czeskiego i literatury czeskiej, a szczególnie ich odradzaniem się w XVIII i XIX wieku.

Pracę rozpoczyna autorka od krótkiej charakterystyki okresu po 1620 r., kiedy po przegranej bitwie z Habsburgami pod Białą Górą nastąpił długi okres stagnacji w czeskim życiu narodowym. Badaczka podkreśla zmianę podejścia we współczesnej czeskiej nauce do tego okresu. Początkowo nazywano go „okresem mroku” (czes. *dobá temna* – nazwa przejęta od tytułu powieści A. Jirásky *Temno*), sugerując całkowity upadek języka i literatury czeskiej (s. 3). Obecnie preferuje się neutralną nazwę *okres pobiałogórski*, dzięki czemu nie neguje się faktu, iż w czeskim baroku powstawały ciekawe teksty literackie, choć nie należące do tzw. literatury wysokiej. Podkreśla się także nieprzerwany proces rozwoju języka czeskiego, choć posługiwały się nim jedynie warstwy niższe społeczeństwa (szlachta i zamożni mieszczaństwo używali wyłącznie języka niemieckiego).

Badaczka podkreśla ważną rolę w odradzaniu się czeskiej świadomości narodowej dzieł traktujących o historii Czech (np. Gelasiusa Dobnera, Františka Martina Pelcla, Františka Palackiego) oraz działalności teatrzyków amatorskich i teatrów zawodowych, w których wystawiano popularne sztuki ówczesnych dramaturgów, takich jak Václav Thám, Václav Kliment Klicpera czy Josef Kajetan Tyl. Znaczącą rolę w języku czeskim odegrało także czasopiśmiennictwo. Autorka wymienia szereg tytułów gazet ukazujących się od drugiej połowy XVII do połowy XIX w. (np. „Krameriusovy c.k. vlastenecké noviny”, „Hlasatel”, „Pražské noviny” itd.) oraz dziewiętnastowiecznych czasopism naukowych: „Krok”, „Časopis Českého Muzea” (s. 10).

Na zakończenie ogólnej charakterystyki czeskiego odrodzenia narodowego T. Z. Orłóś przywołuje procesy odrodzeniowe dokonujące się w innych krajach słowiańskich, podkreślając tym samym znaczną rolę czeskich idei odrodzeniowych w słowiańskich ruchach narodowych (Kollárowska *wzajemność słowiańska* i iliryzm u Słowian południowych, łużycki ruch narodowy a Václav Hanka).

W kolejnym rozdziale autorka omawia liczne gramatyki powstałe w czasach czeskiego odrodzenia narodowego, wskazując na ich znaczenie w ustalaniu dziewiętnastowiecznej normy języka czeskiego. Odradzaniu się czeszczyzny służyły – co może wydawać się paradoksem – gramatyki pisane po niemiecku. Najważniejszą rolę odegrały te, w których lansowano klasyczną szesnastowieczną czeszczyznę jako podstawę odradzającego się języka czeskiego. Badaczka przywołuje kluczowe opracowania pióra Františka Jana Tomsky i Františka Martina Pelcla oraz zasadnicze dzieło kodyfikujące odnowioną czeszczyznę *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* autorstwa Josefa Dobrowskiego (s. 15–16).

W dalszej części pracy T. Z. Orłóś szczegółowo prezentuje dwie czołowe postaci czeskiego odrodzenia narodowego Josefa Dobrowskiego – głównego

przedstawiciela tzw. pierwszej generacji budzicieli (s. 17–20) i Josefa Jungmanna – reprezentanta drugiej tzw. jungmannowskiej generacji działaczy czeskiego odrodzenia narodowego (s. 20–28).

Josef Dobrovský uważany jest za twórcę naukowej slawistyki porównawczej dzięki badaniom nad językiem starocerkiewnosłowiańskim, które otwierały drogę do badań porównawczych języków słowiańskich. Jednak największe zasługi posiada – co podkreśla autorka – w kodyfikacji odradzającego się czeskiego języka literackiego. Dzięki niemu odwołano się do szesnastowiecznego języka tzw. *Biblii kralickiej* (1579–1593) i w związku z tym nie uwzględniono cech języka potocznego, co spowodowało archaizację czeszczyzny. Z tego faktu wynikają znaczne różnice między czeskim językiem literackim (*spisovná čeština*) a językiem potocznym (*obecná čeština*), utrzymujące się w czeszczyźnie do dziś.

Josef Jungmann dążył do odrodzenia czeskiego języka literackiego – jak uważa badaczka – dwoma drogami: tłumacząc na język czeski wybitne dzieła literatury światowej (np. *Ztracený ráj* Johna Milтона, *Atalę* Chateaubrianda, *Psani Eloiisy Abelardovi* Aleksandra Popego itp.) oraz wydając w latach 1807–1814 pięciotomy *Slovník česko-německý* (wzorowany na *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego). Przy okazji omawiania przekładów utworów literackich dokonywanych przez J. Jungmanna badaczka podkreśla wpływ literatury polskiej (szczególnie twórczości Mickiewicza m. in. na Františka Ladislava Čelakovskiego, Karola Jaromíra Erbena, Karola Hynka Máche), rosyjskiej (przede wszystkim staroruskich bylin) i serbskiej (zwłaszcza pieśni ludowych) na kształtowanie się czeskiej literatury pięknej w okresie czeskiego odrodzenia narodowego.

Znaczny wpływ polszczyzny widoczny jest – jak zauważa badaczka – w samym słowniku Jungmanna. Wzorowanie się na słowniku Lindego spowodowało przejście wielu wyrazów polskich, a niekiedy także całych artykułów hasłowych wraz z cytatami z dzieł literatury polskiej. Autorka podkreśla, że „język polski odgrywał również niekiedy rolę arbitra we wzbogacaniu leksyki czeskiego języka literackiego o wyrazy gwarowe” (s. 46), dzięki zgodności niektórych dialektyzmów morawskich i słowackich z językiem polskim.

W dalszej części pracy badaczka zajmuje się szczegółowo zapożyczeniami słowiańskim w czeskim słownictwie ogólnym (s. 46–54) oraz czeskiej terminologii naukowej (s. 54–70). W ramach innosłowiańskiej leksyki autorka omawia polonizmy (do dziś zachowało się ok. czterystu polonizmów ze słownictwa ogólnego i ponad dwieście terminów naukowych, np.: *lid*, *płyn*, *pomnik*, *předmět*, *věda*, *zdroj*), rusycyzmy (np.: *čaj*, *šeřík*, *vzduch*), ukrainizmy (np.: *bandura*, *hřečka*), kroatyzmy i serbizmy (*četa*, *snacha*) oraz słowenizmy (*dnopisnice*, *dražba*).

W kształtowaniu się nowoczesnej czeskiej terminologii naukowej badaczka podkreśla zasługi J. Jungmanna i kręgu jego przyjaciół, którzy powzięli

zamiar wydania encyklopedii nauk. Zamiar ten nie powiódł się, ale powstały prace naukowe pisane po czesku z różnych dziedzin, które były następnie wykorzystane w opracowaniu i wydaniu w 1853 r. słownika pt. *Německo-český slovník vědeckého názvosloví*.

Autorka dokonuje klasyfikacji zapożyczeń terminologicznych według dziedzin naukowych. Omawia słownictwo pochodzące nie tylko z czasów czeskiego odrodzenia narodowego, ale także epok wcześniejszych i późniejszych, bogato ilustrując je przykładami: A. nauki humanistyczne: 1. teoria literatury: polonizmy (*selanka*), rusycyzmy (*dějství, slovesnost*); 2. gramatyka: polonizmy (*podmět, slovník, výraz*), rusycyzmy (*nářečí, přičestí, tečka*); 3. filozofia: polonizmy (*jesnost, logičný*), rusycyzmy (*poněť*); B. nauki przyrodnicze (twórcą nowoczesnej terminologii przyrodniczej jest Jan Svatopluk Presl): 1. botanika: polonizmy (*botvina, bulva, zavilec*), rusycyzmy (*arbut, šerík, reveň*), kroatyzmy i serbizmy (*mlěč, paprika*), słowenizmy (*smil, tořice*); 2. zoologia: polonizmy (*ropucha, želva*), rusycyzmy (*krysa, treska*), kroatyzmy i serbizmy (*lastura, magar*), słowenizmy (*čuk*); 3. mineralogia: polonizmy (*brunátník*), rusycyzmy (*jantar*), kroatyzmy i serbizmy (*hlat*); 4. medycyna: polonizmy (*dvanáctník, koltoun*), rusycyzmy (*boltec, nozdra*); 5. chemia: polonizmy (*octan, uhlík*), rusycyzmy (*křivule*), kroatyzmy (*rumělká*); 6. matematyka i fizyka (większość pożyczek miała charakter przelotny).

Badaczka porusza także w swojej pracy kwestię najśłynniejszych czeskich falsyfikatów autorstwa Václava Hanki i Josefa Lindy czyli rękopisu królowodworskiego (pochodzącego rzekomo z XIII w.) i rękopisu zielonogórskiego (pochodzącego rzekomo z IX lub X w.). Autentyczność tych tekstów, opisujących najstarsze dzieje Czech, była szeroko dyskutowana w czasie czeskiego odrodzenia narodowego. Ostatecznie jednak uznano je za falsyfikaty. Jak podaje autorka, „w ostatniej ćwierci XIX wieku zwyciężyło stanowisko trzech wybitnych uczonych czeskich, historyka Jaroslava Golla, socjologa Tomáša Garriqua Masaryka, późniejszego prezydenta Czechosłowacji, oraz językoznawcy Jana Gebauera” (s. 73–74).

Końcowy rozdział omawianej publikacji stanowi podsumowanie rozważań na temat wpływu kultury polskiej i języka polskiego na odrodzenie czeskiego języka literackiego. Wpływ ten – według autorki – był możliwy dzięki ożywionym w tym okresie stosunkom polsko-czeskim: po upadku powstania listopadowego polscy emigranci byli goszczeni przede wszystkim przez Františka Ladislava Čelakovskiego i Pavla Josefa Šafaříka. Polonofilem był także czeski romantyk Karel Hynek Mácha, który po klęsce powstania zorganizował m.in. zbiórkę darów dla polskich emigrantów.

Cennym uzupełnieniem pracy jest włączenie do publikacji wykazu najczęściej używanych w języku czeskim polonizmów (s. 82–84), uszeregowanych według ich frekwencji. Autorka opracowała go w oparciu o czeski słownik frekwencyjny wydany w Pradze w 1961 r. (*Frekvence slov, slovních*

druhů a tvarů v českém jazyce autorstwa J. Jelínka, J. V. Bečki i M. Těšitelovej).

Praca Teresy Zofii Orłoś jest cenna nie tylko ze względu na popularyzację na gruncie polskim zagadnienia czeskiego odrodzenia narodowego i językowego. Jest pisana przystępnym, zrozumiałym językiem i zawiera wielkie bogactwo przykładów, dzięki czemu stanowi źródło informacji na temat dróg wzbogacania słownictwa odradzającego się czeskiego języka literackiego w XVIII i XIX w.

Grażyna Balowska

W pierwszą rocznicę śmierci Profesora Alojzego Jedlička

Alois Jedlička, profesor Uniwersytetu Karola w Pradze, doktor honoris causa Uniwersytetu Masaryka w Brnie, zmarł 13 lipca 2000 roku. Należał do najwybitniejszych bohemistów czeskich, reprezentujących współczesne czeskie językoznawstwo.

Urodził się 20 czerwca 1912 roku w Brnie. Tam na Uniwersytecie T. G. Masaryka studiował w latach 1931–1936 bohemistykę i germanistykę. Miał wybitnych nauczycieli. Jego mistrzem został prof. Bohuslav Havránek, z którym potem współpracował i przyjaźnił się. W roku 1946 po uzyskaniu doktoratu przeniósł się do Pragi na Wydział Pedagogiczny, przekształcony później w Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Tam w roku 1948 habilitował się na podstawie książki dotyczącej dziewiętnastowiecznej czeszczyzny. W roku 1950 mianowano go profesorem. W roku 1959 przeniósł się na Uniwersytet Karola. Parę lat później został kierownikiem Katedry Języka Czeskiego i Słowackiego. Z przyczyn politycznych w 1970 r. został zmuszony do ustąpienia z tego stanowiska.

Całe swoje życie naukowe poświęcił badaniom nad językiem czeskim. Znaczny dorobek Profesora (kilkaset publikacji) dotyczy paru kręgów zainteresowań, mianowicie badań nad dziewiętnastowieczną czeszczyzną, nad teorią czeskiego języka literackiego, czesko-słowacką konfrontacją językową, współczesnym językiem czeskim oraz nad stylistyką.

Przypatrzmy się osiągnięciom Profesora w poszczególnych dziedzinach. Czeszczyźnie z okresu czeskiego odrodzenia narodowego poświęcił swoją rozprawę habilitacyjną *J. Jungmann a obrozenská terminologie literárněvědná a lingvistická* (1949). Jest to pierwsza czeska publikacja książkowa poświęcona roli Jungmanna w tworzeniu nowoczesnego czeskiego języka literackiego. Dla Polaków jest ona interesująca także z tej przyczyny, że dotyczy m.in. zagadnienia wykorzystywania przez Jungmanna polskich źródeł w kształtowaniu czeskiej terminologii z zakresu teorii literatury i lingwistyki. Jungmann czerpał materiał nie tylko ze słownika Lindego, lecz także z gramatyki Kopczyńskiego i historii literatury Bentkowskiego.

Osobny dział w naukowym dorobku A. Jedlička stanowią prace dotyczące teorii współczesnego czeskiego języka literackiego, problemu kodyfikacji i normy językowej. Zainteresowanie zagadnieniem normy językowej przeja-

wiał on już na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, kiedy to jako współpracownik Instytutu Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk pierwszy lansował metody socjolingwistyczne przy badaniu normy morfologicznej języka czeskiego (ankiety). Najważniejszym dziełem A. Jedlička, będącym wynikiem długoletnich badań, prowadzonych przez niego nad zagadnieniami teorii języka literackiego, nad współczesną czeszczyzną literacką, a zwłaszcza jej rozwojem powojennym jest książka pt. *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (Praga 1974). Praca ta wnosi wiele nowego¹. Podtrzymując tradycję ośrodka praskiego, pogłębia teorię języka literackiego. Książka składa się z części teoretycznej i praktycznej, w której autor przeprowadza obserwację czeskich współczesnych zjawisk językowych z punktu widzenia ich dynamiki, rozwoju i ciągłych zmian. Porusza zagadnienie bardzo istotnego dla Czechów stosunku języka literackiego (*spisovný jazyk*) do potocznego (*obecná čeština*). Jego rozważania na temat uniwerbizacji oraz multiwerbizacji stały się impulsem do podjęcia tej tematyki przez krakowskich bohemistów (dwa doktoraty: E. Szczepańska, J. Mietła). Z tematyką języka literackiego wiąże się również prace A. Jedlička na temat teoretycznych i praktycznych problemów kultury językowej².

Po ukończeniu studiów A. Jedlička dwa lata uczył w gimnazjum w Kosczychach. Pobyt ten odbił się na jego zainteresowaniach konfrontatywnych. Tematyce czesko-słowackiej poświęcił wiele artykułów, niektóre z nich dotyczą problematyki przekładowej, inne porównania obu systemów gramatycznych, np. *Vztah spisovné češtiny a slovenštiny* („Slavica Pragensia” 1975). Był współautorem podręcznika języka słowackiego przeznaczonego dla czeskich studentów.

Największą popularność zyskał dzięki podręcznikom szkolnym i uniwersyteckim. Jako nauczyciela akademickiego, a przedtem szkół średnich, od lat interesowały go problemy szkolnictwa. Sporo artykułów dotyczących nauczania języka czeskiego opublikował w czasopiśmie „Český jazyk a literatura”, którego współredaktorem był od jego założenia w roku 1950. Największym powodzeniem cieszyły się jednak opracowane wspólnie z profesorem Havránkiem gramatyki szkolne i uniwersyteckie. Parę pokoleń Czechów uczyło się z nich języka ojczystego. Wraz z Bohuslavem Havránkiem napisał dwie najpopularniejsze gramatyki czeskie, *Stručná mluvnice česká* (25 wydań) oraz *Česká mluvnice* (4 wydania). Po śmierci prof. B. Havránka Alois Jedlička stale je uzupełniał i aktualizował.

¹ Por. T. Z. Orłowski, *Alois Jedlička, Spisovný jazyk v současné komunikaci*, „Język Polski” LVII, 1977, nr 3, s. 230–233.

² Por. J. Kraus, *K životnímu jubileu profesora Aloise Jedlička*, „Naše řeč” LXXV, 1992, s. 154–157.

Ulubioną dziedziną badawczą Profesora była stylistyka oraz studia nad językiem poszczególnych pisarzy czeskich (m.in. Petra Bezruča, Karla Čapka, Jaromíra Johna), co znalazło odbicie w szeregu artykułów i rozpraw. W roku 1970 wspólnie z V. Formánkovą i M. Rejmánkovą wydał podręcznik uniwersytecki zatytułowany *Základy české stylistiky*. Interesowały go zwłaszcza zagadnienia klasyfikacji stylów, zwłaszcza naukowego, publicystycznego i eseistycznego.

Przez wiele lat (1953–1972) Alois Jedlička był redaktorem naczelnym czasopisma „Naše řeč”, wydawanego przez Instytut Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk (obecnie Akademię Nauk Republiki Czeskiej). Współredagował najważniejsze czeskie współczesne dzieła leksykograficzne i gramatyczne.

Przyczynił się również do rozkwitu slawistyki. Dowodem uznania, jakim się cieszą w świecie słowiańskim jego prace, zwłaszcza dotyczące teorii języka, było obdarzenie go zaszczytną funkcją przewodniczącego Międzynarodowej Komisji Słowiańskich Języków Literackich przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów (1970–1993) oraz wiceprzewodniczącego Komisji Słowiańskiej Terminologii Językoznawczej. Przyczynił się w znacznym stopniu do wydania wielkiego słownika słowiańskiej terminologii lingwistycznej w roku 1973. Ślusznie konstatuje M. Čechová³, że „lze říci, že podnítl rozvoj teorie spisovného jazyka i v jiných slovanských zemích, a to hlavně prostřednictvím svých žáků (z ruských: Širokovová, z polských: Buttlerová, Orlošová, ze slovinských: Toporišič, Koročec, Muchová)”.

Alois Jedlička był uczonym znanym i uznawanym w świecie slawistycznym, m.in. również w Polsce, dokąd bywał zapraszany z wykładami, na różne konferencje oraz zjazdy. W roku 1973 na Międzynarodowym Zjeździe Slawistów w Warszawie wygłosił ważny referat pt. *Dynamika współczesnego języka literackiego a jego dyferencjacja*. W Instytucie Filologii Słowiańskiej UJ był parokrotnie. Wygłaszał tu odczyty dla studentów i pracowników bohemistyki, zaznając ich z wynikami własnych badań, zwłaszcza nad teorią czeskiego języka literackiego. Utrzymywał kontakty naukowe z polskimi uczonymi, m.in. z profesorem Stanisławem Urbańczykiem. Przyjaźnił się z prof. Danutą Buttlerową i z piszącą te słowa.

Do ostatnich lat życia utrzymywał ze mną kontakty korespondencyjne i osobiste. W czasie każdego mojego pobytu w Pradze zapraszał na pogawędkę do restauracji albo kawiarni. Chętnie opowiadał o swojej ulubionej działce, na którą corocznie dostarczałam nasion buraków z Polski. Interesował się losami i dorobkiem naukowym nie tylko moim, ale także moich uczniów.

Teresa Zofia Orłoś

³ M. Čechová, *Vzpomínka na profesora Aloise Jedličku*, „Český jazyk a literatura” LI, 2000/2001, nr 1–2, s. 43.

Vzpomínka na docentku Danu Davidovou (17.XI.1937–26.VI.1998)

4. července 1998 r., se v Ostravě konalo smuteční rozloučení s přední českou lingvistkou, dlouholetou pracovnící Pedagogické fakulty v Ostravě, později Filozofické fakulty Ostravské univerzity, doc. PhDr. Danou Davidovou, CSc. Několik měsíců poté, co plná elánu a pracovního zaujetí oslavila své významné životní jubileum, nečekaně podlehl zákeřné chorobě.

Zesnulá byla vedoucí katedry českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity, členkou fakultní vědecké rady, oborových komisí Grantové agentury Akademie věd České republiky a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, a také předsedkyní ostravské pobočky Jazykovědného sdružení ČR.

Ve své didaktické činnosti se orientovala na slavistické disciplíny, historickou mluvnici češtiny a dialektologii, zatímco v rámci vědecko-výzkumného bádání věnovala svoji pozornost hlavně současné mluvené češtině, jazyku měst a lašským a těšínským nářečím. Byť původem z jiného kraje, důvěrně poznala jazykovou situaci ve Slezsku a jí věnovala nejen samostatné monografie, ale celou řadu dílčích odborných studií. Vždy zdůrazňovala odlišnost jazykových poměrů na Moravě a ve Slezsku od stavu na ostatním území českého národního jazyka. S jazykovým materiálem pracovala vždy vysoce odborně a citlivě. Byla proti jakémukoli zamlžování, zjednodušování a mechanickému zobecňování. Její tvrzení byla pokaždé podložena pečlivě sebraným korpusem autentických textů.

Byla lingvistkou moderní, vyznačující se neobvyklou šíří zájmů. K interdisciplinárnímu přístupu k rozboru jazykového materiálu, k svědomitosti a důslednosti vedla nejen své studenty, ale také mladší kolegy, kteří měli možnost pracovat s ní v řešitelském týmu. Úkoly, které jí byly svěřeny, řešila zodpovědně a její výkony vzbuzovaly důvěru. Pořádala studentské a odborné konference, do ostravské pobočky jazykovědného sdružení zvala významné osobnosti, kvalitní odborníky, bez ohledu na to, zda sdílela jejich badatelské zkušenosti či nikoliv. Navázala spolupráci s mnohými lingvistickými pracovníky v České republice i v zahraničí.

Její publikační bilance je úctyhodná. Obsahuje asi 10 titulů vysokoškolských skript z předmětů, kterým vyučovala: *Úvod do jazykovědy*. Ostrava 1970; *Vývoj jazyka*. Ostrava 1973; *Vývoj jazyka – texty*. Ostrava 1976; *Základy slovanské filologie a staroslověňštiny*. Ostrava 1979; *Historická mluvnice češtiny*. Ostrava 1980; *Dialektologie – učební a cvičné texty*. Ostrava 1983; *Historická mluvnice a dialektologie – texty*. Ostrava 1987; *Kapitoly z dialektologie*. Ostrava 1992; *Cvičení a texty ke studiu základů slovanské filologie a staroslověňštiny* (spolu s I. Bogoczovou). Ostrava 1995.

Doc. Davidová je však známa hlavně svými odbornými knižními publikacemi z oblasti mluveného jazyka, dialektologie, sociolingvistiky. Vzpomínáme např. práce *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace města Havířova* (Praha 1971), habilitační spis *Zájemná deklinace v mluvě střední generace města Havířova* (Ostrava 1994), který předložila k posouzení vědecké radě MU v Brně během své obnovené docentury v roce 1995 a na který pak navázala prací *Jmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova* (Ostrava 1996). Za pozornost stojí publikace s názvem *Využití jazyka při řízení pracovních kolektivů v ostravské průmyslové aglomeraci se zaměřením na česko-slovensko-polskou jazykovou interferenci* (Praha 1991), jíž byla spoluautorkou. Byla vědeckou redaktorkou sborníků *K diferenciaci současného mluveného jazyka* (Ostrava 1994) a *Konstanty a proměny mluvených útvarů českého národního jazyka* (Ostrava 1995).

Poslední publikací, kterou redigovala, a do které přispěla kapitolou o jazykové situaci ve Slezsku, byla *Mluvená čeština na Moravě* (Ostrava 1997; spolu s I. Bogoczovou, K. Ficem, J. Hubáčkem, J. Chloupkem a E. Jandovou). Otiskla také řadu významných příspěvků, jako např.: *Konverzační mluva střední generace města Havířova (uvedení do problematiky)*. In: *Sb. prací PFO*, D–23, Praha 1986, s. 3–15; *Variantní tvary substantiv v mluvě střední generace města Havířova (se zaměřením na maskulina)*. In: *Sb. prací PFO*, D–25, Praha 1988, s. 3–17; *Překonávání a využití interference češtiny, slovenštiny a polštiny v komunikaci velkých podniků ostravské průmyslové aglomerace*. In: *Sb. prací PFO*, D–27, Praha 1990, s. 31–46; *K diferenciaci současného mluveného jazyka se zaměřením na jazykovou situaci českého Slezska*. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava 1994, s. 66–71; *Adjektivní skloňování rodových zájmen v mluvě střední generace města Havířova*. In: *Studia slavica* 2. Opole 1995, s. 39–45; *Komunikační situace a adekvátnost komunikačního kódu*. In: *Konstanty a proměny mluvených útvarů českého národního jazyka*. Ostrava 1995, s. 25–54; *Komunikační situace a adekvátnost komunikačního kódu*. In: *Linguistica* 2. Ostrava 1996, s. 27–57; *Dnešní jazyková situace v České republice a její příčiny (na materiále z oblasti českého Slezska)*. In: *Studia slavica* 3. Ostrava 1996, s. 29–38; *Jazykové ztvárnění oficiálních projevů na území českého Slezska*. In: *Polszczyzna śląska. Historia i współczesność*. Opole 1997, s. 52–62; *Dialog jako základ komunikace*. (spolu s E. Jandovou). In: Mrózek, R. (edit.): *Kultura – Język – Edukacja*. Katowice 1998, s. 215–220; *Problematik der Dialogforschung auf dem Gebiet der traditionellen territorialen Dialekte* (spolu s E. Jandovou). In: *Dialoganalyse VI. Referate der 6. Arbeitstagung* Prag 1996. Edit. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1998, s. 507–516 a další.

Paní docentka měla mnoho dalších plánů, které bohužel už nikdy neuskutečnila. Vedla práce na řešení grantového projektu, který se týkal vlivu komunikační situace na výběr a kvalitu použitých jazykových prostředků.

Doc. PhDr. Irena Bogoczová, Csc.

Mezinárodní vědecká konference o interetnické a interpersonální jazykové komunikaci

Ve dnech 20. a 21. září 2000 pořádala katedra českého jazyka na Filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě mezinárodní vědeckou konferenci na téma *Naše a cizí v interetnické a interpersonální jazykové komunikaci*. Konference se zúčastnili lingvisté i jiní vědci z České republiky, Polska, Slovenska a Maďarska.

V plenární části byly předneseny dva referáty. Ivan D o r o v s k ý (Brno) se zamýšlel nad tím, *jaká je (a jaká by měla být) interetnická komunikace v multinacionálním státě*. Pokusil se odpovědět na otázku, kolik etnických skupin a národnostních menšin existuje v Evropě, jak se projevují integrační a dezintegrační procesy a jaké jsou zvláštnosti jazyka menšin. Dále se zabýval otázkami individuálního a kolektivního bilingvismu a možnostmi vymezení spisovných jazyků. Włodzimierz W y s o c z a ŋ s k i (Wrocław) se ve svém referátu zabýval *kulturními a jazykovými rozměry »domáckosti« a »cizosti« na kontaktovému území a dichotomií etnicity a jazyka, národnostních stereotypů a etnonym*. V první části referátu si autor všiml kulturně-jazykových vztahů národností a etnických skupin v pohraničních oblastech, které se projevují kontakty a směřováním převažující jazykové komunity s komunitami menšinovými. Zabýval se variantností vyplývající z kontaktu s jinými jazyky, charakterem bilingvismu, sociální aktivností jazyků, projevující se zejména v každodenní komunikaci. Ve druhé části referátu se pak zabýval otázkou klasifikace etnických názvů, které se obecně vyskytují v kulturně-jazykových hraničních oblastech polštiny.

Po plenárním jednání probíhala konference ve dvou sekcích, v první byly předneseny referáty, týkající se nestrukturních útvarů, druhá sekce byla věnována bilingvismu a diglosii v rámci útvarů strukturních.

V příspěvku *Obraz sebe a druhého v narativním interview* analyzovala Lucie H a š o v á (Praha) vyprávění respondentky z hlediska charakterizačních postupů užitých při uvádění jednotlivých osob do vyprávění a konstatovala, že podstatnou součástí většiny charakteristik je pro respondentku určení národnosti osoby, příp. i komentář o jejich jazykových znalostech či neznalostech. Dále konfrontovala nastíněnou problematiku s některými filozofickými pojmy E. Lévinase, zejména s pojmy „vztah“ a „relace“.

Jaroslav H u b á č e k (Ostrava) v příspěvku *Naše a cizí v sociolektech* po vymezení výchozích pojmů sledoval podíl cizích sociolektismů v obecné rovině i ilustrativně – prostřednictvím výběru několika slangů různého stáří doložil zřetelný posun ve zdrojích přejímání: od dřívější převahy němčiny směrem k současné expanzi angličtiny.

Lexikální zvláštnosti publicistických rozhovorů s umělci představila Ivana Kolářová (Brno). Všímalá si zejména lexikálních prostředků typických pro hudební a herecké prostředí, z nichž některé zájmové a profesní prostředí překračují, jiné však mohou být nevyhraněnému publiku nesrozumitelné. Pozornost byla věnována rovněž původu a způsobu tvoření těchto výrazů a jejich pozici vzhledem k jednotlivým útvarům češtiny.

Míšením kódů a jeho hodnotovými aspekty v různých typech komunikačních situací se zabývaly Olga Müllerová a Jana Hoffmannová (Praha). Na konkrétním autentickém jazykovém materiálu ze zejména polo veřejných a polooficiálních komunikačních situací ukázaly, že u některých komunikátů lze rozlišit spisovné a nespisovné fáze a že pasáže citátového charakteru, chápáné v textu jako něco „cizího“, se také nezřídka odlišují užívaným kódem.

Hana Srpová (Ostrava) si ve svém příspěvku *Absorpce a exploatace cizích lingvistických prostředků českou žurnalistikou a reklamou* všímala rozdíly v toleranci k cizojazyčným prvkům mezi psanými a mluvenými texty žurnalistickými i reklamními. Konstatovala vyšší toleranci reklamního diskursu, kterou je možno zdůvodnit jak specifickými vlastnostmi reklamy, tak i sociálními a generačními zvláštnostmi percipientů reklamních textů.

Sociolektem lékařského prostředí se zabýval Jerzy Obara (Wrocław). Několik set lexemů z profesní i slangové oblasti podrobil sémantické, lexikální i slovtvorné analýze.

Małgorzata Bortliczek (Cieszyn) v příspěvku *Frazeologické inovace v zákovské mluvě na pozadí současné polštiny* ukázala na bohatém dokladovém materiálu, jak žáci tím, že modifikují frazeologická spojení, prezentují svůj vztah k okolnímu světu – nevyčerpatelným pramenem těchto modifikací jsou různé aktualizace jazykové i mimojazykové.

Přítomností vulgarismů ve vězeňském (zločineckém) slangu se zabývala Ilona Bieńacka-Ligęza (Wrocław). Všímalá si zejména, jaké funkce vulgarismy plní v současném jazykovém systému.

Jaroslav David (Ostrava) představil na bohatém materiálu vývojové tendence vojenského slangu, sledoval i „stylové“ zabarvení některých prostředků a jejich využití v různých typech vojenských projevů.

Jazykem církevního prostředí ze zabývaly dva příspěvky. Referát *Svědčí existence církevního slangu o narušení etických zásad komunikace s Bohem?* Marcely Gryrkové a Michaely Lašťovičkové (Ostrava, Praha) se zamýšlel nad důvody, proč církevní slangy vznikají a jaké funkce plní, *jazykem jako komunikačním prostředkem mezi člověkem a Bohem* v různých fázích komunikace se zabýval Ján Zozulák (Prešov).

Příspěvky v druhé sekci byly věnovány bilingvistu, diglosii a interferenci v rámci národních jazyků. *Češtině jako prostředku multietnické komunikace* byl věnován referát Marie Čechové a Ludmily Zimové (Ústí nad

Labem). Autorky, které mají zkušenosti s výukou cizinců, představily pozitivní i negativní poznatky z výzkumu prováděného na školách i metody a formy začleňování žáků a dospělých cizinců do naší společnosti.

Na střet kultur, recepci cizí kultury, adaptaci prostředí a snahu uchovat jazykovou a kulturní identitu u volyňských Čechů po návratu do českého prostředí se soustředil příspěvek *Naše a cizí v jazyce a kultuře volyňských Čechů*, který přednesla Světlá Čmejrková (Praha).

Kamila Karhanová (Praha) si v příspěvku *Oni jsou Romové a my jsme kdo?* všímala způsobů, jimiž jsou v komunikaci mezi Romy a majoritní společností pojmenovávání příslušníci majority.

Stav užívání slovenštiny v nejrůznějších komunikačních situacích u slovenské inteligence žijící v Maďarsku zkoumala Alžběta Uhrinová-Hornoková (Békéscsaba) v příspěvku *Jazyková praxe békéšcabanské slovenské inteligence*. Konstatovala, že užívání slovenštiny se zde rozšiřuje i v nových oblastech komunikace, např. ve vědě, veřejném a politickém životě nebo v médiích. *Kontaktními variantami maďarštiny na Slovensku* se ve svém referátu zabýval István Lantýák (Bratislava). Všímal si mj. vnější i vnitřní variability maďarského jazyka, vztahu variet, jako jsou slovenská státní varieta maďarštiny, běžně mluvený jazyk, odborný jazyk; na základě analýzy konkrétního jazykového materiálu pak představil problémy střídání kódů.

Iwona Nowakowska-Kempna (Katowice) se ve svém příspěvku zabývala úlohou *jazykové interference v jazykové komunikaci dvojjazyčného obyvatelstva* na národnostně smíšeném území českého Těšínska. Rysy příznačné pro pojmy „naše“ a „cizí“ spatřuje autorka ve výběru jazykového kódu a jeho kvalitě.

Barbara Zgama (Katowice) v příspěvku *Minulost a současnost na polské Oravě* představila jazyk obyvatel polské Oravy v lexikální rovině, vzájemný vztah zastarávajících a nově vzniklých výrazů, vztah jazyka starší a mladší generace a otázky adaptace jazykových výpůjček. Obecnými komunikačními, lingvistickými, sociolingvistickými i společenskými problémy *jazykové integrace ve Slezsku*, rolí jazyka jako ukazatele etnické identifikace se zabýval příspěvek, který přednesl Bogusław Wyderka (Opole).

Alina Szczurek-Boruta (Cieszyn) se v referátu *Psychologické problémy jazykové komunikace v polsko-českém pohraničí. Já – jiní v interpersonálním společenském prostoru* zamýšlela nad tím, jak probíhá proces interpersonální komunikace v pohraničí, jak lze vysvětlit vzájemné pronikání kultur, hodnot i tvoření hodnot nových. *Změnami národního a jazykového vědomí v Těšínském Slezsku ve 20. stol., předsudky, stereotypy, postoj* se zabývala Beata Kubok (Warszawa). Ze srovnání dvou textů z 19. stol. s názory a postoji současné mládeže ze zkoumaného regionu vyplynuly změny v chápání takových pojmů, jako je vlast, polskost, slezskost, regionálnost, i změny v chápání skutečností, soustředěných kolem kategorií „svůj“ a „cizí“.

Zbigniew Greń (Warszawa) v referátu *Meze »domáckosti« a »cizosti« v Těšínském Slezsku* vycházel z výzkumu prováděného na těšínských školách na obou stranách hranice (na české straně šlo o školy s polským vyučovacím jazykem). Konstatoval, že užívání neoficiálního kódu v komunikaci s „domáccími“ a oficiálního kódu s „cizími“ komunikačními partnery lze pozorovat pouze v diglosním společenství. Zároveň si kladl otázku, do jaké míry je komunikační situace na obou stranách hranice diglosní, do jaké míry bilingvní (bez funkčního a hierarchického rozlišení kódů), případně monoglosní.

Příspěvek Krzysztofa Kleszcze (Opole) byl zaměřen na *protiklad »vlastní (naše)« a »cizí«, projevující se v lokálních dialektch jednotlivých oblastí polského Slezska a východních území předválečného Polska*.

Stanisława Kuffel a Katarzyna Wójtowicz (Katowice) se ve svém příspěvku *zabývaly úlohou regionálního školství ve vzdělávání mládeže* a uvedly příklady, jak lze žáky i rodiče motivovat k aktivní spolupráci při získávání vědomostí.

Antroponymickým ukazatelům »domáckosti« v Těšínském Slezsku na příkladu subregionu Jablunkova byl věnován příspěvek Jaroslava Lipského (Wrocław). Autor si všiml názvů užívaných k identifikaci blízkých i vzdálených sousedů za situace, kdy stejné příjmení nese velké množství rodin a tedy bližší identifikace se stává nezbytností.

Českým zeměpisným názvoslovím dávného Slezska z hlediska internetické komunikace v zemích Koruny české se zabýval Jaroslav Malickí (Wrocław).

Zájem domácích i zahraničních lingvistů o tuto konferenci ukázal, jak živé je téma naše a cizí i v období postupného sjednocování Evropy. Sborník příspěvků z této mezinárodní konference vyjde v nejbližších dnech.

Eva Jandová

Wyraz i zdanie w językach słowiańskich V (opis, konfrontacja, przekład), Wrocław, 23–25.11.2000 r.

Tegoroczná konference byla pátá z kolei, poświęconą opisowi i konfrontacji języków słowiańskich. Zorganizowali ją dr Jan Sokołowski i dr Iwona Łuczaków z Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Wzięły w niej udział 52 osoby z Czech, Polski, Białorusi, Rosji, Ukrainy, Macedonii, Serbii, Francji, Niemiec i Węgier. Szczególnie wyróżniała się liczna grupa naukowców z Macedonii, uczniów polskiej slawistki Zuzanny Topolińskiej. Na podkreślenie zasługuje również wysoki poziom organizacyjny i gościnność organizatorów, a także wysoki poziom referatów, prezentowanych podczas trzydniowych obrad.

Obrady odbywały się w sekcjach tematycznych: historycznojęzykowej, homonimii leksykalnej, syntaktycznej, onomastycznej oraz pragmatyczno-semantycznej. W czasie konferencji wygłoszono kilka referatów dotyczących języka czeskiego. Jako pierwsza referat pt. *Strukturalna i komunikacyjna relacja na poziomie słowa i zdania* wygłosiła Maria Čechová z Pragi. Autorka wyszła z założenia, że język jest zjawiskiem społecznym i psychicznym, który istnieje potencjalnie w myślach ludzi jako struktura (system) znakowa. Komunikaty zaś funkcjonują jako wzorce tekstowe. Ich elementarną jednostką jest wypowiedź, której podstawową formą jest zdanie, stanowiące schemat (wzorzec zdaniowy) wypełniony wyrazami, nazwami, pozostającymi w stosunku równorzędnym lub podrzędnym. Powstaje opozycja płaszczyzn (i środków) *parole* i *langue*, która pozostaje w relacji dychotomicznej.

Kolejnym wystąpieniem był referat Mieczysława Bałowskiego z Uniwersytetu Opolskiego nt. *Konotacje semantycznych leksemu »Bóg« w poezji Jerzego Ortena*. Autor zrekonstruował strukturę semową omawianego wyrazu, a następnie wskazał na semy, tworzące różne znaczenia konotacyjne. Jest to podstawowy środek kompozycyjny, którym posłużył się poeta, aby – używając jednego leksemu zawsze pisanego małą literą – przywołać różnych bogów: judaistycznego, chrześcijańskiego oraz bliżej nieokreślonego pogańskiego o proveniencji mitologicznej.

Problematyka czeską zajęła się także Irena Seiffert z Uniwersytetu Wrocławskiego w referacie pt. *Obraz Słowianina w przysłowiach geograficznych*. Autorka zgromadziła pokaźny zbiór przysłów polskich, traktujących o narodach lub krajach słowiańskich. Na ich podstawie odtworzyła stereotyp członka danego narodu (m.in. Czecha).

W konferencji wzięło udział także troje rusycystów z Czech, których referaty bezpośrednio lub pośrednio odnosiły się do problematyki czeskiej w ujęciu porównawczym. I tak Zdeňka Vychodilová z Olomuńca w wystąpieniu *Środki spójności w czeskim i rosyjskim tekście* zajęła się różnymi aspektami spójności wypowiedzi w języku czeskim, a następnie porównała je z materiałem rosyjskim. Natomiast Ladislav Voboril z Olomuńca omówił zagadnienie genologii małych form literackich. W referacie pt. *Rosyjska anegdota jako swoisty typ tekstu* wskazał typ tekstu w tekście, który, aby zaistnieć, potrzebuje odniesienia do konkretnego kontekstu (drugiego tekstu). Następnie omówił środki poszczególnych płaszczyzn języka (fonetycznej, morfologicznej, syntaktycznej i leksykalnej), służące do stylizacji na język potoczny. Ostatnim referatem tej grupy było wystąpienie Aleša Bradnera z Brna nt. *Aktualnych procesów w morfologii czasownika rosyjskiego*. Autor opisał zmiany w słotwórstwie czasowników rosyjskich, a mianowicie tworzenie przez dziennikarzy prasowych, telewizyjnych i radiowych czasowników dwuaspektowych. W ten sposób powstały w języku dublety, które różnią się nacechowaniem stylistycznym.

Marzena Zabierzewska-Kucharska